

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૬૫૬

વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ડિવાન પ્રવેશ

વિષય મૃત : ૮૪૬ : ૬૦ : ૧૨૧

કવિતાપ્રવેશ

પ્રાચીન અને અર્વાચીન કવિઓમાંથી હાઈસ્કૂલો
માટે ચુંટી કઢાયેલો સંગ્રહ

સંગ્રહ કરી પ્રકટ કરનાર

હિમ્મતલાલ ગણેશજી અંજારિયા, એમ. એ.

અને

કરીમ મહમદ ખાસ્તર એમ. એ. એલ્.એલ્. બી.

(સર્વ હક્ક સ્વાધીન)

Deeper, deeper let us toil,

In the mines of Knowledge;

Nature's wealth and Learning's spoil,

Win from school and college.

James Montgomery.

આવૃત્તિ ૪ થી

સને ૧૯૩૧

પ્રત ૧૫૦૦

કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

કવિતાપ્રવેશ નીચે જણાવેલે ઠેકાણુથી મળશે
 મુ'બદ્દ : એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની, દાક્ષિણદેવી
 સુરત : મંગળદાસ હરકિસનદાસ, ભાગાતળાવરોડ
 રાજકોટ : બેચર મેધજીની કંપની, પરાખજર
 અમદાવાદ : જીવજીલાલ :અમરશી મહેતાની કંપની

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
 અમદાવાદ
 ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
 ૧૫૬૫૬

મુદ્રક : મુદ્રણુસ્થાન
 કેશવ હૃદય શેઠ
 ખડાયતા મુદ્રણુકલા મન્દિર
 આરરસ્તા, અમદાવાદ

પહેલી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવનામાંથી

સ્વ. ભાષા માટે પ્રેમ ઉત્પન્ન કરાવવો એ સર્વ ગુજરાતીનો ધર્મ છે અને વિદ્યાર્થીવર્ગમાં તેનાં બી રોપવાં એ શિક્ષકોનો ખાસ ધર્મ છે. હવે તો મેટ્રિકમાં પણ સ્વભાષા ફરજિયાત થઈ છે તેથી શિક્ષકોને સરળતા વધી છે. તે ધર્મની બળવણી માટે યોગ્ય સાધનો તૈયાર કરી આપવાં એ શિક્ષકોની તેમ અન્ય વાચકોની ફરજ છે. આવી ફરજ અદા કરવા એક શિક્ષક અને એક વાચક કર્તાવ્યભાનથી તત્પર થાય એ સ્વાભાવિક છે.

દરેક ભાષામાં ગદ્યના કરતાં કવિતાની અસર વધારે થાય છે. ગુજરાતીમાં તો ગદ્યનું લખાણ ઘણા કાળ સુધી શિષ્ટત્વને પામ્યું જ નથી. તેથી ગદ્યના કરતાં પદ્યને પહેલું લીધું છે.

આ લઘુ સંગ્રહ વિદ્યાર્થીઓને કવિતામાં પ્રવેશ કરાવવા માટે છે અને તે હેતુની સિદ્ધિને માટે શિક્ષણક્રમ કેવો હોવો જોઈએ એ પણ સ્વમતિઅનુસાર સૂચવાયું છે. થોડી મુદત પહેલાં 'ગુજરાતી' સાપ્તાહિકમાં અને Indian Education માસિકમાં હાઇસ્કૂલો માટે ગુજરાતી ક્રમ બતાવવામાં આવ્યો હતો. ઘણે અંશે તે સૂચનાને અનુસરીને જ આ સંગ્રહ તૈયાર થયો છે.

ત્રણ લક્ષ્ય ખાસ ધ્યાનમાં રાખ્યાં છે: ૧. પદ્યસાહિત્યના માન્ય લેખકોની પિછાન આપવી. ૨. તે દ્વારા ગુજરાતી કવિતાના વિકાસ પર બને તેટલું અજવાળું પાડવું. ૩. વિદ્યાર્થીઓની તુલનાશક્તિ સતેજ થાય, અને કદર કરવાની શક્તિ કેળવાય તેવો યોગ્ય ખોરાક રજુ કરવો.

આ ઉપરાંત આપણી ધાર્મિક કથાઓ અને પૌરાણિક માન્યતાઓમાં પ્રવેશ થાય, જૂનાં અને નવાં લખાણની વર્ણનશૈલી, અને વિચારધાટી વિવેકપૂર્વક સમજાય, અને શિક્ષકોને દરેક કાવ્યમાંથી કાંઈ કાંઈ વિશેષ જ્ઞાન આપવાનું બની શકે એ પણ ધ્યાનમાં રાખ્યું છે.

આ લક્ષ્યની સિદ્ધિમાં વિજય કેટલો મળ્યો છે તે તો શિક્ષકો અને સાક્ષરો વિચારશે. સૌને એકસરખો સતોષ આપે તેવી કૃતિ તો અશક્ય જ છે, દોષમુક્ત તો કાંઈ હોતું નથી. પણ આ પુસ્તક બે તેની રચના, ચુંટણી, વગેરેથી નિશાળોને થોડુંકાણું ઉપયોગી થશે તો શ્રમ સફળ થયો ગણાશે.

સરળતા ખાતર પુસ્તક ચાર ભાગમાં તૈયાર કર્યું છે. દરેક ધોરણના ભાગમાં ઓછામાં ઓછાં બે વર્ષ ચાલે તેટલી લીટીઓ રાખ-

વામાં આવી છે. આથી શિક્ષકોને પસંદગીનું ક્ષેત્ર જરા મોટું મળશે અને વિદ્યાર્થીઓને ત્રણ ચાર વર્ષ સુધી એકની એક ચોપટી ચાલી શકશે. આટલી સગવડ હોવાથી તેની કિંમત વધારે પડતી ગણવામાં નહિ આવે એવી આશા છે.

ઑગસ્ટ, ૧૯૦૮

સંપ્રહૃતઃ

ચોથી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

ચોક્કસ વરસ થયાં મેટ્રિક્યુલેશનમાં ચોક્કસ પુસ્તકો ઠરાવવામાં આવે છે એટલે આ સંગ્રહના ચોથા ભાગની ઉપયોગિતા વિષે શંકા ઉપજે એ સ્વાભાવિક છે. હમણાં ચોથો ભાગ સાતમા ધોરણ માટે જરૂરનો નથી એ ખરું છે; તોપણ તેમાંનાં કેટલાંક કાવ્યો ઇતર વાંચન તરીકે તો ઉપયોગી થશે એમ આશા છે.

છેલ્લાં વીસ બાવીસ વર્ષ થયાં ગુજરાતીનો અભ્યાસ હાઇસ્કૂલોમાં શરૂ થયેલો હોય ભાષાજ્ઞાનના સંસ્કાર ઠીક ઠીક પ્રસર્યા છે. એટલે હવે આ સંગ્રહમાંના ૧ લા અને બીજા ભાગમાંનાં કાવ્યો ચોથા ધોરણમાં, બીજા અને ત્રીજા ભાગમાંનાં પાંચમા ધોરણમાં અને ત્રીજા અને ચોથામાંનાં છઠ્ઠા ધોરણમાં ચલાવવા પસંદ કરી શકાશે. ચોથા ભાગમાંનાં કેટલાંક અધરાં કાવ્યો સાતમા ધોરણમાં 'ઇતર' વાંચન તરીકે વાંચી, શીખી શકાશે.

આશા રહે છે કે આ સંગ્રહ જે કાંઈ ચોડીધણી સેવા કરી શકે છે તે ચાલુ રાખવાનું તેના ભાગ્યમાં હશે જ.

સંપ્રદાનકર્તા

કવિતા પ્રવેશ

અનુક્રમણિકા

ભાગ ૧ લો, કાવ્યાંક-૧ થી ૨૫: પાનાં ૧ થી ૩૨

કાવ્યાંક	પાનું
૧ પ્રભુમય જીવન (રમણભાષ)	૧
૨ જય જય ગરવી ગુજરાત (નર્મદાશંકર)	૨
૩ માતૃભૂમિ (ન્હાનાલાલ)	૩
૪ સહુ ચલો જીતવા જંગ (નર્મદાશંકર)	૪
૫ વિદ્યારકુરણ (હરિલાલ મુવ)	૬
૬ તારામંડળ (દલપતરામ)	૬
૭ તારા (ગો. મા. ત્રિપાઠી)	૮
૮ પ્રભાત (નરસિંહરાવ)	૯
૯ પવન (દોલતરામ)	૧૦
૧૦ એક આગીયાને (કલાપી)	૧૧
૧૧ કાયલ (નરસિંહરાવ)	૧૨
૧૨ પતંગ (દા. ખુ. બોટાદકર)	૧૩
૧૩ દિવ્ય ટહુકો (નરસિંહરાવ)	૧૪
૧૪ કવિની શક્તિ (ભુલાખીરામ)	૧૪
૧૫ કવિતાપ્રભાવ (મધુવચરામ)	૧૬
૧૬ સૌનો પ્રશ્નર એક છે (દલપતરામ)	૧૭
૧૭ એક અન્યોક્તિ (દલપતરામ)	૧૮
૧૮ નમેલી ડોશી (દલપતરામ)	૧૯

૧૯ નમનતાઈ (જ. ન. પીટીટ)	૨૦
૨૦ ભક્ષાઈ જુડાઈ વચ્ચે ભેદ (મલખારી)	૨૧
૨૧ શું આપણો ઉદ્ય એમ કહાપિ થાય ? (કેશવજ્ઞાન હરિરામ)	૨૨
૨૨ યત્ન રત્ન (મલખારી)	૨૪
૨૩ ઇતિહાસની આરસી (મલખારી)	૨૫
૨૪ સુરત (નર્મદાશંકર)	૨૭
૨૫ જરથોસ્ત (નર્મદાશંકર)	૩૦

ભાગ ૨ એ, કાવ્યાંક-૨૬ થી ૫૦ : પાનાં ૩૩ થી ૭૦

કાવ્યાંક

પાનું

૨૬ ધ્યાન ધર હરિ તણું (નરસિંહ મહેતા)	૩૩
૨૭ જે ગમે જગતગુરૂ (નરસિંહ મહેતા)	૩૪
૨૮ વૈષ્ણવનાં લક્ષણ (નરસિંહ મહેતા)	૩૫
૨૯ ગોવાળીયાની વનસીજા (નરસિંહ મહેતા)	૩૬
૩૦ ઘેઝાં અમે ભલે થયાં (મીરાંબાઈ)	૩૭
૩૧ મચ્છવેધ (પ્રેમાનંદ)	૩૮
૩૨ દમયંતી સ્વરૂપ વર્ણન (પ્રેમાનંદ)	૩૯
૩૩ વૈદરબી વનમાં વક્ષવલે (પ્રેમાનંદ)	૪૦
૩૪ ચાર આશ્રમ (પ્રેમાનંદ)	૪૨
૩૫ રાવણનું સૈન્ય (પ્રેમાનંદ)	૪૪
૩૬ લંકલીલા (શામળ)	૪૬
૩૭ મોહના (શામળ)	૪૭
૩૮ ઉદયમવાદીનું સિદ્ધાંત (શામળ)	૪૯
૩૯ કર્મવાદીનો સિદ્ધાંત (શામળ)	૫૨
૪૦ ઉદયમ કર્મ નિર્ણય (શામળ)	૫૪
૪૧ અપ્પાના છુટક છપ્પા (અખો)	૫૫

૪૨ બેખ તો બાવર થકી જુડા (બોળે)	૫૭
૪૩ મુરખો માની રહ્યો માફં (બોળે)	૫૮
૪૪ થાણુદાર થયા રે (ધીરો)	૫૮
૪૫ અકળ ગતિ તારી રે (ધીરો)	૫૯
૪૬ જેને રામ રાખે રે (ધીરો)	૬૦
૪૭ પ્રકટ મળે સુખ થાય (દયારામ)	૬૧
૪૮ મહાકષ્ટ પામ્યા વિના (દયારામ)	૬૨
૪૯ લોચન મનનો ઝંઝડો (દયારામ)	૬૩
૫૦ મીરાંચરિત્ર (દયારામ)	૬૪

ભાગ ૩ . જો, કાવ્યાંક ૫૧ થી ૭૬: પાનાં ૭૧ થી ૧૧૬

કાવ્યાંક

૫૧ મારી ભરતભૂમિ (નવલરામ)	૭૧
૫૨ એ ભૂમિ અમારી (હરિલાલ હ. ધ્રુવ)	૭૨
૫૩ ગુણવંતી ગુજરાત (અ. ડ. ખમરદાર)	૭૩
૫૪ ધ્રુવ (જ. ન. પીટીટ)	૭૪
૫૫ કાવ્યદેવીને (અ. ડ. ખમરદાર)	૭૫
૫૬ તરંગ (જયવિજયજી)	૭૬
૫૭ રાત્રિવર્ણન અને મધુરાકાશ દર્શન (હ. હ. ધ્રુવ)	૭૬
૫૮ સાગરની યાચના (ન્હાનાલાલ)	૮૦
૫૯ તુંગભદ્રા (રમણભાઈ)	૮૧
૬૦ ભોરધાટ (નરસિંહરાવ)	૮૨
૬૧ ગિરનારને ચરણે (ન્હાનાલાલ)	૮૫
૬૨ દિવ્યમંદિર તથા લેખ (નરસિંહરાવ)	૮૭
૬૩ તાપી નદીના પૂલ પર (અ. ડ. ખમરદાર)	૮૯
૬૪ કથુતર (કલાપી)	૯૦
૬૫ એક વેલીને (કલાપી)	૯૧

૬૬ કલાપીને સંબોધન (મણિશંકર)	૯૩
૬૭ રાજર્ષિ (દોલતરામ)	૯૪
૬૮ આશા (રમણલાલ)	૯૫
૬૯ કુલ વીણુ, સખે ! (કલાપી)	૯૭
૭૦ બોધ (બાલાશંકર)	૯૮
૭૧ સ્મૃતિ (કલાપી)	૯૯
૭૨ એક બાલિકાના મરણ વિષે (નરસિંહરાવ)	૧૦૦
૭૩ ધા સુણીએ (લલિત)	૧૦૧
૭૪ ક્યાં છે મળ ? (લલિત)	૧૦૨
૭૫ કુર્માતાર અથવા સમુદ્રમંથન (ક. હ. ધ્રુવ)	૧૦૪
૭૬ ખેતી (બ. ક. કાકોર)	૧૦૬
૭૭ હલદીધાટનું યુદ્ધ (અ. ફ. ખમરદાર)	૧૧૦
૭૮ યોગીરાજ (ગો. મા. ત્રિપાઠી)	૧૧૩
૭૯ કાળચક્ર (નરસિંહરાવ)	૧૧૬

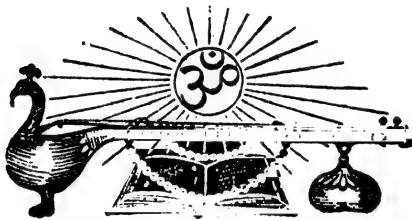
ભાગ ૪ થી કાવ્યાંક ૮૦ થી ૧૨૧: પાનાં ૧૧૭ થી ૧૬૫

કાવ્યાંક

૮૦ જન્માન્તરની વિરહિણીનું પીડામૃતિ આજ્ઞાવ (પદ્મનાભ)	૧૧૭
૮૧ કપિજલનુ વિલાપ (બાલણુ)	૧૧૭
૮૨ રામની બાળલીલા (બાલણુ)	૧૧૯
૮૩ બંસીલીલા (બાલણુ)	૧૨૦
૮૪ એક દુઃ શ્રી હરિ (નરસિંહ મહેતા)	૧૨૧
૮૫ જ્યાં લગી આત્મા તત્ત્વ ચિત્તે નહિ (નરસિંહ મહેતા)	૧૨૧
૮૬ દેવકીની કંસને વિનવણી (પ્રેમાનંદ)	૧૨૧
૮૭ યુદ્ધવર્ણન (પ્રેમાનંદ)	૧૨૩
૮૮ વાડ થઈને ચીજડાં ગળે (શામળ)	૧૨૭

૮૯ ખરી ભક્તિનાં લક્ષણ (અખો)	૧૨૮
૯૦ સત્સંગ (અખો)	૧૨૯
૯૧ ભાષાઅંગ (અખો)	૧૨૯
૯૨ વૈરાગ્યઅંગ (અખો)	૧૩૦
૯૩ તરણાઓથે કુંગર રે (ધીરો)	૧૩૧
૯૪ અટકમંધીને (ભોજો)	૧૩૨
૯૫ નથી નિપજતો પ્રેમ (નરભેરામ)	૧૩૩
૯૬ કરીને યશ્ન અનેક (નરભેરામ)	૧૩૩
૯૭ નથી મૃત્તિકામાં પ્રભુ (નરભેરામ)	૧૩૩
૯૮ નથી નિશ્ચે કોષને (દયારામ)	૧૩૪
૯૯ મનજી મુસાફર (દયારામ)	૧૩૫
૧૦૦ જે કાષ્ઠ પ્રેમઅંશ અવતરે (દયારામ)	૧૩૬
૧૦૧ સંતો આવો અમારા દેશમાં (મનોહર સ્વામી)	૧૩૬
૧૦૨ મેહ જોડવા અને ઉગળી (તૌકિક દુહા)	૧૩૭
૧૦૩ રાણકદેવીનો વિલાપ (તૌકિક દુહા)	૧૩૮
૧૦૪ નીતિ તુંખી (નર્મદાશંકર)	૧૩૯
૧૦૫ ડગલું ભણું કે (નર્મદાશંકર)	૧૪૦
૧૦૬ રણગીત (હ. હ. ધ્રુવ)	૧૪૧
૧૦૭ સ્વિસ વનસ્પતિ દર્શન (હ. હ. ધ્રુવ)	૧૪૨
૧૦૮ વિદાયગીરી (મણિલાલ નલુભાઈ)	૧૪૩
૧૦૯ અમર આશા (મણિલાલ નલુભાઈ)	૧૪૫
૧૧૦ સિંહ (ગો. મા. ત્રિપાઠી)	૧૪૬
૧૧૧ કુમુદનો પત્ર (ગો. મા. ત્રિપાઠી)	૧૪૮
૧૧૨ સરસ્વતીચંદ્રના ઉદ્દગાર (ગો. મા. ત્રિપાઠી)	૧૪૮
૧૧૩ જ્યની આશા (ગો. મા. ત્રિપાઠી)	૧૫૦
૧૧૪ ચંદા (નરસિંહરાવ)	૧૫૧

૧૧૫ પાન્થપંખીકું (કલાપી)	૧૫૬
૧૧૬ ભવસાગર (અ. ક. ઠાકોર)	૧૫૮
૧૧૭ કલમ કરનાર વનમાળીના ઉદ્દગાર (કે. હ. ધ્રુવ)	૧૫૯
૧૧૮ રાજરાજેન્દ્ર એડવર્ડને વિનંતિ (નહાનાશાસ)	૧૬૦
૧૧૯ મહેમાનોને (મણિશંકર)	૧૬૫
૧૨૦ જન્મભૂમિનું જયમંગળ (સચિત)	૧૬૪
૧૨૧ સાંગોપાંગ (રોષહર્ષિકા આખ્યાન)	૧૬૫
કવિઓની જીવનનોંધ	૧૬૬

ક વિ તા પ્ર વે શ.

માગ ?

?

પ્રશ્નમય જીવન.

(તોટક.)

મુજ જીવન આ, પ્રભુ ! તુંથી ભરું,
બલ દે, અભિલાષ હું એક પુરું;
મુજ દેહ વિશે, વળી આત્મ વિશે,
જડ ચેતનમાં પ્રભુ વાસ વસે.

૫ મુજ રક્ત વિશે, મુજ નાડી વિશે,
મુજ દષ્ટિ વિશે, મુજ વાણી વિશે;
મુજ તર્ક વિશે, મુજ કર્મ વિશે,
પ્રભુ ! વાસ વસે મુજ મર્મ વિશે.

શિરમાં, ઉરમાં, મુખમાં, કરમાં,

૧૦ પ્રભુ વ્યાપી રહે મુજ અંતરમાં !

મુજ જીવન ફેરું રહસ્ય ઉંડું
બન પ્રેરક ચાલક શાસક તું.

ધરીને ઉરમાં રસની પ્રતિમા—
 જહિં ઉન્નતિનો સ્થિર છે મહિમા—
 ૧૫ રમરી આકૃતિ એ નિજ પીંછી ધરે,
 અનુસારજ ચિત્ર પછી ચિતરે;
 ન્યમ ચિત્રક એ મન-મૂર્તિ વડે
 બહુ સુંદર ઉત્તમ સૃષ્ટિ રચે;
 ત્યમ જીવનના પટની ઉપરે,
 ૨૦ મુજ લેખન તે તુજ સાક્ષી પુરે.

પ્રભુ ! મુદ્રિત અંકિત તું હૃદમાં,
 કૃતિઓ બધી ત્વન્મય હો જગમાં;
 મુજ વર્તનથી છાંપી જો બની રૂહે,
 તુજ ઉજ્જવળ રૂપની ઝાંખી દિયે.

રમણભાઈ

જય જય ગરવી ગુજરાત.

(ભાવણી.)

જય જય ગરવી ગુજરાત !
 જય જય ગરવી ગુજરાત,
 દીપે અરણ્ય પરભાત; જય જય૦
 જ્વજ પ્રકાશશે ઝળળ કસુંખી પ્રેમશૌર્ય અંકિત,
 ૫ તું બણવ બણવ નિજ સંતતિ સઉને, પ્રેમભકિતની રીત—
 ઉંચી તુજ સુંદર જાત,
 જય જય ગરવી ગુજરાત.

- ઉત્તરમાં અંબા માત,
પૂરવમાં કાળી માત,
૧૦ છે દક્ષિણ દિશમાં કરન્ત રક્ષા, કુન્તેશ્વર મહાદેવ,
ને સોમનાથ ને દારિકેશ એ, પશ્ચિમ ફેરા દેવ—
છે સાહાય્યમાં સાક્ષાત,
જય જય ગરવી ગુજરાત.
- ૧૫ નદી તાપી નર્મદા જોય,
મહી ને બીજી પશુ જોય,
વળી જોય સુભટના જુદરમણુને, રત્નાગર સાગર,
પર્વત ઉપરથી વીર પૂર્વજો, દે આશિષ જયકર—
સંપે સોયે સહ જાત,
જય જય ગરવી ગુજરાત.
- ૨૦ તે અણુહિલવાડના રંગ,
તે સિદ્ધરાજ જયસિંગ,
તે રંગ થકી પશુ અધિક સરસ રંગ, થશે સત્વરે માત,
શુભ શકુન દીસે મધ્યાહ્ન શોભશે, વીતી ગઈ છે રાત—
જન ધૂમે નર્મદા સાથ,
૨૫ જય જય ગરવી ગુજરાત.

નર્મદાશંકર

૩

માતૃભૂમિ.

(રાજાવૃત્ત.)

છે શું કોઈ માનવી, જીવનો અચેત એવો,
જેને નથી જાગ્યા, કદિયે મનમાં બાવો;

જેણે કદી એહવું, અંતરે કહ્યું નથી કે,—
આ મ્હારી ખુદ, મ્હારી, મ્હારી આ માતૃભૂમિ છે !

૫ ભમી ભમી પરભોમ કિનારે પ્રવાસી જ્યારે,
નિજ પગલાં નિજ ભોમ ભણી તે વળતી વારે.
જરા, એ ઘેર જવાને અમુલ્ય અવસર,
છે શું કોઈ એહવો, દાઝયું નવ જેતું અંતર !

જો એવો કે હોય, જવ ને નિરખો ત્હેને,
૧૦ કદિય એવા કાજ ગિરદ કવિનાં નહિ ગાજે;
હો મ્હોટા ઇશ્કાખ, નામ હો મહાન એતું,
પરિપૂરણ કામના, બલે હો અઢળક નાણું;

એ ઇશ્કાખો છતાં, છતાં સત્તા ને પૈસો,
એ પામર નીચ જતું, જગત બધું નિજમાં જોતો;
૧૫ આ જીવન માંહી તો સુકૃતિ સધળી ખોશે,
પડી મૃત્યુમુખ નામ નિશાન સમેતો જશે
જે માટીનો હતો તે જ હીણી માટીમાં,
વણ કૃતિ, વણ શોક, ગવાયા વિના ગીતોમાં.

નહાનાલાલ

સહુ ચલો જીતવા જંગ.

(લાવણી.)

સહુ ચલો જીતવા જંગ, જ્યૂગલો વાગે,
યા હોમ કરીને પડો, ફતેહ છે આગે.

કેટલાંક કરમેા વિષે, ઢીલ નવ ચાલે,
શંકા બય તો બહુ રોજ, હામને ખાળે;
૫ હજિ સમય નથી આવિયો, કહી દિન ગાળે,
જન બહાનુ' કરે નવ સરે, અર્થ કા કાળે;
ઝંપલાવવાથી સિદ્ધિ જોષ બળ લાગે,
યાહોમં સહુ ચલોં યાહોમં

સાહસે કર્યો પરશુએ પુરો અર્જુનને,
૧૦ તે પરશુરામ પરસિદ્ધ, રજો નિજ વચને;
સાહસે ઇંદ્રજિત શૂર હણ્યો લક્ષમણે,
સાહસે વીર વિક્રમ, જગત સૌ જાણે;
મધ ગદ્ ગંગમાં મર્દ હક્કે નિજ માગે,
યાહોમં સહુ ચલોં યાહોમં

૧૫ સાહસે કોલંબસ ગયો નવી દુનિયામાં,
સાહસે નેપોલ્યન લિડ્યો, ચરપ આખામાં,
સાહસે લ્યુથર તે થયો, પોપની સામે,
સાહસે સ્કાટે દેવું રે વાળ્યું જોતામાં;
સાહસે સિકંદર નામ, અમર સહુ જાગે;
૨૦ યાહોમં સહુ ચલોં યાહોમં

સાહસે ઝાતિના બંધ, કાપિ ઝટ નાખો,
સાહસે જાઓ પરદેશ, બહીક નવ રાખો;
સાહસે કરો વેપાર, જમે બહુ લાખો,
સાહસે તજ પાખંડ બહારસ ચાખો;
૨૫ સાહસે નર્મદા દેશદુઃખ સહુ ભાગે,
યાહોમં સહુ ચલોં યાહોમં

નર્મદાશંકર

૬

૬

વિદ્યાસ્ફુરણ.

(૫૬ :)

(“અખ તું હો ખુશી દિલસે”—એ રાગ.)

ખાળક હો ! બરતખંડના
વિદ્યાતણે ખળે ઉજળા, સખળા
સહુ ધુમો !—ખાળક હો.

કળા એ વિકસાવે, ખાગ બુદ્ધિનો ખિલાવે !
શુભ ફળ લાવે, રાજરંગ દિપાવે !
૫ નીતિ નિર્મળ પ્રવાહે એ સુહાવે !
અગ્નિ એ હઠાવે, ઘેર તિમિર સ્વભાવે,
દુષ્ટ ભાવે,—ખાળક હો.

સ્વાતંત્ર્ય શિખાવે, સ્વદેશ-પ્રીતિ લાવે,
એ ઉત્સાહે !—ખાળક હો.
૧૦ આવો આર્યો સહાયે, અર્થ સિદ્ધ થાયે,
સ્નેહ ભાવે—ખાળક હો.

‘કુંજ વિહાર’

હરિલાલ ધ્રુવ

૬

૬

તારામંડલ.

(૬૫૦૫૫૫ ૫૫)

આકાશ ઉઘા અગણિત તારા,
થોડા ધણા કોઈ પ્રકાશનારા;

ભૂપાળ મોટા તાણું રાજ્ય ભાગે,
અનેક નાના નૃપ જેમ જાગે.

૫ જે દૂર દષ્ટિ કરીને નિહાળું,
મહો વિશે ભાનુમકાશ ભાળું;
તે જેમ રાજ બધું ખોષ નાંખે,
થોડાં ઘણાં ગામ સ્વહસ્ત રાખે.

જુઓ વળી મંગળ રંગ રાતે,
૧૦ જણાય અંગાર સમાન જાતે;
જાણે શશી સૈન્ય વિશે અધ્યો છે,
તેથી ઘણો ક્રોધ કરી તપ્યો છે.

શની ગિચારો ગતિ મંદ ચાલે,
ડરી ડરી મારગ દૂર ઝાલે;
૧૫ દુર્ગિનથી તેની છબિ જણાય,
કિલ્લો રચી જેમ રચેલ રાય.

તારા દિસે છે છબિવંત છૂટા,
સાડી વિશે શોભિત જેમ ખૂટા;
રાશી તણાં મંડળ ત્યાં ગિરાજે,
૨૦ સાડી વિશે શું બલી ભાત જાજે.

આ કિતરે છે ધ્રુવ એક તારો,
તે તો તજ સ્થાન નહિ જનારો;
બને નિશા વાસર યુદ્ધ ખાસો,
જાણે રહી સ્થીર જુએ તમાસો.

૨૫ આકાશમંગા નભમાં જણાય,
યથાર્થ તે વર્ણવી કેમ જાય;

ભાગીરથી જૂતળમાં વહે છે,
જાણે અહીંનું પ્રતિબિંબ એ છે.

સરોવરોમાં પ્રતિબિંબ તારા,
૩૦ જોતાં મુશોભિત જણાય સારા;
મોતી ગણીને મુખ મધ્ય લેવા,
જતાં જુઓ હંસ ડગાય કેવા.

આકાશનો ભાસ જળે જણાયો,
શોભી રહ્યો તે નભથી સવાયો;
૩૫ ખજોળ વિહારધિયે વિચાર્યો,
ખજોળનો શું નકશો ઉતાર્યો.

‘હલપતકાવ્ય’

હલપતરામ.

કૃ

૭

તારા.

બોમનાવમાં ઉભો થયેલો જૂતટ દર્શન કાજ,
જુઓ, જુઓ, વિશ્વસાગરમાંનો તારા-પથિક-સમાજ !
બોમમાં તરવર તરવર આજ !

૫ ઓ જન, ઓ જન, દૂર દેશથી તુજ ઉર કાળે માલ,
લેઇને આવ્યા સંધ બનીને તારાવર વણઝાર.—બોમ૦

હિર-વખારે હિલરા ભર્યા તે કહાડ ગણી ગણી આજ,
લે બદલે ને ભર ત્યાં, ઝવેરી ! આનન્દ રતનપટાર.—બોમ૦

કંઈ કંઈ કવિ ને કંઈ કંઈ જ્ઞાની ને કંઈ કંઈ શાસ્ત્રીસમાજ
લઈ અમ આપ્યા અમુલ પદાર્થો થઈ ગયા દ્રવ્યવાન.—બ્યોમ૦

૧૦ જુની અમારે લેવડ દેવડ પૃથ્વીની સાથે ભાત !
એક ખીજને આશ્રયે ચાલે સઉ જગનો વ્યવહાર.—બ્યોમ૦

‘સ્નેહમુદ્રા’

બો. મા. ત્રિપાઠી

ક

૮

પ્રભાત.

(વસંતતિલકા)

સ્થાભેથી દૂર થકી નિરખી સૂર્યસિંહ,
તેજસ્વી યાળ, ભરી ફાળ, કરાળ દેહ,
આવંત અગ્નિ ભરિયાં ધરી નેન તાતાં,
અંગો બધાં ઝળકતાં રૂધિરેથી રાતાં.

૫ એવો નિહાળી ભગભીત શશી થઇને,
ધોળી સમસ્ત નિજ ગાય લઇ લઇને,
વાડોજ જોળનિજ તે મહિં પૂરી આ તો,
જો મન્દકાંતિ થઇ આમ લપાઇ જતો !

ને તારલા હરણુ ટોળું ભયેથી શીકું
૧૦ જો આમ તેમ અહિં ન્હાસતું વેગથી યું !
ને મેઘઝાડી થકી નિકળી સિંહ પેલો
જો એકલો નભ વિશે વિચરેશું ઘેલો !

‘કુસુમમાળા’

નરસિંહરાવ.

પવન.

(ગઝલ.)

નહિ મુજ માત કે તાત, નથી મુજ ખહેન કે બ્રાત;
નથી કર પાંખ કે પાય, નથી કોની મને રહાય.

નહિ કોને હું ગણ્યારે, કરે હું રોજ મન ધાયું;
રમું હું રોજ સ્વચ્છદે, ફસાઉં ન કોઇને ફંદે,

૫. ક્ષણે નાચું ક્ષણે દોડું, ક્ષણે જોડું ક્ષણે તોડું;
ક્ષણે ઉડું ક્ષણે ચાલું, ક્ષણે લાડું ક્ષણે મ્હાલું.

રહસ સ્થાને વિશે માણું, સરવની વાત હું જાણું;
જગતની પ્રીત છે મ્હારે, મળું છું સર્વને પ્યારે.

સ્ત્રીઓ માને મને સારો, પતિથી લહે મને પ્યારો;
૧૦ પુરૂષ પણ છાતું ના રાખે, કરે છે પ્રેમ મુજ સાખે.

મને નહિ રાગ કે રોષ, ધરે છું સર્વમાં તોષ;
વહનનું કર્મ છે મ્હારે, પ્રમાદ ન તે વિષે ધારે.

સરવના લેઇ પરમાણુ, ઝપાટામાં સ્થળે આણું;
ઉતારે સર્વના યાક, સકળ મુજ ચિતમાં પાક.

૧૫ સગુણતા છે નહિ મ્હારે, ધરે નહિ સ્વાર્થ તલબારે;
મને જેવો મળે સંગ, બને તેવા બધા ઢંગ.

‘ મુમનગુચ્છ’

દોલતરામ.

૧૦

एक आगीयाने.

(હરિગીત.)

તુજ પાંખ ચળકે પર્ણનાં ઝુંડો મહીં ચકો રચી,
અહાંડને પોષી રહી તે દષ્ટિ અહીં એ છે નકી;
તુજ ઉદર પોષણમાં તને તુજ રૂપ ઉપયોગી થતું,
તુજ નેત્ર આગળ દીવડો કેં શ્રમ વિના દેખાડતું.

૫ વળી કાઠ કન્યા પાતળી તુજ તેજ ઉપર મેહતી,
જે ભાલને ચોડી તને ત્યાં હર્ષથી ચળકાવતી;
વળી કાઠ વિસ્મિત સ્મિતભરી તુજ તેજ માત્ર નિહાળતી,
ના સ્પર્શતી એ ખીકથી તુજ રજ રમે જતી ખરી.

અદશ્ય ના ધનથી બને ના ધૂમસે મેલું થતું,
૧૦ તુજ તેજ તે મુજ ઉપવને હું નિત્ય જોવા જાઉં છું;
મમ પ્યારીનાં કુલડાં અને મુજ વૃક્ષ જ્યારે ઝંધતાં,
તું જાગતો રાત્રિ બધી ત્યારે રમે છે બાગમાં.

તું જાગજે, તું ખેલજે, તું પત્રપત્રે મ્હાલજે,
ચળકાટ તહારો એજ પણ તુજ ખૂનની તલવાર છે !
૧૫ તું કેમ એ માની શકે ! આધાર તહારો એજ છે,
એ જાળ તું જાણે નહીં, હું જાણું ને રાઉં, અરે !

રે ! પક્ષી કોની દષ્ટિએ તું એજ ચળકાટે પડે,
સંતાપ જતાં નહાસતાં એ કાર્ય વેરીનું કરે;
ઘુતિ જે તને જીવાડતી ઘુતિ તે તને સંહારતી,
૨૦ જે પોષતું તે મારતું એવો દિસે કમ કુદરતી.

આ પ્રેમ સંસારી તણો તુજ તેજ જેવો છે નહી,
એ અમૃતે શું ઝેરનાં બિન્દુ ભર્યાં વિધિએ નથી ?
અમ એજ જીવિત, એજ મૃત્યુ, એજ અશ્રુ ને અમી,
જે પોષતું તે મારતું, શું એ નથી ક્રમ કુદરતી ?

‘કેહારવ’

કલાપી

૧૧

કોયલ

(ચોપાદ)

કોયલડી ! તું ક્યાં સંતાય ?
મીઠાં ગીતડાં ગાતી જાય.
શોક થકી તું દીસે દૂર,
નિત્ય રમે હર્ષ તણે પૂર.

૫ મીઠો સ્વર તુજ અનુપમ દીસે,
હું નવ જાણું તું ક્યાં વસે.
ક્યાંથી શીખી અદ્ભુત ગાન ?
ખરે સ્વર્ગ છે એનું સ્થાન.

કુહું કુહું કરી વારંવાર,
૧૦ અમી વરસતો તુજ ઉચ્ચાર;
શિખવે મુજને ગાન રસાળ,
આપું આંખા મોરની માળ.

‘હૃદયવીણા’

નરસિંહરાવ

(વસંતતિલકા)

કેવું અહો ! મરણ રમ્ય પતંગ તારું !
 સર્વત્ર પ્રેમરસને વરસાવનારું !
 શો દૈવનો તુજ પરે પ્રિય ! પક્ષપાત !
 શી શીખવી પ્રણયની કંઈ ગુપ્ત વાત !

*

*

*

- ૫ શી એકતાન રસમગ્ન અવશ્ય વૃત્તિ !
 અદ્ભુત શી શલભ ! ઇન્દ્રિય ફેરી શક્તિ !
 શો ઉછળી હૃદયમાં રસસિંધુ રે'તો !
 સંસાર ત્યાં સકળ સઘ તણાઈ જનો.
 નિદ્રિ ભલે જગ તને અથવા વખાણે,
 ૧૦ તેની સ્પૃહા ઉર વિષે ન દિસે લગારે;
 ચાલે પ્રવાહ રસનો દિનરાત દૈવી
 ત્યાં તુચ્છ વાત લવ કેમ સમાય એવી ?
 અંક પડી પ્રણયીને તન છોડી દેવું,
 ઉંચા અભેદ મહીં થૈ રસરૂપ રે'વું;
 ૧૫ આનંદ એ શલભ ! તું લઈ એક જાણે,
 સાચું અહો ! સુખ નિરંતર તુંજ માણે.
 શા પુણ્યથી તપ ચક્રી ફળ એ પમાય ?
 શી રીત એ પ્રણયમંત્ર શીખી શકાય ?
 એ નેત્ર, એ હૃદય, એ રસ કેમ આવે ?
 ૨૦ વા'લા ! જરા પણ મને નહિ શું બતાવે ?

દિવ્ય ટહુકો

(રાજાવૃત્ત)

વાદળી ઝીણી છવાઇ રહી સૂતી આકાશે,
તેમાં થકી ચળાઇ ચાંદની આછી પ્રકાશે;
શાંત સકળ આ નગર, શાંત આ બ્યોમ વિશાળું,
મધ્ય રાત્રિને સમે ધ્યાન ધરતું કંઇ ન્યારું.

૫ ત્યાં આ અણુચિંતબ્યો દુહ્મરવ ક્યાંથી આવ્યો ?
હધકું લેતો હરી; કોકિલા ! તેજ ચલાવ્યો:
ટહુકો આ મીઠડો મને ઉચકી લઇ જતો,
અમૃતસિંધુ જ્યાં શીળો ધીર ગાતો ફેલાતો.

૧૦ નથી શુભિયો શું તમે મીઠડો ટહુકો ખીજો,
હૃદય ભેદી આવતો કોકિલાશબ્દ સરીખો ?
ધ્યાન ધરતાં કદી શાંતિનદી રેલે જ્યારે,
દિવ્ય લોકથી તેહ દુહ્મરવ આવે ત્યારે.

‘ કુસુમમાળા ’

નરસિંહરાવ

કવિની શક્તિ.

(મનહર)

કાઇ સમે પાતાળમાં પ્રવેશ કરે છે પ'ડે,
રસાતળ સુધીની ખજર ખોળી લાવે છે;
આકાશમાં આગમન કરે છે સુલાખી ક્યારે,
સૂર્ય શશી કેતુની શોભા તે જોઇ આવે છે.

૫ ગિરિ ગહ્વર, વન અરણ્ય ને અરણ્ય
પક્ષમાં પેળી પડે ખીજને ખતાવે છે;
જાદુઆષ્ટ જાલમ બેમાલુમ કવિની કૃતિ,
જાણીને પ્રાણીને તે નવાષ્ટ પ્રગટાવે છે.

૧૦ મોટા મોટા સુવર્ણના મહેલ બાંધે રનેહથકી,
સ્ફટિક ને મોતી થકી બીંતો શણગારે છે;
માણેક તથા મિનારા પોખરાજના કુવારા,
અને હીરાના ચોવારા ખનાવી બેસારે છે;

૧૫ ઇન્દ્રભુવનથી આણી મુકે અપ્સરાઓ રૂડી
ક્યારેક વૈકુંઠ આણી અધર ઉતારે છે;
પૈસા કે પ્રબળનો ન પડે ઉપયોગ તોય
ભારતીની ભાવના શી કવિપર ભારે છે.

૨૦ રજની ખતાવે દિને દિનમાં ખતાવે રાત,
સાંજને ખતાવી તે સવાર દીલ્લ હારે છે;
ખપોરે પ્રજાત બહી ખાત તે ખતાવે વળી,
ઉનાળે ચોમાસું કરી અદેશો નીવારે છે;

રજનું ખનાવે ગજ, ગજતણું રજ કરે,
રાસબનું માણસ રૂડું કરી બેસારે છે;
કહે છે યુદ્ધાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે
જાદુગરથકી કવિ તણું જોર ભારે છે.

કવિતા પ્રભાવ

(આખાહરણનો ઢાળ)

કવિતા તારી ન્યારી વાત, અહિં છે તું દેવી સાક્ષાત,
તુષ્ટમાન થઇ તું જોને, નહી કવણ્ય અપેક્ષા તેને;
વિધવિધ રચના દરશાવે; રંગ લક્ષિત અનુપ બતાવે,
તારા ભક્તને સદા આનંદ, જોઓ ન્યાળે નિર્મળ જ્ઞાનચંદ.

૫ શક્તિ તાહરી દેવિ ! અનંત, લહે પૂર્ણ ન સાધુ સંતઃ
મુક્ત બ્રાંતિથી નિત્ય તું કરતી, દિત સર્વતું હૈડે ધરતી.
ખડખડ કોઇ વાર હસાવે, દયા આણી કો સમય રડાવે;
કોધે નેત્ર તું રક્ત કરાવે, પ્રેમ માંલ તું પૂર્ણ કુખાવે,

૧૦ કોઈવાર તું શર ઉપજાવે, કોઇ વેળા તું શાંતિ નિપાવે,
વાયુમાં કો વેળા લઇ જાએ, જહિંથી રંગ ન્યારા જણાયે;
આભ ઉંચે ધરા નીચે ફરતી, રચના સહુ વિસ્મય કરતી;
કોઈ સમય તું રાતે નાખે, તપ્યું નભ ઝળકિત ભોંય તાપે.

૧૫ નહિં વૃક્ષ હષ્ટિ જ્યાં પડે રે, રણ્યું ઉડે ન માર્ગ જડે રે;
અંધકાર દિસે ચોપાસ, વાયુ શાંતિ કરે સર્વ નાશ;
કોઇ વાર લીલા કુંજ વનમાં, વરસાવતી આનંદ મનમાં,
વૃક્ષ લીલાં લીલી વેલ ન્યારી, રજાં પુષ્પ સુગંધ પ્રસારી.

૨૦ ધીરે આવે વાયુની લહેર, ઉઠે અરણ્ય તે પૂરવ મેર;
ગાય પંખી મધુરે ઉમંગે, સરવર દીપતું નીલે રંગે;
ચાય હૈકું શીતળ તહિં પુરે, નહિ આનંદમાં કાંઇ અધુરે;
૨૦ તારી શક્તિ લઈ હું અનુપ, દેશ દેશની છે તું તો બૂપ.

ઉછળે સધળે ગુણ તારા, હરે દુઃખ તણા સૌ બારા;
 દુઃખમાં તું દિવાસો દેતી, સત્ય મિત્ર તું સંગે રહેતી.
 મુકી સગાં સહોદર જાએ, તોયે તું નહિ અળગી થાએ,
 જહિં પૂરણ હોય અંધારું, કરે પ્રકાશ ત્યાં તેજ તારું.

૨૫ શું શું તારા હું તે ગુણ ગાઉં, ગુણ ગાતાં હું પાવન થાઉં;
 મધુવચ્ચ કહે શક્તિ ન મારી, માતા કૃતિ અદ્ભુત તારી.

મધુવચ્ચરામ

॥

૧૬

સૌનો ईશ્વર एक છે.

(દોહરા)

એક જ છે અવિનાશ, તે ઇશ્વરનો હું દાસ;
 ખીન્ને કહે તે બે થયા, ઇશ્વર ને અવિનાશ.
 એ રીતે ઇશ્વર તણાં, જૂદાં નામ અનેક,
 પણ જરૂર તે જાણીને ઇશ્વર સૌનો એક.

(મનહર છંદ)

૫ અંગરેજો કહે ઇસુ ખ્રીસ્ત ખરો તારનાર,
 પ્રભુનો છે પુત્ર અમે બાવે તેને ભજિયે;
 આર્ય જનો કહે પણ ઇશ્વરી અંશાવતાર,
 રામ કૃષ્ણાદિક, અમે તેને કેમ તજિયે:
 મહમદીઅન કહે મહમદ ગ્રેજ ખરો,
 ૧૦ પારસીઓ કહે અમે પાવકને પૂજિયે;
 શી રીતે મમત તજી સર્વ એક મત થાય,
 સૌને સાચા કહ્યા વિના સંપ કેમ સજિયે.

કોઇ કહે મહમદ સાથે ખુદા બોલતો ને,
 કોઇ કહે જરથોસ્ત સાથે વાત કરતા;
 ૧૫ કોઇ કહે ઇસુ સાથે કરતો અનેક વાતો,
 કોઇ કહે રામ કૃષ્ણ રૂપે તે વિચરતો.

કોઇ કહે આરબી સિપિમાં લખતો તે લેખ,
 કોઇ કહે એ તો વાણી વેદની વાપરતો;
 કોઇને ન જુઠા કહું, કહે દક્ષપતરામ,
 ૨૦ દિલ કોઇનું દુખાવવાથી રહું ડરતો.

બૌદ્ધ મતવાળાઓને કહીએ નો બુદ્ધિહીણ,
 તેતરીસ કોડ ચીના શું પશુ પ્રમાણુ છે ?
 મુસલમાની ઇરાની આરબો માને છે મત,
 યુરોપ આખો તે ખ્રીસ્તી ધરમની ખાણુ છે;

૨૫ હિંદુ છે હજારો લોક, જરથોસ્તી જન બધા,
 કેને કેને કહીએ કે એ બધા અગણ્ય છે ?
 કહે દક્ષપતરામ જૂઠાં જૂઠાં પડ્યાં નામ,
 સર્વનો પ્રભુ છે એક ખાલી ખેંચતાણુ છે.

દક્ષપતરામ.

૧૭

एक अन्योक्ति.

(મનહર.)

ઉંટ કહે આ સમામાં વાંકા અંગવાળાં જુડાં,
 જૂતળમાં પક્ષીઓને પશુઓ અપાર છે;

બગલાની ડોક વાંકી, પોપટની ચાંચ વાંકી,
કુતરાની પુછડીનો વાંકા વિસ્તાર છે;

- ૫ વારણી સુંઢ વાંકી, વાધના છે નખ વાંકા,
મેંસને તો શિર વાંકા શીંગડાનો બાર છે;
સાંભળી શિયાળ ખોલ્યો, દાખે દલપતરામ,
અન્નનું તો એક વાંકું, આપનાં બહાર છે.

દલપતરામ.

નમેલી ડોશી.

(મનહર.)

કેડેથી નમેલી ડોશી દેખીને જીવાન નર,
કહે થું શોધો છો ? કદ્ય ચીજ અછતી રહી ?
કહે ડોશી બાળપણું ખમર વિના મેં ખોયું,
જીવાનીમાં દીવાની ત્હારા જેવી મતિ રહી !

- ૫ છવાઇ જરાની છાયા, કાયાના વિખાયા બંધ,
માયા ન ગોવિંદ રાયા, માયામાં મતિ રહી;
ઝુકી ઝુકી ડોકી વાંકી રાખી દલપતરામ,
મેતી હું ફરું છું જે જીવાની ક્યાં જતી રહી.

દલપતરામ.

નમનતાઈ.

ટીપું એક પાણીનું વાદળની માંહે,
 જોઈ હેઠે, ઝુંભાતું, દરિયાનું આખ,
 હિમતથી લાગું એમ કરવા વિચાર,
 કે, “અખુટ આ સાગરના મોજની પાસ,

૫ હું કમીના ટીપાંની શી છે ખીસાદ;
 અગર પડું હું તે સાગરની માંહે,
 તો બોહલા તે સાગરનાં પેટાં અંદર,
 થાએ માહરા લુંડા ને કમખખત હાલ,

આકાર માહરે થાએ તેમાં બેલધને ગુમ,
 ૧૦ નિશાન માહરી નદિ રહે, તે પાણીની સાથ,
 નસલ માહરી ગુમ, નાખુદ માહરી જાત.”
 એટલું ફહતાં તે એવું ધુજ્યું કે હેઠ

પડ્યું, ને કાલુનાં કોટલાંની માંહે
 કીધો તેણે અણચીતો અધારે વગ.
 ૧૫ વેણા તેપર જમાના ગુજર્યા દન,
 પુખ્ત તેમાં થયું તે આખી રતન;

જલનો આકાર તણ થયું જહવેર;
 ફર્યું તેપર નવું કાંઈ કુદરતી પડ;
 મોહટાઈ તેને મળી, ને શેહનશાહને હાથ
 ૨૦ બેસાડ્યું લોકોએ સૂનાંની સાથ.

આપ્યો રખે લાયકીનો બદલો એ રીત,
 કમીના એક ટીપાને નામવર કીધું.

નમનતાઇ જો રાખી તે ટીપાંએ તો
બન્યું તે જલનું એક કીમતી જહવેર.

૨૫ ઠોકરું તેણે નરમીએ નીસ્તીનું બાર,
તે હસ્તીનો પામ્યું તે સુંદર આકાર.

જ. ન. પીટીટ.

૨૦

મલાઈ મુંઢાઈ વચ્ચે મેદ.

(મનહર.)

બલાસું બલાઇ કરી તેમાં શી નવાઇ કરી;
બલા મારા બાઇ, એ તો બલાઇ આભાસ છે;
બલી જે બલાઇ તે ભુંડાઇસું સવાઇ કાંઇ,
બલાઇ કરી દેખાડે એવોજ ખવાસ છે;
૫ સ્વારથી બલાઇ કદિ ઇશ અચકાઇ કરે,
કેવી સ્થિતિ તારી, બાઇ! આતમા વિનાશ છે;
માટે જેવી બલાઇ તું માગે તારનાર પાસ
તેવી બલાં ભુડાં બન્નેને તારાથી આશ છે.

ભુંડાની ભુંડાઇ તેને શિર છે તવાઇ સદા,
૧૦ તું શું તેને સગ્નએ પહોંચાડતો સિપાઇ છે ?
ભુંડાથી તું ભુંડો વધુ, એકથી સવાયો, બંધુ,
વિવેક તો એજ, તારે ભુંડા શું બલાઇ છે;
ભુંડાઇ બીજની જેવી, બલાઇ પોતાની ખોવી.
ભુંડી એવી દેવ તે ભુંડાઇની ગવાહી છે;

૧૫ ઘેલાં સર્વ ઘેલાં જોય, જૂઠા મન જૂઠાં હોય,
તેમ જુઠાની જુઠાઇ જોવામાં જુઠાઇ છે.

જોને વૃક્ષ સુખડ ઉપર હથિયાર પેલા
ફૂરે કઠિયાર ફેરે ફૂટે ફેવા જોરથી ?

કિંવા આ સુતાર બેઠો ચંદનબજાર માંહી,
૨૦ ધસે, ફાડે, રોંબે, કાપે, છુંદે બાજે. તોરથી;
તોય ન તજે સુગંધ ચંદન સુખડ કઢી,
એ એની બલાઇ બાખું, ગર્ભ સુધી ફોરથી;
તેમ ચતું કરી, બાઇ, દયા ઉર ધરી, બાઇ,
અરિને ઉમાર એનાં કરમ અધોરથી.

૨૫ તેમ જતાં જુઠાસું બલાઇ તું ન કરી શકે,
જુઠાઇ તો ગમે તેવા જુઠાસું ન રાખતો;
વેરને વમળે વિટળાઇ, બાઇ અવનિમાં,
વેરવિષ સ્વાદ કઢી ચૂકીને ન આખતો;
કિંવા ગર્ભપાપી પોતે, પારકાનાં નાનાં મોટાં

૩૦ પાપ જોળવામાં રખે કાયા બાળી નાખતો;
મનુષ્યપ્રકૃતિ મૂળ પાપ, ત્યારે હું બલાઇ
જુઠાઇ પ્રકાર એકરૂપ રહું બાખતો.

‘મલબારીનાં કાંચરતનો’

મલબારી

૨૧

શું આપણો ઉદય ઈમ કદાપિ થાય ?

(વસંતતિલકા)

પોઠે પલંગપર પ્રેમથી સાત વાગે
ઉઘે અતિશય સ્હવાર થતાં ન જાગે;

વાતો વિષે વિષયની દિનરાત જાય,
શું આપણો હિંદ્ય એમ કદાપિ થાય ?

૫ અત્યંત સૂક્ષ્મ વળિ વસ્ત્ર ધણાં ગમે છે,
રટાકિંગ બૂટ મનમાંહિ રહ્યાં રમે છે;
ફૂલેલ તેલ બહુ કેશ વિષે ધક્કાય,
શું આપણો હિંદ્ય એમ કદાપિ થાય ?

૧૦ કાચે પડે કડ ખડી ગમ્મ હોય જેમ,
આવે ન કોઈ દિન દીન પરે ન રે'મ;
કાઠે કરી કદિ કંઈ જ નહિ અપાય,
શું આપણો હિંદ્ય એમ કદાપિ થાય ?

૧૫ શીશી લવંડર તણી લમ્પ ખૂબ છોટે,
ધૂમે ધરેધર અને વળી વાટ ધાટે;
૧૫ વિદ્વાન કે વડિલને ન જરા નમાય,
શું આપણો હિંદ્ય એમ કદાપિ થાય ?

‘ગુરૂમોરનિંગ સર’ એમ બહુ જ ખોલે
પાછા પછાડિયિ છયોકજ એજ છોલે;
ન્યાં ગોળ ખોળ સરખાંજ સદા ગણાય,
૨૦ શું આપણો હિંદ્ય એમ કદાપિ થાય ?

ભાવે બણે અવર જે છળભેદ ભાષા,
રાખે સદાય પરના ધનમાંહિ આશા;
પ્રીતે ન પુણ્ય પણ કાંઈ કદી કરાય,
શું આપણો હિંદ્ય એમ કદાપિ થાય ?

૨૫ છે પાટલૂન વળિ કાર ભરેલ ટોપી,
ભાષા બણે ભભકમાંહિ વળી યુરોપી;

ચક્ષુમાં વિના ન ઘડિ એક રહિ શકાય,
શું આપણો ઉદય એમ કદાપિ થાય ?

માને ન ધર્મ વળિ કર્મ કંઈ ન જાણે;
૩૦ તૈયાર તેમ કચળા પડવે કટાણે;
કાને ન હોય હિત તે પણ સંભળાય,
શું આપણો ઉદય એમ કદાપિ થાય ?

‘કેશવકૃતિ’

કેશવલાલ હરિરામ

૨૨

યત્નરત્ન.

યત્ન વિનાનાં પ્રાણીનેજ પદાર્થ વચ્ચે જીવ જ બેઠ
બન્ને ખાત્રી જીવન ખોવે, જન્મચક્રી સંસારે ફેદ.
ફેદી જીવડો સદા પરાધિન, નહિ એને મન સુખ કે ખેદ,
આત્મજ્ઞાન એવાને ક્યાંથી ? વ્યર્થ શાસ્ત્ર, મહાભારત, વેદ.
૫ યત્ન સૃષ્ટિનો મૂળ જ હેતુ, અચૂક ચૈતનનો આધાર,
યત્નરત્ન જીવનનું, વીરા યત્ન વિના સૂનો સંસાર.

યત્ન થકી ઉદ્ધાર આત્મા, યત્ન ઉદય આયુષ ફેરો,
યત્ન વિના, અહો મનુષ્યપ્રાણિમાં આ ભવમાં ફોકટ ફેરો.
જ્ઞાનતાણું એ પ્રધાન સાધન, મોક્ષ માર્ગનો છે છોડો,
૧૦ યત્નતણી શી કહું બલિહારી ? દૈવ ઉપર બાલે ઘેરો.
યત્નહીન અદ્ભુત દાતાનો, વીરજનોનો વિમળ વિહાર,
ભાગ્યદેવિ પણ પ્રસન્ન સર્વદા યત્નદેવ નરવર ઉપર.

જ્યમ વશ થાતાં વાર લગાડે, ત્યમ, વીરા. તું ધીરજ ધર,
અંતે જો તે નજર ચૂકાવી, ચાલિ જાય ખીજને ધર;

૧૫ નહિ એ તારી ભાગ્યદેવિ પણ અભાગ્યની કંઈ માન ખબર;
છતાં ન હઠતો પાછળ, યોદ્ધા, બંધ કરી પરિશ્રમનાં દ્વાર,
યત્નરત્ન જીવનનું, વીરા, યત્ન વિના સુતો સંસાર.

‘મલખારીનાં કાવ્યરતનો’

મલખારી

इतिहासનો आरसी

(સર્વેયા ખત્રીસા.)

રાજા રાણા, અક્કડ શેના ? વિસાત શી તમ રાજ્ય તણી,
કંઈ સત્તાપર કુદકા મારો ? લાખ કોટિના બલે ધણી;
લાખ તો મુઠી રાખ બરાબર, કોડ છોડશે સરવાળે,
સત્તા સૂકા ધાસ બરાબર. બળી આસપાસે બાળે;
૫ ચક્રવર્તિ મહારાજ ચાલિયા, કાળચક્રની ફેરીએ
સગાં દીકાં મેં શાહઆલમનાં બીખ માગતાં શેરીએ.

ક્યાં છે રાજ્ય રાજન આગળનાં ? દિવ્ય કહું જે દેવસ્થાન;
શોખ્યાં ન મળે સ્થાન દશ્વા કે, ન મળે શોખ્યાં નામ નિશ્ચાન.
લેવો દાખલો ઇરાનનો જે પૂર્વ પ્રજામાં પામ્યું માન;
૧૦ યોગમ જેની ધળ ઉડી રહી—રૂમ શામ ને હિન્દુસ્તાન.
હાલ બિહલું વેરાન ખંડિયર, શોક સાડિ થું પ્હેરી એ—સગાં૦

ક્યાં જમશેદ, ફરેહુન, ખુશરો ક્યાં અરદેશર, બાબેગાન ?
ફરુતમ જેવા શરવીર ક્યાં ? નહિ તુજને મુજને તે બાન.
ખબર નહિ યુનાનિ સિકંદર, કે રૂમી સીઝર ક્યાં ગૂમ ?
૧૫ અવનિ કે આકાશ કહે નહિ સારો ભવ મર મારે ખૂમ.
હશે કહિં ફત્તા, હાથ જોડિ ઉભા કિરતાર કચેરીએ—સગાં૦

રામકૃષ્ણ નરસિંહ પરશુરામ દશ અવતારો થયા અલોપ,
વિક્રમ જેવા વીર રાજનો, ખમે કાળનો કેવો કાપ ?
ક્યાં મહામહાઝની, ક્યાં અકબર, રજપૂત વીર શિવાજી ક્યાં ?
૨૦ રાજપાટના ધણી ધુરંધર, આજ યુદ્ધની બાજી ક્યાં ?
રાજમહેલમાં ઠાર ફરે, ને કબર તો કુતરે ઘેરી એ—સગાં.

ક્યાં નેપોલિયન ચીલઝડપિયો ? જીત્યા પૂર્વ પશ્ચિમ ખંડ,
જાતિ લોભનો ભોગ બિચારો અંતે વલખાં મારે પંડ.
સુષ્યાં પરાક્રમ એવાં બહુ બહુ, સ્વપ્નાં કે સાચો ઇતિહાસ ?
૨૫ નહિ સમજતું નિશ્ચયપૂર્વક, ઉડી ગયા ત્યાં શાસોશાસ.
વિજયરૂપી એ સળો શું લાગ્યો, વિજયવાયુ બહુ ઝેરી એ—સગાં.

ક્યાં છે કુટડી કહીએપાતરા, ક્યાં આનતની રહેલાણી ?
જંતુ ખાય કે વળગે જળાં ? ભમરા કીટ કહો કાણી.
કબર ગીધકાં બણે ખોતરે, શિયાલ સમાધિપર બેસે,
૩૦ સંત શરમથી નીચું જોયે, મહારાજ કોને કે'શે ?
રાજ્યપતિ રજકણથી નાનો છે આયુષ આખેરીએ—સગાં.

દીકાં રમારકસ્થાન સુના એ કીર્તિકાટ આકાશ ચહુડયા,
ખરતાં ખરતાં પત્થર બાકી સુના માટીએ જકડયા,
દિલ્હિ, આગરા, કનોજ, કાશી, ઉજ્જન ઉજ્જવલતા જહાંસી,
૩૫ રૂમ શામ ને ઇરાન ઉજ્જડ, રડે ગળામાં લપ્ત ફાંસી.
તવારીખનાં ચિહ્ન ન કાંઇ, જણે બધી મશકેરી એ—સગાં.

દિઠાં અયોધ્યા, બેટ દારિકાં, નાથદાર ને હરદારી,
ધરને આંગણે સુરત દેખતાં છાતી ધબકે છે મ્હારી,
ગુર્જરગિરિ સૌરાષ્ટ્ર હાલ શા ? હાય ! કાળના કાળા ફેર,
૪૦ દખખણ દુઃખમાં દેખી શત્રુની આંખ વિશે પણ આવે ફેર.
હજી જોવિ શી બાકી નિશાની રહીરે વિનાશ ફેરી એ.—સગાં.

કોટિગણ્યુ તુંથી મોટા તે ખોટા પડી ગયા વિસરાઇ;
 શી તારી સત્તા રે રાજા ! સિંહ સમિપ ચકલી તું બાઇ,
 રજકણ્યુ તું હિમાલય પાસે, વાયુ વાયે જરિ જોર થકી
 ૪૫ ધમ્મર જાણે ઉડી જશે ક્યાં ? શોખ્યો મળવાનો ન નક્કી.
 શક્તિ જોમ, સત્તા પડાણ્યો-હા છાયા રૂપેરી એ—સગાં

દ્રવ્ય મટોકું, હિમ્મત ગમ્મત ડહાપણ્યુ કાઢવતું ડોળું
 માનપાન પાણી પરપોટા, કુળ અભિમાન કહું પોહું;
 આગળ પાછળ જો તે રાજા-સત્તાધીશ કે કોટિપતિ,
 ૫૦ રંક ગમે એવો દરદી પણ્યુ તે મરશે નહિ તારી વતી;
 ભુલમ જતું મરવે, એ બહુ દુઃખ સરજ્યું કાળ નમેરીએ—સગાં

કુલીન કુળમાં કળત પુત્રો, પ્રગટ દિસે આ દુનિયામાં;
 બળિયા વંશજ જુઓ બાયલા, રોગિ નિરોગી જગ્યામાં;
 સૃષ્ટિ નિયમ ફરતું ચક્કર એ નીચેથી ઉપર ચઢતું;
 ૫૫ ચઢે તે થકી અમણે વેગે પૃથ્વી પર પટકાર્ધ પડતું.
 શી કહું કાળ : અજાણ બલિહારી, વિદુરમુખી છે દહેરી એ
 સગાં દીઠાં મેં શાહ આલમનાં બીજા માગતાં શેરીએ.

‘મલબારીનાં કાવ્યરત્નો’

મલબારી

૨૪

સુરત.

(રાજાજીત.)

ચકચકતું તુંજ રૂપ, સોળસે સત્તરસેમાં;
 કિલ્લા લાતી કોટ, મચેલા રંગો જોમાં;

રંગ રંગ નિશ્ચાન, યુરપ વેપારી ધામે;
બંદર કુરજમાંહિ, ધામધુમે બહુ જમે.

૫ જાત જાતના જન, જૂજવા રંગે માથે;
ભાતભાતના વેશ, રસાલામાં મુખિ સાથે.
દેશ દેશનો માલ, વળી અહીંનાં બંદરનો;
રહે આવે ને જાય, બહાર લક્ષ્મી મંદિરનો.

બંદરમાં જુથ જહાજ, જેહને જેતાં રાચો;
૧૦ દોલતની તે ખાજી, મણિ પારસ તે સાચો.
ધંધાધારી લોક, વળી કારીગર ઝાઝા;
ઉંચ નીચ સહુ કોય, થયેલા ધનથી તાજ.

નવાબ બક્ષી મીર, વળી બીજા સરદારો;
સોદાગર ને શેઠ, જાતરે જતાં હજારો.

*

*

*

૧૫ જુદાં જુદાં સઉ સેન, જુદાં જુદાં રાજ્યોનાં;
જુદાં જુદાં હથિયાર, વખાણ કોનાં કોનાં ?

અસવારી સોહાય, પુલો સોના રૂપાનાં;
વેરાતાં લુંટાય, ગવાયે જશ હાકમના.

*

*

*

સુરત તારિ શી સુરત, જનો કયાંના લલચાવ્યા !
૨૦ ફિરંગિ ને અંગ્રેજ, વલંદા ફ્રાંસિસ આબ્યા.

મત્સર જગે તો, ભુંડું એકકનૂં ધારે;
થયો પ્રથમ તો લાલ, તાહરાં જનને બારે.
ઘૂસ્યા જ્યમ અંગ્રેજ, વલંદા ત્યમ બહુ બહેક્યા;
પછી વંઠ્યું બહુ કામ, સંપને આધે ફેંક્યા.

૨૫ ખટપટનો લઘ લાલ શિવાળયે ભડ બાળી,
ચેસિક ને સિતેર, સોળનામાં કરિ ખાલી.
ઉપરાઉપરી માર, સુલતાની અમ્મમાની,
પડવા માંડ્યો ખુમ, નિશાની છે બહુ ધાની.

નવાળ બેદરકાર, કારબારી જલમ સહુ.
૩૦ ટોપીની ખટપટ, લોક ને બસ્કરમાં બહુ.

*

*

*

હાય હાય ઓ સુરત શેરશેરે ચુસિ લીધી;
હવે શું ઉદીશ હાય, સુવાડી કરમે દીધી.

પડ્યાં ન ઉડ્યાં બાઇ, રાજ મોટાંમોટાંઓ ?
આસિરિયાને મિસર, ગ્રીસ ને રોમ ગયાં ઓ !
૩૫ ક્યાં હસ્તીનાપુર, અરે કહું દિલ્લી ક્યાં છે ?
સિદ્ધપુર પાટણ, અરે તે પુના ક્યાં છે ?

હતા ફિરંગી અહીં, ફરાંસિસ અને વલંદા;
તારા ખરતા તેમ, ગયા આજે ક્યાં સંધા ?
સિદ્દી તરસ્યો એક, પેશવા તરસ્યો બીજો;
૪૦ તરસ્યો ગાયકવાડ, મનોરથ કોનો સીઝથો ?

નથી કોઇનું ચલણ, વલણ બહુ જનો કરે રે;
સમયે મહડતું કાઠ, સમયથી ઢળી પડે રે.

*

*

*

મુંબઇથી અંજાઇ, લોક તો વસ્યા જઇ તહિં;
અસ્ત થયો તુજ સુરજ, રાત તો પડી ગઇ અહિં.

૪૫ તાપી દક્ષિણ તટે, સુરત મુજ ધાયલ જૂમી;
મને ધણું અભિમાન, બાંધ તારી મેં જૂમી.

સંતતિયે કંઈ શર બુદ્ધમાં નથી જણાવ્યું,
પણ વેપારે પૂર ઇશ્વરમાં ખૂબ બતાવ્યું.

ગોપી કરો વખત, ખરી છુટનો સુખિ માણું.

૫૦ મુગલ વખત વેપાર, આજ બન્નેનું સાક્ષું.
આઠ લાખ જે વખત સર્વને રોજ દિવાળી,
પુણી લાખમાં હાલ, હોળી સળગે છે બારી.

*

*

*

બહુ મોટું ગુજરાત, શહેર ઝાઝાં વિખ્યાતાં
મુરત તુજ સંતાન, જન્મ બુદ્ધિમાં માતાં.

૫૫ કટુણ અમદાવાદ, બડાઇ કર તુ તારી;
નાણાંનો છે તોર, લિધાં નથી જખમો કારી.

મુરત જેવું નહિ હતું, નથી તું આજે તેવું;
નથી ગર્વનો બોલ, હોય તેવું સત કહેવું.

નાણાંથી જે નૂર, નથી તે આજ મુરતનું,

૬૦ ચકચકતું ભરપુર, હજુએ છે કુદરતનું.

નર્મદાશંકર

❦

૨૬

जरयोस्त.

(ચોપાઇ.)

પારસિ કામે ઇજત દીધ, પાદશાહ જમશીદ પરસિધ;
ધરમ સુધારો ધાર્યો ખરો, પણ પૂરો તેથી ના થયો.
પૂરો તો જરયોસ્તે કીધ, શુભ રસ્તો દેખાડી દીધ:
અહુરમઝદે ફરમાવ્યું જેમ, જરયોસ્તે સમજાવ્યું તેમ.

૫ બાપ નામ પૌરુષરૂપ જાણ્યું, ફરફુનની ઓલાદે માન;
માતાનું દોઝો નામ વખાણ્યું. ધનભાગ્ય બેનાં પરમાણ્ય.
રમ્મે શહેર તહુરાનનિ પાસ, જન્મ્યો ત્યાં જરથોસ્ત સુવાસ
સાલ ન નક્કી કોઇએ બણ્યું (તોખી) ચારહજારની ઉપર ગણ્યું.

ખોરદાદ સાલ જ પરસિધ, જનમ દિવસ સાચો તે સિધ;
૧૦ ૧૨વરદિન ખોરદાદ રોજ, સફુને યાદ રહે તે રોજ.
થયો સમજતો જ્યારે તેહ, તકરારો કરતો બહુ રેહ
મુરતી પૂજા જાહુ હજો દુશ્મનની સંખ્યા નવ ગણો.

એક દિવસ કંટાળી ગયો, વહેમિ વતનથી દૂરજ થયો,
બલખ જાતાં નદી આવી જેમ, તરી પાર તે ઉતર્યો તેમ.
૧૫ ફતેહથી ખુશી અંગે ભરે, ખુદાતણી બંદગી કરે;
માગી અક્કલની અખશેશ, તેથી જાણ્યું રેસેરેસ.

નજર દોડાવી ચારે પાસ, એકાંતે બાંધ્યું મન ખાસ;
મુખ્ય ખ્યાલ ત્રણ નક્કી કર્યા, જેમાંથી બીજા નિસર્યા.
'ખુદા સૌથી ઉંચો રેહ, ને સૌથી પહેલો એહ;
૨૦ સમ્યાપને ચાહે જેહ, કુદરતને વધારે તેહ.

બલખમાં નામાંકિત થયો, સૂરજ તેનો છૂપો રહ્યો.
ગુસ્તાસ્પે પણ જાણી વાત 'બીડે દાનવોસુ' ખાથ.'
એક વાર મોટી તકરાર, થઇ કચેરીમાં નીરધાર;
હરિફો હાર્યા જેવા થયા, તેજ મ્હોડાં ઉતરી ગયાં.

૨૫ ઘણી બદલોઇ છુપા કરે, 'જરથોસ્ત હલકો કયમ ઠરે;
જુહું બેરબંધ પાદશાહ કને, જેને 'કેહી કીધો અને.
એક સમે પાદશા પીડાય, તેના ઉપાયો ના થાય;
વજીર ને દાનવો બહુ, થાક્યા યુક્તિ શોધી સહુ.

અંદીખાને પ્હોંચી વાત, ખુશી થયો જરથોસ્ત સુખત;
૩૦ ખબર કરાવી મારફતથી, તે સાંભળજો કહું છું કથી.
ચાર વાતની દે કબુલાત, ઉપાયોની કહું પછી વાત;
મુને પેગંબર સત માન, તો પીડા વળિ જાએ જાણ.

તારો પુત્ર જે અસપંદિયાર, તે પણ મુજને માને માર;
રાણી પણ વળી તારી તેહ, મુજને પેગંબર કરી કેહ.
૩૫ જહેમી જાદુગર જે લોક, જેઓના આ દેશે થોક:
જેઓએ મૂક્યું તહોમત, ખોલાવી પૂછી જો સત.

કબુલ કરે વાંકા જે તેહ, છોડી દે કે સૂખી રેહ;
નવ માને તો ઘટતી સજ, થાએ તેવી દષ્ટ દે રજ.
ચાર વાત પછિ મંજુર કીધ, તેથી પાદશાહે સુખ લીધ;
૪૦ પેગંબરને કીધી સાલ, જેથી મત ફેલાવો થાય.

‘દેના માજદિયશનિમ’ એમ નામ દીનનું રાખ્યું એમ;
એ રીતે જરથોસ્તનું માન, ગાજ રહ્યું પછી ઠામેડામ.
પેગંબર ઉમ્મર ચાળીમ, પાદશે દિન માની તજિ રીસ;
ઉમ્મર સાડી સિતોતેર, પેગંબર મૂઓ કહું ઠેર.

૪૫ તુર્કસ્તાન તણો પામ્જાય, કરિ હલ્લો ઇરાને જાય,
હાર થઇ ગુસ્તાસ્પનિ બહ્. પેગંબર ગઝરાયો કહ્.
અંદગી કરવા ખેટો હતો, દુશ્મન ધા જૂંડો કરતો,
દાએ મહા ખોરસેદ રોજ, જરથોસ્તી દીસાની મોજ.

નર્મદાશંકર

કવિતા પ્રવેશ.

ભાગ ૨ જો.

૨૬

ધ્યાન ધર હરિતણું.

ધ્યાન ધર હરિતણું, અદ્વમતિ આળસુ
જે થકી જન્મનાં દુઃખ જાયે;
અવર ધંધો કરે, અરથ કાંઈ નવ સરે;
માયા દેખાડીને મૃત્યુ બહાયે.

ધ્યાન.

૫ સકલ દલ્યાણ, શ્રી કૃષ્ણના ચરણમાં
શરણ આવે સુખપાર મોચે;
અવર વેપાર તું, મેહેલ મિથ્યા કરી,
કૃષ્ણનું નામ તું રાખ મોચે.

ધ્યાન.

૧૦ પટક માયા પરી, અટક ચરણે હરી,
વટક માં વાત સુણતાંજ સાચી;
આશ્વનું ભવન આકાશ સુધી રચ્યું,
મૂઠ એ મૂળધી બીંત કાચી.

ધ્યાન.

અંગ જોખન ગયું, પક્ષિત પિંજર થયું,
 તોય નથી હોતો શ્રીકૃષ્ણ કહેવું,
 ૧૫ ચેત રે ચેત, દિન ચાર છે લાભના,
 લીંણુ હોઠાવતાં રાજ લેવું. ધ્યાન.

સરસ ગુણ. હરિતણા, જે જનો અનુસર્પાં.
 તે તણા સુજશ તો જગત ખોલે;
 નરસૈયા રંકને, પ્રીત પ્રણુ થું ધણી,
 ૨૦ અવર વેપાર નહિ બજન તોલે. ધ્યાન.

નરસિંહ મ્હેતો

૩૫

૨૭

જે ગમે જગતગુરુ દેવ જગદીશને,
 તે તણો ખરખરો ફોક કરવો;
 આપણો ચિંતવ્યો અર્થ કાંઈ નવ સરે,
 ઉગરે એક ઉદ્દેશ ધરવો. ટેક.

૫ હું કરું, હું કરું એ જ અજ્ઞાનતા,
 શકતો બાર જેમ ધ્યાન તાણે;
 સૃષ્ટિ મંડાણુ છે, સર્વ એણીપેદે,
 જોગી જોગેશ્વરા કોપક જાણે. જે.

નીપજો નરથી તો, કોપ ન રહે દુઃખી,
 શત્રુ મારીને સૌ મિત્ર રાખે;
 રાય ને રંક કોપ દષ્ટે આવે નહિં,
 બવન પર બવન પર છત્ર દાખે. જે.

ઋતુ લતા પત્ર ફળ પુલ આપે યથા,
માનવી મૂર્ખ મન વ્યર્થ શોચે;
૧૫ જેહના ભાગ્યમાં, જેહને જે લખ્યું,
તેહને તે સમે તે જ પહોંચે. જે.

અંધ ગડબડ કરી, વાત ન કરી ખરી,
જેહને જે ગમે તેને પૂજે;
મન કર્મ વચનથી આપ માની લહે,
૨૦ સત્ય છે એ જ મન એમ સૂજે. જે.

સુખ સંસારી મિથ્યા કરી માનજે,
કૃષ્ણ વિના બીજું સર્વ કાચું;
ભુમલ કરજોડી કરી, નરસૈયો એમ કહે,
જન્મ પ્રતિજન્મ હરિનેજ જાચું. જે.

નરસિંહ મહેતા.

૨૮

વૈષ્ણવનાં લક્ષણ.

(રાગ આશાવરી)

વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ, જે પીડ પરાઈ જાણે રે;
પર દુઃખે ઉપકાર કરે તે, મન અભિમાન ન આણે રે.—વૈષ્ણવ૦
સકળ લોકમાં સકુને વહે, નિંદા તે ન કરે કેની રે;
વાહ કાહ મન નિશ્ચળ રાખે તો. ધન-ધન જનની તેની રે.—વૈષ્ણવ૦
૫ સમદષ્ટિ અને તૃષ્ણાત્યાગી, પરભી જેને માત રે;
જીહ્વા થકી અસત્ય ન ગ્રેણે, પરધન નવ ગ્રાણે હાથ રે.—વૈષ્ણવ૦

મોહ માયા વ્યાપે નહિ તેને, દહ વૈરાગ્ય જેના મનમાં રે;
 રામ નામ શું તાળી રે લાગી, સકળ તિરથ તેના તનમાં રે.—વૈષ્ણવ૦
 વણ લોભી ને કપટ રહિત છે, કામ ક્રોધને નિવાર્યા રે;
 ૧૦ ભણે નરસૈયો તેનું દરશન કરતાં, કુળ ઇકાતેર તાર્યા રે.—વૈષ્ણવ૦
 નરસિંહ મહેતો.

૨૯

ગોવાળીયાની વનલીલા.

ઇંદ્રાદિક જગ મોહી રહ્યું, મોહન મધુરો ચરાવે ગાય;
 જી રે બળવે રૂડી મોરલી, દુઃખ દળદર ભંજન થાય.
 ગાયો ચારે છે ચોફેર ફરી, જી રે ગોવર્ધનને માળ;
 બળભદ્રે શંસો પાડિયો, શીંકુ આંખું ડાળ.
 ૫ કો કહે છે કૌવચ લહી, વાહાલા અંબરિષને કરે આળ;
 અન્થોઅન્થ માને નહીં, હરિ દેવા લાગે ગાળ.
 જ્યમ જ્યમ કૌવચ ખાળુએ, જી રે ત્યમ ત્યમ રૂવે બાળ;
 બળભદ્ર સામું જેધને, હરિ હસિયા મદન ગોપાળ.
 મરકટ કોટે સાંકળાં, જી રે પુમતડાં લળકે કાન;
 ૧૦ શૃંગાર સર્વ સજ્જવિયા, તેણે વિચિત્ર શોભે વાન.
 છોડી છોડી નાંખે માંકડાં; બાંધે બાંધે નંદકિશોર;
 મરકટ માને નહિ માવતું, ત્યારે કરે ઝાઝું જેર.
 ઉખાણો સાચો થયો, જી રે મરકટ કોટે હાર;
 છોડી છોડી નાંખે માંકડાં બાંધે બાંધે નંદકુમાર.

૧૫ ગોવાળિયા મંડળી મળી, ઉભી ગોવર્ધનને માથ;
કૃષ્ણ આરોગે રૂડો કરમડો, આહીરડાંતી સાથ.

ચાએ ને ચખવી જુએ, વહાલો પીએ પીવડાવે ખીર;
જમી જમાડી પોતે જમે, હરિ હલધર ફેરો વીર.

અમણું તે લે વાહાલો વેહેયતાં, તતક્ષણ આરોગી જાય;
૨૦ જેનું દેએ વાહાલો વાધતું, તેનું પડાવી ખાય.

ગાયો હીંડી ગોવર્ધન ભણી, જી રે ક્ષણું એક લાગી વાર;
વારો આવ્યો પ્રભુ તમ તણે, તમે વાળોને દીનદયાળ.

કર જેંડી લઇ ઉભા થયા, ધાડે સ્વરે ખોલાવી ગાય;
હીંડે ઇંદાવન શૌધતા, ઔદ જીવનનો રાય.

૨૫ સિચાણી, ખગલી, ને સારસી, પારેવી, આતોર, મોર:
પીળા, ધોળી, ને કાજળી, ખોલાવે નંદકિશોર.

‘કાજલીસો’

નરસિંહ મહેતો.

૩૦

ધેલાં અમે બલે થયાં રે,

ખાઇ મારે ધેલામાં ગુણ લાખ્યો—ધ્રુવ.

આટલા દિવસ હરિ જાણ્યા વિનાનું મન માયામાં ખાંખ્યું,
ભવસાગરમાં જૂલાં પડ્યાં ત્યારે મારગ મળિયા માધુ—ધેલાં.

૫ ધેલાં તો અમે હરિનાં ધેલાં નિર્ગુણ કીધાં નાથે,
પૂર્વ જન્મની પ્રીત હતી ત્યારે હરિએ ગ્રાસ્યાં હાથે—ધેલાં.

ધેલાંની વાતો ધેલાં જાણે ને દુર્જનીયાં શું જાણે,
જે રસ તો દેવતાને દુર્લભ તે રસ ધેલાં માણે—ધેલાં.

ધેલાં મટી અમે ડાહ્યાં ન થાઇએ ને સંતનાં શરણાં લીધાં,
૧૦ બાઇ મીરાં કહે પ્રભુ ગિરધર નાગર કારજ સઘળાં સીધ્યાં—ધેલાં.

મીરાંબાઇ.

૬૧

મચ્છવેધ.

પારથે અહું જવ બાણુ, વિપ્ર વદે માંહોમાંહે વાણુ;
કાઇ કહે એને શે વારો, જશ ક્ષીણુ થશે જી તમારો.

કાઇ કહે ઉઠ્યો ઉઠ્યો એ ફાક, ચિત્રને હસશે સહુ લોક;
કહેશે વિપ્રે ન વાત વિચારી, જડ ઝોડ થવા ગયા અવિચારી.

૫ કાઈ કહે આપણું નહિં કામ, જે સુલટ કહેવડાવીએ નામ;
કા કહે ફાકટ એ પસ્તાશે, જે એ મચ્છની પાસે જશે.

એમ કહે વાડવ વિખ્યાત, આફણીએ જશ થશે નાશ;
કાઇ કહે એહેની કાંતિયા દીશે; એ વીર છે સર્વને શીશે.

એ સહી કરશે મચ્છવેધ, એ વાયક માઈ માઈ વેદ;
૧૦ કા કહે ઝટપટ હાવે જણાશે, એ વાત આવી હવે પાસે.

કા વિપ્ર એણીપેર બોલે, નથી વાર કા એહને તોલે;
એવું દીશે એ વિધ ૩૫ એ હોએ પૃથ્વીપતિ બૂપ.

સર્વ વિપ્ર વદે આશીષ, તુંને કીપા કરે જુગદીશ;
પછે કરીને દંડ પ્રણામ, પારથ ગયો મચ્છને હામ.

- ૧૫ સર્વ સુભટના હયા પ્રાણ, જ્યાં ધનુષે ચડાવ્યું બાણ;
સમર્થા શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃપાલ, માહારી સહાય કરો ગોપાલ.
સહુ વિપ્ર ડોક કાઢી જીએ, રખે આઘાતજીવાઈ પત જીએ.
અતિ હરખ સહિત બલવાંત, બાણ તાણ્યું કર્યું પર્યાંત;
લક્ષ લીધો મચ્છ ઉપર જાહે, પ્રેરણા કીધી કૃષ્ણે તાંહે,
૨૦ પછી મેહેલ્યું પારથે બાણ, સડસડાટ મચ્છને વાગ્યું જાણ.
મચ્છ મસ્તક હુંતી કોડી, તેહને બાણ ગયું ઝટ ફોડી;
આવી પડ્યો કુંડ મોજર, તવ વરત્યો જેજેકાર.

‘દ્રૌપદી સ્વયંવર’

પ્રેમાનંદ

૩૨

દમયંતી સ્વરૂપવર્ણન

(રામ સામેરી.)

- દમયંતી દોષ રહિતા, તેના ગુણની ગાઢિ ગીતા—ટેક.
જોઈ ભીમકસુતાની કટિ; સિંહની જાત વનમાં ધટી;
હંસને પણ થઈ ચટપટી, ચાલ્યો ગોરીની આગળ મટી. દમ૦
રામા અંગની રોમાવાળી, વનસ્પતિ દેવે મરે છે બળી;
૫ તેનાં વસ્ત્ર રથાં ઝળહળી, દેખી આભમાં પેસે વીજળી. દમ૦
પગપાનીથી હાર્યો અળતો, રહે અબજાને પાગે લળતો;
તેપુરનો નાદ સંભળાતો, રહે ગાંધર્વનો સાથ બળતો. દમ૦

વરણથી અંપક નવ બનિયો, માટે મધુકરે તેને તનિયો;
એવું રૂપ જાણાએ સનિયું, બીજું કોઇ નથી નીપનિયું. દમ૦

૧૦ હવે શણગાર વખાણું સોળ, મંજન ચીર હાર તંબોળ;
ઉઠે સુગંધના કલ્લોલ, અંગે અરગળનો રોળ, દમ૦

શીશકુલ રત્ન રાખડી, શોભે ભરમાં ચુની જડી;
ગોફણો રજો અંગથું અડી, કટિમેખલા શું પડે વઢી. દમ૦

૧૫ વાયે ઓઢણી રહિ છે ઉડી, ખળકે કંકણ ને કર ચૂડી;
રૂપે રતિ તો સંબ્રમે જુડી, એવી કોઇ મળે નહિ રૂડી. દમ૦

વાળે નેપુર ફેરો જણકો, અંગુઠે અણવટનો ઠણકો;
અંબુલિયે વીછવાનો રણકો; બોલે મધુર ઝાંઝરીનો જણકો દમ૦

જેમ નદિમાં ભાગીરથી, તેમ શ્યામામાં શ્રેષ્ઠ સર્વથી,
ત્રણ લોકમાં જોડી નથી, જાણે સાગરથી કાઢી મથી. દમ૦

૨૦ ઈદ્રાદિક પરણવા ફરે, મહીલા મનમાં નવ ધરે;
અશ્વિનીકુમાર આગળ પળે, તે ન આવે આંખજ તળે. દમ૦

ન્યારથી એ પુતળું અવતરિયું, નારી માત્રનું માન ઉતરિયું
દમ્યું જગત સ્વરૂપ ઉઠે કરિયું, માટે દમયાંતી નામ ધરિયું. દમ૦

‘નળાખ્યાન’

પ્રેમાનંદ

૩૩

વૈદરબી વનમાં વલ્લવલે

(રાગ સામગ્રી)

વૈદરબી વનમાં વલ્લવલે, અંધારી રાત;
ભામની બય પામે ધણું, એકલડી રે જાત. વૈદરબી.

રસનાથે નામજ નળતાણું મુખ જપતી રે જય;
થુહ નથી શરીરની, ભાંજે કંટક પાય. વૈદરભી.

૫ રોષ રોષ રાતી આંખડી, ભરે આંસુ નીર;
નયણે ધારા બળ્બે ઝરે, વહે અંગ રૂધિર. વૈદરભી.

હીંડતાં તે આખડે, પગમાં વાગે ઠેસ;
ચાલંતી ઉભી રહે, ભરાયે કાંટે કેશ. વૈદરભી.

અંગે ઉઝરડા પડ્યા ઘણા, વહે શોણિત ધાર;
૧૦ હો નગ હો નળ બોલતી, બીજે નહિ ઉચ્ચાર. વૈદરભી.

ઉંડાં કોતર ઉતરે, ચઢે ગિરિ કરાડ;
અશુદ્ધે ઉધડકે નહિ, પાડે વાઘ ઝરાડ. વૈદરભી.

વાંકી વાટ ડીંગા ટેકરા, લવાનક ખોહ;
રાફ માંહે સાપ કુંફવે, ઘણું ધુધવે ઘોહ. વૈદરભી.

૧૫ શબ્દ પશુ પંખી તણા, ન પડે કાંઇ પ્રીછ;
વર વણીઅર બીહાવે અરણ્યમાં, ધાયે વળગવા રીંછ. વૈદરભી.

શકર રોઝ ચિકારડાં, ચીતરા દે ફાળ;
ફાલુ નાદ હોયે ઘણા, બહુ બોલે શીયાળ. વૈદરભી.

આંખા આમલી લીમડા, અરીઠા અપાર;
૨૦ શીમળ સમળી સેગઠા, ન સૂઝે પંચ વિચાર. વૈદરભી.

ખેર ખાખર ને કાચકી, કાંટાળા થુએર;
બાવળીઆ બહુ બોરડી, સરગુવા સમેર. વૈદરભી.

આખડી પડતી સુંદરી, ચરણે વેલા વિંટાય;
છૂટા કેશ કામની તણા, ઝાંખરે ઝીંટાય. વૈદરભી.

૨૫ વૃક્ષ અથડાયે અગસું, મૂકે કાંટામાં પાય;
શુદ્ધ નથી રે શરીરની, ભજતી નળરાય. વૈદરભી.

દિવસ નિશા પ્રીછે નહિ, એવું ઘાડું અરણ્ય;
દમયંતી ભૂલી ભમી, ત્યાં દિવસ ત્રણ. વૈદરભી.

અન્ન ઉદક પામી નહિ, નહિ એસવું શયન;
૩૦ ત્રણ દિવસ એમ વહી ગયા, ભમયંતાં વન. વૈદરભી.

‘નળાખ્યાન’

પ્રેમાનંદ

ચાર આશ્રમ

આહ્મણે લધુ વયમાં કરવું વેદાધ્યયન;
સ્નાન શીળ ને શુદ્ધ દેહ, ત્રિકાળ સંધ્યા વંદન.
કરે સેવા ગુરૂતણી, પ્રણિપત સ્તવન લળી લળી;
કાર્ય હોય તે માગી લેવું, કરીને કૃતાંજલી.

૫ વસ્ત્ર પ્રક્ષાલન ચરણ સેવા, દાસત્વપણું જણાવે;
હક કરી વિદ્યા ન માગે, ભણે જે ગુરૂ ભણાવે.
માગી લાવે મધુગરી, ગુરૂ આગળ મૂકે આણી;
ગુરૂ આપે તે ભક્ષણ કરવું, સંતુષ્ટ રાખવો પ્રાણી.

સ્વાદ નાનાવિધતણા, તે વિપ્રે સર્વદા વર્ન્ય;
૧૦ યુગ પ્રમાણે આયુષ સાઈ, પાળવું બ્રહ્મચર્મ.
કામ ઇન્દ્રિયો સંગ ન કરવો, રહેવું વિષયથી-વિરક્ત;
ભોજન આહ્મણે તે તીર્થ કરવાં, જેવી શરીરની શક્ત.

પછી પાણિગ્રહણ કરવું. શુદ્ધ જોષ સ્ત્રીગોત્ર;
ગૃહસ્થાશ્રમને આચરે, વૃત્તિ પાળે અગ્નિહોત્ર.
૧૫ તીર્થ કરે પૃથિવી ફરે, અતીત નિર્મુખ ન જાય;
ગૃહસ્થાશ્રમ તેને કહીએ, સુણ યુધિષ્ઠિર રાય.

લક્ષણ કહું વાનપ્રસ્થનાં, આચાર પાળે ધર્મ;
સદન વૈભવ સૂતને સોંપવું જાણી જરા આગમ મર્મ.
પત્નીયુક્ત તે વનમાં જવું, અગ્નિહોત્ર રાખવું પાસ;
૨૦ સ્ત્રીસંયુક્ત સાધન કરવું, એ ઉજ્જવળ સંન્યાસ.

તીર્થતટે પર્ણકુટી કરવી, વા રહેવું ગુણમાંય;
ત્યાં અતિથિનું આતિથ્ય કરવું, ફળાદિક લક્ષદાય.
સાધુ સંગતિ ભક્તિ કરવી, વદવું નહિ અસત્ય;
પરિચર્યા પાવકની કરવી, પોષવા ધારાહપત્ય.

૨૫ સૂર્યકિરણથી અન્ન નિપજે, તે લાવી કરવું પ્રાશન;
અગ્નિહોત્ર કરતાં વૃદ્ધિ પામે, તે કરવું ભોજન.
દ્વાદશ સંવત્સર વનમાં રહેવું, ચાર વષ વનવાસ;
નહિ તો બે વર્ષ રહેવું સહી, નહિતર રહેવું ખટમાસ.

તીર્થ રટણ ફળ લક્ષણ, વલકલ કરવાં પરિધાન;
૩૦ દેવ યજ્ઞન અગ્નિ સેવન, સેવવું ઉદ્ધાન.
જો અન્ન ફળ મળે નહીં, ક્ષુધા થાયે વ્યાપ્તમાન;
અગ્નિહોત્રનાં કાષ્ટ પ્રક્ષાલન, તે જળનું કરવું પાન.

એ ધર્મ કહ્યા વાનપ્રસ્થના, વિપ્ર ક્ષત્રિય અધિકાર;
અગ્નિહોત્ર વિના વાનપ્રસ્થ પાળે, તે શ્વેતો કુમાર.
૩૫ છેદ્દો આશ્રમ સંન્યાસ લેવો, પામે તત્ત્વ ચોવીશ;
સંન્યાસ ગ્રહણ કીધા વિના, મળે નહિં જગદીશ.

મહાવાક્યે હોય મોક્ષ પદવી, પામે ઉત્ત આત્મજ્ઞાન;
શયન ટળે જનની જરૂરનું, આપે પદ ભગવાન.

‘સપ્તમસ્કંધ, અધ્યાય ૧૩’

પ્રેમાનંદ

૩૬

રાવણનું સૈન્ય.

(રામ સામેરી.)

રાય રાવણે કવચ પેહેયું, શીશ ધર્મા દસ ટોપ રે.
કરી વિશે લોચન રાતડાં, રૂદે આણી દારૂણ કોપ રે.
જવા ન પામે જીવતાં, બાઈ વાનર માનવ કોઇ રે;
બહુ ઢોલ દદામા ગડગડે, ત્યાં શબ્દ કુતોહલ હોય રે.

૫ જે જે સુભટ લંકા વિશે, મુખ આગળ નિસરે આજ રે;
રાણીજયા રાક્ષસ વીરનો, મોહોલો લે મહારાજ રે.
કો રથ ચડ્યા કો ગજ ચડ્યા, કો ઉંટ ઉપર અસ્વાર રે.
કો મહિષપર કો ગરધવ ઉપર, ખેડા સાહી હથિયાર રે.

૧૦ કોઈ ઘોડા ઉપર ધુમતા, કરતા વારૂણી પાન રે;
છે બ્રહ્મટી ઉપર મોળીઆં, કો ગૌર બીને વાન રે.
નવમણી કુંડલ લળકતાં, ઢળકતી મુક્તામાળ રે;
માદળિયાં તોરા નવધરાં, થઇ કલગી આકઞ્ઞમાળ રે.

બાણુબંધ ને પોંચી વીઝિયો, દુગદુગી સાંકળી સાર રે;
કભાય પટકા પાયજમા, ઉપરણી મૂલ અપાર રે.

૧૫ જરકશી વાઘા જળહળે, શું અર્ક કિરણ સમાન રે;
કેશરી વાઘે શોભતા ધરે યૌવનનાં અભિમાન રે.

કર ધનુષ ભાયાં ભીડિયાં, કટારી તલવાર રે;
સાંગ ભાલા શલ ફરશી, પરિધ વાંકી ધાર રે.

૨૦ ગદા ગુરજ ને મુશળ મુગદળ, ભુંગળ ને ભિડમાળ રે;
નાગપાશ ને વરૂણપાશ ધર્યાં, ચક્ર ગદા વિકરાળ રે.

પાખર બખતર ટોપ ટાટર, ફરસી ને શળપાણ રે;
અંગરખી ને જીવરખી એ, શોભે પરમ નિધાન રે,

સુર સેનાને લખવે એવો, સ્વરૂપ સાગર શૂર રે;
એ રૂપવંત વખાણીઆ, હવે કહું રાક્ષસ કૂર રે.

૨૫ મહિષ મેઢા ઉંટ ઉપરે, જે થયા છે અસ્વાર રે;
તે કાળ ફૂર બિહામણા, લોહદંડનાં હથિયાર રે.

શ્વાનમુખા કેા ખરમુખા, પિશાયમુખા પાપિષ્ઠ રે;
લંબગ્રીવા કેા લંબકર્ણા, જેને જોઇ ઉપજે ગિષ્ટ રે.

લંબઅધરા દીર્ઘદંતા છે ત્રિશિરા બળવંત રે;

૩૦ શ્યામવર્ણા કેા રક્તવર્ણા, બાહુક ઉંચા અનંત રે.

બિડાલા પીડાલા પાખી, અધમીનો નહિ પાર રે;
હાથ માંહે જે શખ ગ્રહ્યાં છે, તે ચાલે કરતા અહાર રે.

રૂધિર ગળતાં ચર્મ પહેર્યાં, કંઠ આંતરડાંની માળ રે;
જીભ સળકે સપં સરખી, વુદન છે વિકરાળ રે.

૩૫ શત કોટિ રાક્ષસ ભયાનક, તે મુદ્દે તત્પર થાય રે;
મુખ આગળ સેના શોભતી, જોઇ રીઝ્યો રાવણરાય રે.

‘રણુચર’

પ્રેમાનંદ

લંકલીલા.

(૭ખા.)

સરોવર સમુદ્રાકાર પંકજ સહસ્ર ખીલે,
સ્ફટિકમણિની પાળ, ગોપ ગુણવંતા ઝીલે;
કસ્તુરી બહેક બરાસ, વેયાં કેસર બહુ વાટે,
હીરાજડિત ધણી ઘેડ, ધુમર ધણી ઘાટે ઘાટે;
૫ ઈંદ્રપુરીની ઉપમા, કહેતાં વિમાસણ કરે કવિ;
લંકલીલા લખ કોટિધા, નિરખે અંગદ નવનવી.

નક્ષત્ર સરખી નાર, અવેરની જ્યોતો સરખી,
ચંપકવરણાં ચીર, પદ્મિની પૂરણ પરખી;
કનક મણીમય કુંભઃ પ્રેમદા પરવરી પાણી,
આભૂષણ ઉપમાય ઈંદ્રકેરી * ઈંદ્રાણી;
૧૦ એ લખ જીહવાએ કવિ કહે, ભાટ ભાત ન શકે ભણી;
શામળ કહે હું કેમ કહિ શકું, લીલા લહર લંકાતણી.

*

*

*

જળહળ જ્યોત ઉઘોત, મણિ જળહળતા જડિયા,
ચિંતામણી ભરભીત, નવે મહ આવી અડિયા;
૧૫ પરવાળાં પર પોળ, સ્ફટિક સ્તંભ ક્યાં છે,
ચુડામણિ ચોપાસ, કનક કોઠાર ક્યાં છે;
અષ્ટમા સિદ્ધિ નવનિધિ રીધિ, મહાલક્ષ્મિ વાસે વસી;
શિવની આપી સમૃદ્ધિ જ્યાં, ત્યાં ઉપમા કરવી કરી.

ઝાળગ કરે જ્યાં ઈંદ્ર ચંદ્ર જ્યાં છત્ર ધરે છે,
૨૦ દિવાકર કર દીપ, વરણ જ્યાં નીર ભરે છે;

ચાર-વદનથી વેદ, બ્રહ્માજી પાઠ ભણે છે,
ધલહલ તજી ધર્મરાય, ગાનગુણ એહ ગણે છે;
રતન ખાણુ રતનાવળી, કદપદ્મ મોટાં મણી;
રિક્તિ ધણી રાવણ ધરે, અલખત ઇંદ્રાસનતણી.

૨૫ સાત સોનેરી કાટ અધિક એક જોજન ઉંચા,
પાંચસે પાંસઠ પોળ, ઝોળ ખરા જ્યાં ખુંચા,
દરવાજા દશ વીશ, જસેં જાસઠ છે બારી,
જ્યાં બેઠા બળવંત, ધીર નર ધનુષો ધારી;
વણુ આજ્ઞાએ વિચરે નહિં, વાયુ સરખો પણુ જ્યહાં;
૩૦ એ અતળિબળ અંગદ અધિક, પલક એક પહોંચ્યો ત્યહાં.

*

*

*

પુખરાજ પ્રવાળાં પાટ, જવેરની જથોતે જડિયાં;
ચોરાશી જોજન ચોક, મહેલ મણિ માણેક મઢિયાં;
જોજન સોળ સભાય, સિંહાસન શોભા સોહિયે;
મધવાથી બહુ માન, મહેલ દેખી મન મોહિયે,
૩૫ વૈમાન દેવ વૈકુંઠનાં, શિવ આપી સમૃદ્ધિ ધણી;
બહુ સમૃદ્ધ વિધ બારણે, લાયક બેઠો લંકા ધણી.

‘ અંગદવિષ્ટિ ’

શામળ

૩૭

મોહના.

(દોહરા.)

પૃથ્વીપ્રદક્ષણ! પંચશત, કરે જેહ કર જોડ;
મ્હાલે તે મથુરાપુરી, ક્ષણ માત્ર નહિં ખોડ.

- તે નગરનો નરપતિ, મધુસુદન મહા મૂલ્યઃ
હરિભક્ત હરિશ્ચંદ્ર શા, શોભા ચંદનિ તુલ્ય.
- ૫ પુત્રી તેને પદ્મિની, લાયક લક્ષ્મણ કોડ;
અક્ષત તણી અર્ચુવ અતિ, જુગમાં ન મળે જોડ.
રૂપે રંભા સરીખડી, સતીમાં તે સરદાર;
હામ કામ મૃગલોચની, દીલે ધણી દાતાર.
- ૧૦ નખશિખ શોભા નિરખતાં, અંબુજદલ શાં નેણુ;
હંસગતિ ગજગામિની, અમૃત વદને વેણુ.
દેવાંગનાથી દશ ગણી, નગાંગના સમ નિધ;
રૂપવંત રૂડી રમણ—રતિ સમોવડ સિધ.
- કેશપાશ કપિલસમ, ફેણા કાળિય નાગ;
એ વિધ ગુંથો ચોટલો, લીલવટ લાવણ લાગ.
- ૧૫ ભર્યો ભોગ ભરપૂરસું. સિંદૂર શોભિત સર્વ;
જળધરા શિવાલેંગ પર, ઘણો ઉપજવણુ ગર્વ.
વદન શરદ ઈંદુજશું અંબુજદલ શાં નેણુ;
ભમર ભમરાલી ભજત, ભમરપંખ પાંપેણુ.
રસના અમૃત સરીખડી, સ્વર કોકિલાવાણુ;
- ૨૦ દંતપંક્તિ દાડમકળી, જશરૂપ જુવતી જણુ.
ચિયુક ચાર ચતુરાતણું, અધર પ્રતાળી અમૂલ્ય;
ગ્રીવા પોત કપોતશી, નિલગ્રીવ સમતુલ્ય.
નોતમ નાસિકા કીરવત, તન પુલેલ નિર્ધાર;
શ્રવણ શીશ શોભિત સદા, ઓપિત અપરંપાર.
- ૨૫ કર કુંજર શુંડ સરિખડા, અંગુલિ મગની શાંગ;

કર હથેલી મહીમથન, નખ તારાનો રંગ.
કટિ વખાણું એહની, જાણે સિંહનો લંક;
ગતિ ગયદ ઓપતી અધિક, ક્ષણ માત્ર નહિ વંક.

રત્નજડિત કર ચુડો, ચંપકવરણું ચીર;
૩૦ ચરણું ચોળી શોભિતાં, નિરમળ નારી નીર.
માતા તેની મદસૂદના, મહા મનોહર માન;
રામા રૂપવંતી ધણું, ગુણવંતી ગુણખાણુ.

‘મદનમોહના’

શામળ

૩૮

ઉદ્યમવાદીનું સિદ્ધાંત

(ચોખાઈ)

કામકળા કહે સાંભળ ધ્રુવ, ઉદ્યમથી અદકું નહિં કર્મ;
સધળા લોક ઉદ્યમવશ હોય, કર્મ સાડે એસે નહિં કાય.

મથુરાપુર નગરનું નામ, સુરસેન રાજનું કામ;
તેમાં વિપ્ર વસે એ બ્રાત, સત્યવાદી રૂડા સાક્ષાત.

૫ બુદ્ધિ વિવેક ને વિદ્યાવંત, સાધુ શિરોમણિ રૂડા સંત;
એક નારાયણ બીજે નરહરિ, પતિવ્રતા બેને સુંદરી.

નારાયણ કહે મોટું કર્મ, નરહરિ લે ઉદ્યમનો મર્મ;
વાદ કરે એ બાંધવ ધણો, સદે બાગે નહિં તે તણો.

વાદ કરતાં બેહુએ ગયા, રાજસભા માંહિ પરવર્યા;
૧૦ રૂડા પ્રતાપ રાજ તાહરો, ચુકાવો ન્યાય માહરો.

સભા મધ્યે પંડિત જોટલાં ઉડીને નમિયા તેટલા;
રાજાએ દીધાં બહુ માન, જાણી વિપ્ર તણાં સંતાન.

રાજા કહે સાધ્યાં મુજ કાજ માનુભાવ પધાર્યા આજ;
અમ સરખું કાષ્ટ કારજ કહો, સુખેથી સભામાં રહો.

૧૫ વિપ્ર કહે રાજા સુણ મર્મ, મોટા ઉઘમ કે મોડું કર્મ;
એટલો ન્યાય ચુકવતું આજ, નહિં તો દેહ કરીશ હું ત્યાજ.

અસત્યવાદી થાશે આપ, એસશે બલહત્યાનું પાપ;
રાય સુણીને છાનો રહ્યો, પ્રત્યુત્તર તેમને નવ કહ્યો.

૨૦ પંડિત પુછ્યા ગયે ધણા, સદે નવ બાગ્યા તેહ તણા;
ના કહેતાં બાલજી દે આપ, જૂઠું કહેતાં લાગે પાપ.

રાત દિવસ વિચારજ કરે, કાથી અરથ એકે નવ સરે;
વડો વજીર વનમાળી નામ, ત્યાં કહી ઉઠ્યો એકે ઠામ.

પંડિતનો કરવાને સંચ; રાજાશું રમિયો પ્રપંચ;
સુનું મંદિર એક વિશાલ, ઝોરડા આઠ ઉંચું ચોમાળ.

૨૫ અગોચર મેલી સૂખડી. જે ખાધે લાગે ભૂખડી;
કારી ગાગર ઉદકની હતી, અગોચર મેલી અણુછતી.

પછી વિપ્રના તેડયા તન, બંધાવ્યાં તેમનાં લોચન;
નિર્ભય થઈ બાંધ્યા ચોપાસ, નહિ આંખે દેખ્યાની આશ.

૩૦ કરી મોહોર બાંધ્યા બંધુ, ઉઘમ કર્મ વિદ્યાના સિંધુ;
સુના મંદિરમાં મેલ્યા ભેય, શીવશર્માને ગુણુકા કહેય.

સંપુટ કીધાં તેનાં બાર, જોઈએ કાણુ પામે છે અહાર;
જોઈએ કાને રહે છે ધીર, જોઈએ કાણુ પીએ છે નીર.

એક દિવસ તે સ્થાનક રહ્યા, ક્ષુધા તૃપાથી દુખિયા થયા;
કર્મવંત તો પોઢી રહ્યો, ઉઘમી ઉઘમ અર્થે ગયો.

૩૫ કર્મી કહે કાણુ ઉઘમ કરે, આમાં જે જાયે તે મરે;
ઉઘમી કહે ઘેસો તું આજ, ઉઘમથી સરશે સૌ કાજ.

માંડી તેણે ખણખોણણુ ધણી, ખેસી રહ્યો ત્યાં કર્મના ધણી;
ખીત બંડાર મેડી ને મહેલ, ઉઘમ આગળ સધળું સેહેલ.

૪૦ લીધો પાર તે મંદિર તણો, જેને નેહ ઉઘમથું ધણો;
તેને ત્રુકયા શ્રીભગવાન, આપ્યાં હાથ મેવા પકવાન.

કારો ગાગર શીતળ જળ જેહ, આવી હાથ ઉઘમીને તેહ;
ગાંઠે બાંધી આવ્યો ત્યાં, ક્ષુધાવંત બેઠો છે ન્યાં.

પોતે ભક્ષ કર્યું તે તણું, તૃપ્ત થયું ઉદર તે તણું;
વળતી મનમાં આવી દયા, પ્રસન્ન બાંધવ ઉપર થયા.

૪૫ હસી હાથમાં આપ્યો હાર, કર્મીએ આરોગ્યો તેણે ઠાર;
સુરજ ઉગ્યો ને વીતી રાત, કાઢયા ખહાર થયે પરભાત.

છોડ્યાં નેત્ર ને પૂછી વાત, તમો સાચું બોલો સાક્ષાત;
રાત દિવસનું કહોને દુઃખ, કેમ વેડાણી ભુંડી ભૂખ.

(દોહરા.)

૫૦ વિપ્ર કહે સુણ નરપતિ, સાચું કહું તમ સાથ;
દુઃખ ન આવે હુંકહું, ઉઘમ મારે હાથ.

ઉઘમ કર્યો મેં અતિ ધણો, ત્રુકયા શ્રી ભગવાન;
ક્ષુધાતણું દુઃખ ટાળિયું, ભક્ષ કર્યાં પકવાન.

પરમારથ પ્રીતે કરું, નારાયણથું નેહ;
સોખ્યું હાથ તે વિપ્રને, સંતોષાણો એહ.

૫૫ પેટ ભયું પેલે કર્મીએ, આખર નેડયા હાથ;
 ઉઘમ અદકા એ થકી, કર્મ તણે શો સાથ.
 કામકળા કહે વિપ્રને મન વિચારી નેય;
 ઉઘમથી જે નીપજે, કરે ન ખીજે કાય.
 શીવશર્મા કહે સાંભળો, કર્મ તણી કહું ગત;
 ૬૦ ઉઘમ કર્યોતો ઉંદરે કહું તેની ઉતપત.
 કામકળા કહે કહો મુને, કર્મ તણે વિસ્તાર;
 સભા રહી તે સાંભળી, હું પામું તેનો પાર.

‘ઉઘમ કર્મ સંવાદ’

શામળ

કર્મવાદીનું સિદ્ધાંત

(ચોપાઈ)

શીવશર્મા કહે સુણ સુંદરી, વાત કહું તુજને વિસ્તરી;
 દક્ષિણ દેશ નેટીયાળું ગામ, વિષવાદી રહેવાનો કામ.
 બાજીગર વાદી કહેવાય, મંત્ર જંત્ર તણે એ રાય;
 સર્પ સાહીને ધરમાં ધરે, જડીબુટ્ટીનાં કારજ કરે.
 ૫ અધોર વનમાં વાદી ગયો, પહાડ પર્વત ઉપર જઈ રહ્યો;
 મુરલીનો ત્યાં કીધો નાદ, આવ્યો સર્પ સુણવા તે સાદ.
 વાદીએ તેને તત્ક્ષણ ગ્રહ્યો, પોતાને મંદિર જઈ રહ્યો;
 લાવ્યો વાંસનો કરંડ આપ, તેમાં ઘાલ્યો મણિધર સાપ.

૧૦ નવ મેઢ્યું બોજન કે નીર, પામ્યો દુઃખ તે સર્પ શરીર;
ઉઘમ સર્પ તે શાનો કરે, કર્મ અનુસારે તે પરવરે.

વિશ્વાસ રાખે કર્મજ તણો, મળશે બક્ષ મુજને બહુ ધણો;
કર્મ જોરે લાંકા લૂંટશે, કર્મ અંધનથી છુટશે.

તેના ધરમાં ઉંદર ધણા, વિશ્વાસ રાખે તે ઉઘમ તણા;
કર્મ તે તો તૃણવત ગણે, ઉઘમ ભાવથી ભારે બણે.

૧૫ ઉંદર એક હુતો તે ત્યાંહે, રહેતો વાદીના ધર માંહે;
શિર મોટો ચોટા ચાંકડો, મૂછ મોટી છોટા છાંકડો.

કાપે કાપડ કાઠી ધણી, નવ આણે બીહીક કાષ તણી;
ઉઘમ પર જોતે છે મન, નાંખે ઉઘાડી ઢાંકયાં અંન.

૨૦ ઘી ગોળ ને વળી ગોરસ ખાય, એ છે ઉઘમ કેરો રાય;
એક દિન મન કર્યો વિચાર, લાવું આજ અદકેરો આહાર.

દાણા દૂણી કાણુજ ખાય, અદકો ઉઘમ કરવા જાય;
એમ ધારી ચાલ્યો પરચંડ, જ્યાં ઢાંકી મેલ્યો તો કરંડ;

દેખી કરંડ રળીઆતજ થાય, ઉલટયી આવેરો જાય;
એમાં દીસે છે સૂખડી, કાઠી ખાઉં ભાંગે ભૂખડી.

૨૫ એમ કરી લાગ્યો કાપવા, બહાલાંને બહેંચી આપવા;
પાડી છિદ્ર ને પેઠા માંહે, કર્મો સર્પ બેઠો છે જ્યાંહે.

વદન વિકાર્યું તેહ જ તણું; પેઠો ઉંદર લેવા ધણું;
ગળ્યો મૂષક ને ભાગી ભૂખ, કર્મે તેનાં ટાળ્યાં દુઃખ.

૩૦ પામ્યો સુખ શરીરે સાર, પાડ્યું છિદ્ર તે આવ્યો બહાર;
પામ્યો સુખ તે ઉંદર ગળ્યો, જપ સનજન સઉકોને મળ્યો.

ઉઘમી ઉઘમ એળે ગયો, કર્મવંત તે આગળ થયો;
કર્મ કરે તે ન કરે કાય, કામકળા વિચારી જોય.
ઉઘમી હંકારે છે વહાણ; કર્મ ખૂડે કે ખુવે પ્રાણ;
ઉઘમી વાવવા ખેતર પડે, સૂકે કે ઉભેલો પડે.

૩૫ ઉઘમી ગાડીને બારે બારે; વાટે લૂંટે કે બળદળ મરે;
કરે હજારો ઉઘમ મોટ, બાંગે ગરાસ કાં આવે ખોટ.
ઉઘમ શું કરશે એ મર્મ, જીતે સર્વ થકી એ કર્મ;
પાંડિત બોલ એમ બોલ્યો અતીશ, ચઢી રામાને સખળી રીશ.

અરે પાંડિત તું મૂર્ખજ હોય, ઉઘમથી મોટું નહિ કોય;
૪૦ કર્મ નહાનું કેટલુંએ કઠોર, ઉઘમ શાહ તે કર્મજ ચોર.

ઉઘમ રાય તે કર્મજ રંક, હારે કર્મ તે આડે અંક;
ઉઘમ સધળે છે સમર્થ, બહા વિષયુ જાણે અર્થ.

‘ઉઘમ કર્મ સંવાદ’

શામળી

૬૬

૪૦

ઉઘમ કર્મ નિર્ણય

(ચોપાઈ)

રાજસભા ત્યા બોલી જ્યાંય, ઉઘમ કર્મનો ન્યાય તોળાય;
સાંભળ એ સતવાદી જન, ઉઘમે કર્મ કર્મે ઉઘમ બળવંત.

એકલું કર્મ તે જીતે કોક, જુઓ વાત વિચારી લોક;
કર્મ વિના ઉઘમ નવ મળે, ઉઘમ કરતાં કર્મજ ફળે.

૫ એમાં ખેદ કરશે માં કોય, સમતુલ એ તે જીગતે જોય;
ઉઘમનું તો કર્મજ નામ, કર્મતણો તે ઉઘમ ઠામ.

એ બેઉમાં કંઈ અંતર નથી, જો જો વેઠ પુરાણે કથી;
જેવું કર્મ લખાણું તેહ, તેવો ઉઘમ ઉઘયજ એહ.

જેને જેવો ઉઘમ મર્મી, તેને તેવું વળગ્યું કર્મ;
૧૦ જેને જેવું કર્મજ સાર, તેવો ઉઘમ કરે વેપાર.

જેને જેવું કર્મજ ગણે, ઉઘમે તેવી વિદ્યા બણે;
જેને જેવું કર્મજ કાજ, ઉઘમ તેવી રાખે લાજ.

‘ઉઘમ કર્મ સંવાદ’

શામળ

૪૧

અંજાના છુટક છપ્પા.

૧

અનુભવીની આગળ વાદજ વદે, ઉંટ આગળ જેમ પાળો ખદે;
ઉંટ તણાં આઘાં મેલાણુ, પાળાના તો છડે પ્રાણુ;
અખા અનુભવી ઇશ્વર રૂપ, સાગર આગળ શું કુંદે રૂપ.

૨

આખી નગરીમાં લાગી લા'ય, પંખીને શું ઘોખો થાય;
૫ ઉંદર ખિચારા કરતા શોર, જેને નહિ ઉડ્યાનું જોર;
અખા જ્ઞાની ભવથી ક્યમ કરે, જેની અનુભવ પાંખ આકાશે અડે.

૩

સ્વામી થઇને બેઠો આપ, એ તો મનને વળગ્યું પાપ;
શિષ્ય રાખ્યાનો શિરપર ભાર, ઉપર ત્યાગ ને અંતર પ્યાર;
આશ્ચર્યજનુને બાંધ્યો પાશ, અખા શું જાણે જ્ઞાનીની આશ.

૪

- ૧૦ ચરણ શરણ તો ખોટી કરી, વણ ચરણોનો દીકો હરી;
ચરણ જળે કે ભૂમાં દાટય, શ્વાન શિયાળિયાં કરડે કાટ;
તેની શરણ અમો શું ગ્રહે, જે સમજે તે એવું લહે.

૫

- કથા કરી તે શુકળ ખરી, પરીક્ષિતને મેળાબ્યા હરી:
શીખ થઇ ત્યારે આપ્યું શું, નમ થઇ ગયા વનમાં પશુ;
૧૫ નિસ્પૃહની એવી છે કથા, અખા ખીજ પેટ ભર્યાની વથા.

૬

દેહાભિમાન હતું પા શેર, વિદ્યા ભણતાં વાળ્યું શેર;
ચર્યા વદતાં તોલું થયો, ગુર થયો ત્યાં મણમાં ગયો;
અખા ખેપ હલકાથી ભારે હોય, આત્મજ્ઞાન સમૂળ્યું ખોય.

૭

- શશશૃંગનું બહાણ જ ક્યું, મૃગતૃણમાં જન્મને તર્યું;
૨૦ વંઝાસુત ખે બહાણે ચઢ્યા, ખપુષ્પનાં વસાણાં ભર્યાં;
જેવી શેખશક્તીની કથા, અખા હમણાં આગળ એવા હતા.

૮

- ન્યાં જન્મએ ત્યાં ફૂટે ફૂડ, સામે સામાં ખેડાં ધૂડ;
કાષ્ટ આવી વાત સૂરજની કરે, તે આગળ જન્મ ચાંચળ ધરે;
અમારે હજાર વર્ષ અંધારે ગયાં, તમે આવા ડાહ્યા ક્યાંથી થયા;
૨૫ અખા મોટાની તો એવી જાણ્ય, મૂકી હીરો ઉપાડ્યો પ્રાણ.

૯

લીલાં વૃક્ષને ઓથે રહે, જેમ પારધી પશુને ગ્રહે;
એમ હરિને ઓથે ધુતારા ઘણા, ઉપાય કરે કનક કામની તણા;
અખા ગુર શું મૂકે પાર, જેના શિષ્ય ગર્હભ ને ગુર કુંભાર.

- ૩૦ સો અંધામાં કાણો રાવ, આંધળાંને કાણા પર ભાવ;
સૌનાં નેત્રો પુટી ગયાં, ગુરૂ આચાર્ય જ કાણા થયા;
શાસ્ત્રતણી છે એકજ આંખ્ય, અખા અનુભવની ઉઘડી નહિ આંખ્ય.

સમજી શીખી અર્ધ ઓચરે, તેની તરૌવડ શું પંડિત કરે;
પંડિતને પંડિતાઇનું જોર; પણ અંતઃકરણમાં અંધાઈ ધોર;
અખા તે થકી પ્રાકૃત ભક્ષા, જો આવે સમજ્યાની કળા.

- ૩૫ શબરી સંસ્કૃત શું ભણી હતી ભાષ, કયા વેદ વાંચ્યા કરમાયાઈ;
વ્યાધ તે શું ભણ્યો'તો વેદ, ગણુકા શું સમજતી હતી ભેદ;
વળી શ્વપચની સમજયો રીત, અખા હરિ તેના જેવી સાચી પ્રીત.

- ઝીણી માયા તે છાની છરી, મીઠી થઇને મારે ખરી;
વળગી પડી અળગી નવ થાય, જ્ઞાની પંડિતને માંહિથી ખાય.
૪૦ પણ ઝીણો થઇને ઝીણી હણે, અખો સાચી પ્રીત તેની ગણે.

અખો

મેલ્લ તો ભાવર થકી મુંડા

ભેખ તો ભાવર થકી મુંડા રે, મેલ્લ અંતરમાં ઉંડા—ટેક
ટકા પૈસો ટેલ્લ ગામ ગામ નાંખે, વળી ખેતર ખેતર હુંડાં,
જેની વાંસે ધાય તેનો કેડો ન મેલે, જેમ કટકના મુંડાં રે. ભેખ

ત્રાંખિયા સાફ ત્રાંચુ કરે ને વળી, કામ કોધના ઉંડા;
 ૫ ધન ધુતવા દેશ દેશમાં ફરે, જેમ મલકમાં મુંડા રે. બેખ
 ગામ બધાની ચાકરી કરે ને, ઘેર રાખે અગન કુંડા;
 બોળે ભગત કહે કર્મની ઠાટી, પાપતણા જુંડા રે, બેખ
 બોળે

૪૩

મૂરખો માની રહ્યો મારું

મૂરખો માની રહ્યો મારું રે, તેમાં કાંઈયે નથી તારું. ટેક
 સાત સાયર જેની ચોકી કરતા, ફરતું નીર ખાઈ,
 ચૌદ ચોકડીનું રાજ્યે ચાલ્યું ગયું, રાવણાદિક વાળું રે. મૂરખો.
 દુઃખને તો કાષ્ટ દેખે નહિ, ને સુખ તો લાગે સાઈ,
 ૫ વેળા વેળાની છાંયડી તારી, વળિ જશે વાર રે. મૂરખો.
 હરિભજનમાં હેતજ રાખો, સ્મરણ કરો સાઈ;
 બોળે ભગત કહે રાખો હૃદયમાં, પ્રભુનું ભજન પ્યાઈ રે. મૂરખો.

બોળે

૪૪

ચાણદાર થયા રે

ચાણદાર થયા રે, ચાણાને રાખો ઠેકાણે;
 દુર્લભ દેહનગરી રે, મોજ માંહિ ખેટા માણે—ટેક

ઢૂડા પાંચ પચીશ ઠગારા, રૈયતને રંજડે;
 ચંચળ ચોર કરે માંહિ ચોરી, બવન બહુ બંજડે;
 ૫ ધરપત ન ધારે રે, ધરાયો નહિ બરે બાણે-થાણુદાર
 સત્ય ધરમરૂપી પટાવાળા, હુકમ કરો તો બાંધી આણે;
 તરકર સધળાને વશ કરીને, નાખો બંધીખાણે;
 દંડ દેધ તેને રે, ધાણો અવળે ધાણે-થાણુદાર
 છુપિ રહ્યા છે દોતિયા બે રૂડા, તેને તું નવ જાણે;
 ૧૦ જે જે કર્મ કરો છો પ્રતિદિન, તે લખિ લેશે ટાણે;
 દક્ષતર દેશે ધણીને રે, હિસાબ લેશે દાણેદાણે-થાણુદાર
 પાંચ પ્રકૃતિના કર શુભ બાંધી, વૃત્તિ રાખો ચિર થાણે;
 ધીજો ધણી છે દાસ ધીરાનો એને આજખિ લેજો એંધાણે;
 અવિચળ ગાદી આપે રે, આપ રૂપ પ્રમાણે-થાણુદાર
 ધીરો

૪૫

અકલ ગતિ તારી રે

અકળ ગતિ તારી રે, પૂરણુ બ્રહ્મ બ્રહ્મચારી;
 તારો મર્મ ન જાણે રે, જોગીંદ્ર મોટા જોગધારી. ટેક.
 અકળ ગતિ તારી અલખેલા, મર્મ નવ જાણે બેદ;
 કર્મ દાન દયાળ દાખલા, હાર્યા વિરંચીના વેદ;
 ૫ પાછા વાળી લાવ્યા રે, અસમાને ઉતારી. અકળ૦
 થઇ યજ્ઞમાં હરિએ અવની માગી, લધુરૂપ ગોવાળ;
 વામન રૂપ ધરુ પાતળિયે, અજિને ચાંપ્યો પાતાળ;
 પ્રજુ પેર ન જાણી રે, પ્રતિહાર રહ્યા પાળી. અકળ૦

- પાણીમાં પાળ બાંધી પુરૂષોત્તમ, રાવણ હણ્યો તતખેવ;
 ૧૦ દશ મસ્તક હરિએ હાથે હણ્યાં, એવા દેવાધિદેવ;
 જનકીને લાવ્યા રે, રામાવતાર ધરી. અકળ૦
- ક્રોટિ કૌતક કર્યાં કૃષ્ણજીએ, દાવાનળ લીધો દયાળ;
 ધણી ધીરાના ધીરજવંત છો, ગોવર્ધન ધર્યો કૃપાળ;
 કાળિનાગ નાથ્યો રે, ઉપર કરી અસવારી. અકળ૦

ધીરો

૪૬

જેને રામ રાખે રે

- જેને રામ રાખે રે, તેને કાણુ મારી શકે;
 અવર નહિં દેખું રે, બીજાં કાંઈ પ્રભુ પેખે. જેને૦
- ચાહે અમીરને બીખ મગાવે, તે રંકને કરે રે રાય,
 સ્થળ ને સ્થાનકે જળ ચલાવે, જળ સ્થાનકે સ્થળ થાય;
 ૫ તરણાનો તો મેરૂ રે, મેરૂતું તરણું કરી દાખવે. જેને૦
- લીંબાડાથી બળતાં રાખ્યાં, મંઝારીનાં બાળ,
 ટિટોડીનાં ઇંડાં ઉગાર્યાં, એવા છો રાજન રખવાળ;
 અંત વેળા આવો રે, પ્રભુ તમે તેની તકે. જેને૦
- બાણુ તાણીને ઉભો પારધી, સીંચાણો કરે રે તકાવ,
 ૧૦ પારધિને તો પગે ડશિયો, સીંચાણા શિર નહિ ધાવ;
 બાજ પડ્યો હેઠો રે, પંખી ઉડી ગયાં સુખે. જેને૦

ગજ કાતરણિ લેધને બેઠા, હરજી તો દીનદયાળ,
વધે ઘટે તેને કરે બરાબર, સૌની લે સંભાળ;
ધણી તો ધીરાનો રે, હરિ તો મારો હીરો હેક. જન૦

ધીરો

૪૭

પ્રકટ મળે સુખ થાય

પ્રકટ મળે સુખ થાય, શ્રીગિરિધર પ્રકટ મળે સુખ થાય;
અંતરયામી અખિલમાં છે, તેથી કહો કોનું દુઃખ જાય. શ્રી ગિરિધર.

તૈલ વિના સ્કુટ તિલ પુરેથી, દીપક ક્યમ પ્રગટાય;
પ્રકટ પાવક વિના કાળને બેટે, શી પેરે શીત સમાય. શ્રી ગિરિધર.

૫ પૃથ્વી ચાટયે તૃષા ટળે નહિ, અંતર જળ શ્રુતિ ગાય;
દીવાસળી પાષાણ સ્પર્શથી, કો કહે જવાળા જણાય. શ્રી ગિરિધર.

સુરભી પેટમાં પય તેમાં ધૃત, તેથી પુષ્ટિ ન પામે ગાય;
દોહી મથી માંખણ તાબ્યે, સર્પિ ભક્ષણ સુખદાય. શ્રી ગિરિધર.

બ્યાપકથી વાતો નવ થાય, તે વિના જીવ અકળાય;
૧૦ રસિયા જન મન રંજન નટવર, દયા પ્રીતમ વ્રજરાય. શ્રી ગિરિધર.

દયારામ

મહા કષ્ટ પામ્યા વિના

રાગ કેદારી. •

મહા કષ્ટ પામ્યા વિના કૃષ્ણ કાહોને મળ્યા,
ચારે યુગના જીઓ સાધુ શોધી:
વહાલા વૈષ્ણવ વિષે વીરલાને હોય બહુ;
પીડનારા ભક્તિ વિરોધી. મહા૦

૫ ધ્રુવજી પ્રહલાદજી બીજમ બળી વિભિષણ,
વિદુર કુંતીકુંવર સહિત દુઃખિયાં;
વસુદેવ દેવકી નંદજી યશોમતી,
સકલ વ્રજભક્ત દુઃખી ભક્તમુખિયાં. મહા૦

૧૦ નળદમયંતી હરિશ્ચંદ્ર તારાનયની,
રૂકમાંગદ અંબરિષાદિ કષ્ટિ:
નરસિંહ મહેતો ને જયદેવ મીરાજની,
પ્રથમ પીડા પછી સુખની વૃષ્ટિ. મહા૦

બ્યાસ આધિ બ્યાધિ તુલસી માધરાદિક,
શ્ચિવકપાલી વિદ્યા વિશ્વ નિદે;
૧૫ જગજનની જનકી દુઃખ દુસ્તર સહ્યું,
પાપ વણ તાપ જેને જગત વડે. મહા૦

સંચિત ક્રિયામણ્ય પ્રારબ્ધ જેને નથી,
તેને ત્રય તાપ આવી નડે છે;
અકલ ગત ઇશ હેતુ ન સમજ્યું પડે,
૨૦ પ્રબલ ઇચ્છા સરવ તે પરે છે. મહા૦

છે કથન માત્ર એ પાપ ને પૂણ્ય એ,
 નયન્યું નંદકુંવરનું જન્મ નાચે;
 દયા પ્રિતમ રૂચિ વિના પત્ર હાલે નહિ,
 પણ ન જાગે બ્રમણ્ય મન્ન કાચે. મહાં

દયારામ

૪૯

લોચન મનનો ઝગડો

લોચન મનનો રે, કે ઝગડો લોચન મનનો;
 રસિયા તે જનનો રે, કે ઝગડો લોચન મનનો. ટેક.

પ્રીત પ્રથમ ફાણે કરી, નંદકુંવરની સાથ;
 મન કહે લોચન ત્હેં કરી, લોચન કહે ત્હારે હાથ. ઝગડો.

૫ નટવર નિરખ્યા નેણ ત્હેં, સુખ આવ્યું તુજ જાગ;
 પછી બંધાવ્યું મુજને, લગન લગાડી આગ. ઝગડો.

સુણ ચક્ષુ હું પાંગળું, તું મારે વાહન;
 નિગમ અગમ કહું સાંભળ્યું, દીડા વિના ગયું મન્ન. ઝગડો.

૧૦ બહુ કરાવ્યું મ્હેં તને, સુંદરવર સંભોગ;
 મને તજી તું નિત મળે, હું રહું દુઃખ વિભોગ. ઝગડો.

વનમાં જાલાણ કને, હુંય વસું છું નેણ;
 પણ તુંને નવ મેળવે, હું નવ ભોગવું ચેન. ઝગડો.

રહેન નથી મન કયમ તને, ભેટે શ્યામ શરીર;
 દુઃખ મારે જાણે જગત, રાત દિવસ વહે નીર. ઝગડો.

૧૫ મન કહે ધીકું હટે, ધૂત્ર પ્રગટ ત્યાં હોય;
તે તુજને લાગે રે નેણ, તે થકી તું તો રાય. ઝગડો.

એ બેઠી આળ્યાં બુદ્ધિ કને તેણે ચુકવ્યો ન્યાય;
મન લોચનનો પ્રાણ તું, લોચન તું મન કાય. ઝગડો.

સુખથી સુખ દુઃખ દુઃખથી મન લોચન એ રીત,
૨૦ દયા પ્રીતમ શ્રી કૃષ્ણ શું બેઠી વડેથી પ્રીત. ઝગડો

દયારામ

૫૦

મીરાંચરિત્ર

મીરાં મન મોહનથું માન્યું;
વરિયા વરિયા શ્રી ગીરધરલાલ,
જાણે જગ નથી કાંઈ છાનું. ટેક.

૫ જેમલ રાઠોડની દીકરી રે,
સુણો મીંડતા એનું ધામ;
૩૫ ગુણ કાષ્ઠ સમોવડ નહીં રૂકું,
ધર્યું મીરાંબાઈ નામ. મીરાં.

જેશીએ વાંચી જનમોતરી રે
તેમાં લખ્યું નીકળ્યું એહ;
૧૦ વરશે વિશ્વંભર નાથને રે
કરશે નંદકુંવરથું નેહ. મીરાં.

ઉઘોતપુરનો રાણો રાજ્યો રે
તે સાથે કરી છે સગાઈ;

પરજીવીને વળાવ્યા સાસરે કંઈ,
લૌકિક રીતે મિરાંબાઈ. મીરાં.

દેવીને દેવા વધામણાં રે
ચાહ્યાં વરકન્યા સહુ જન,
રાણે પારવતીજી પુજ્યાં રે,
મીરાંનું તો મોહનમાં મન. મીરાં.

૨૦ સાસુ કહે સૌભાગ્ય વધે રે વહુ,
નમે શક્તિને પાય,
મીરાં કહે મસ્તક માઈ નહીં નમે,
વિના શ્રી ગિરિવરધરરાય. મીરાં.

સાસુ કે'રે સામું બોલી આજથી મારે
૨૫ નથી એ વહુનું કામ;
પુત્રને કહ્યું એહને રાખો પરી,
એક ન્યાઈ રચાવો એનું ધામ. મીરાં.

એવું સુણીને મીરાં મગ્ન થયાં રે
બલું થયું ભાગી જંજળ;
૩૦ સાધુની સંગે દિન રેણુ નિર્ગમશું,
સુખે સેવીશું ગાઇશું ગોપાળ. મીરાં

નંદનંદન સાથે ન્યારાં રહ્યાં રે મીરાં,
હરિજન આવે ઘણાં ઘેર;
નિત્ય ભજન કથા કીરતન ઓગળવ,
૩૫ હરિને લડાવે કરે હેર. મીરાં.

નથુંદ આવી મીરાંબાઈની પાસે,
બાબી આ શો માંડયો ઉત્પાત;

- સાસરે રાણાજીનું કુળ લગ્નચું વહુ,
મહીએર લગ્નવ્યાં માતતાત. મીરાં
- ૪૦ અંબર આબણ પહેરો અનુપમ,
સળે સુંદર શણગાર;
મહેલે પધારો રાણાજી તણે રે,
રમી રીઝની હ્યો બરથાર; મીરાં.
- જાપાં તીલક આશી તુળશીની માળા,
૪૫ નાચો કુદો વેરાગીને વેશ;
સંગ મુકી દો સાધુ સંતનો રે,
રાણોજી તો કરે સુણી કલેશ. મીરાં.
- મીરાં કહે રે બાઈ કલેશ ટળવાનો,
એકજ છે ઉપાય;
૫૦ કહેજો રાણાજીને સાધુને સેવે પ્રેમે,
નૃત્ય કરીને હરિ ગાય. મીરાં.
- વળી સોનું પહેર્યે શું સુધયું રે,
કહાડી નાખો ડાકડમાળ;
જાપાં તીલક ધરી સાધુઓમાં બેસો,
૫૫ આ હ્યો પહેરો તુળશીની માળ. મીરાં.
- તમો પણ જાઓ શીદ સાસરે રે બાઈ,
વૃથા વટાળો શાને દેહ;
મનગમતા મોહનવર સાથે તમો,
સરવ તજીને કરો સ્નેહ. મીરાં.
- ૬૦ કહેજો તમારી માતને રે,
વૃદ્ધ થયાં ગાવિંદ્યુણુ ગાયે;

હરિ વિના કાટિ દેવ સેવશો તો થે,
જન્મ મરણ નહીં જાયે. મીરાં.

૬૫ મુણી એમ છણકતી ખીજતી રે બાળા,
આવી અંધવની પાસ;
ઓ ભાષ ભાભી કહે છે થાઓ વેરાગી સહ,
મુકી દો રાજ અવાસ. મીરાં.

એવું મુણીને આબ્યો ગૌષ રાણાને,
પ્રેર્યો સેવક મીરાંને અવાસ;
૭૦ લાવો ખખર છે શા રંગમાં રે,
કાણ કાણ બેઠું છે એની પાસ. મીરાં.

અનુચરે આવી એમ કહ્યું જ,
નથી ત્રીભું માણસ આ વાર;
૭૫ રાણીજી સાથે કાષ્ટ પુરુષ ખીજે છે,
ઘરમાં થઈ રહી છે ચૈ ચૈ કાર. મીરાં.

સુણતામાં રાણો થયો રાતડો રે,
ખેંચી ખડગ ધાયો છે તેણીવાર;
આવી જોયું તો મીરાં એકલી રે,
કાષ્ટ આવે ના ધાષ દીધાં દાર. મીરાં.

૮૦ પેઠા મીરાંને મેહેલે એકલો રે,
હુએ તેને ના દીધું દરશન;
પુછ્યું મીરાંને પેલો પુરુષ ક્યાં છે,
તાહારે લાગ્યું જ્યું લગન. મીરાં.

૮૫ ક્યાં છે પુછો શું રાણા રૌપમાં રે,
તે તો સધળે વસે છે ભરપૂર;

ધ્યાનમાં જુએ જોગી પ્રેમી અત્યક્ષ દેખે,
રહે છે દુષ્ટ થકી દૂર. મીરાં.

ઠાઠાડી નાખોજી આ કલેશ કષ્ટ સંગે,
નિર્મળ કરો મનં;
૬૦ પ્રેમ ભક્તિએ પરધાત્ત બળે તો,
તમને થાય તેહેનાં દરશન. મીરાં.

એવું સુણીને આગ લાગી ધણેરી,
પણ ભાવ ના આવ્યો રે જૂપ;
ક્રોધ કરીને શસ્ત્ર વાવરે એહેવે,
૬૫ દીઠાં મીરાંનાં એ રૂપ. મીરાં.

તો યે મુરખ સમજ્યો નહિ રે,
મન સાથે ન કીધો વિચાર;
ખીજું ખડ્ગ એણે ખેંચીયું રે,
ત્યારે હરિએ દેખાડી મીરાં ચાર. મીરાં.

૧૦૦ છોભો પડ્યો પાછો ફર્યો રે,
રાણો આવ્યો પોતાને ઘેર;
વિષનો પ્યાલો મોકલ્યો પીને,
કહાવ્યું રાણાએ આણી ઝેર. મીરાં.

લીધો મીરાંએ મન મગ્ન થઇને રે,
૧૦૫ પ્રભુને દેખાડી કર્યું વિષપાન;
અમૃત સરિખું થઇ ગયું રે,
એને સમર્થ ધણી ભગવાન. મીરાં.

મીરાંખાઈ આવ્યાં વૃંદાવનમાં રે,
પ્રેમે નીરખ્યા શ્રી પ્રજારાય;

૧૧૦ શ્રી જમુના પયપાન કર્યું ને કરી
જીવા ગોસાંધને શિક્ષાય. મીરાં.

હરિ જન જાણી મીરાં મળવાનું કહાવ્યું,
તેણે કા'વ્યું ના જોઈં બીતું મુખ;

૧૧૫ મીરાં કહે સાઈં થયું સવાઈં મુજને,
પરપુરૂષ જોએથી કુઃખ. મીરાં.

આજ ભગી કું એમ જાણતી જે,
વ્રજમાં કૃષ્ણ પુરૂષ છે એક;
વૃંદાવન વસી હજી પુરૂષ રહ્યા છો,
તેમાં ધન્ય તમારો વિવેક. મીરાં.

૧૨૦ એવું સુણીને જ્ઞાન પામીઆ રે,
જીવા ગોસાંધ મળ્યા છે ઘાષ;
હજી મળીને હરિની વાત કરીને આવ્યાં,
મેવાડ દેશ મીરાંઆષ. મીરાં.

૧૨૫ કરી તૈયારી ચાલ્યાં દારિકાં રે,
પ્રેમે નિરખ્યા શ્રી રણછોડ;
વાસ પુરીને પ્રભુની પાસે રહ્યાં સદા,
પહોંચ્યા છે મનના કોડ. મીરાં.

પાછળ પસ્તાવો રાણાને થયો રે,
ગયું ઉતરી મનનું ઝેર;
૧૩૦ મુખે માગે તે આપું તેહને જે કોઈ,
લાવે મનાવી મીરાં ઘેર. મીરાં.

ઉપરા ઉપરી તેડાં મોકલ્યાં રે,
આવીને ભાગ્યા સહુ પાપ;

માજી પધારો મેવાડમાં વેહેલાં,
૧૩૫ રાણાજી તો અન્ન ન ખાય. મીરાં.

ન્યાંલગી તમે રહેશે દારિકાં રે,
ત્યાંલગી કઈં અપવાસ;
આગ્રહ દેખી મીરાં વિદાય માગવાને,
આવ્યાં શ્રી પ્રભુજીની પાસ. મીરાં.

૧૪૦ હરિએ હકીકત સાંભળીને રે,
હસીં ચાંપી હૃદયા સાથ;
શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપમાં સમાપ્ત ગયાં રે મીરાં,
જે જે શ્રી દારિકાંનાથ. મીરાં.

૧૪૫ ચરિત્ર એ મીરાંઆપ્તનું રે જે કો,
શિખે સાંભળે ને ગાય;
પ્રેમભક્તિ તેહેને મળે ને ત્રૂકે
દયાનો પ્રીતમ વ્રજરાય. મીરાં.

હયારામ

કવિ તા પ્રવેશ

ભાગ ૩ જો

૬૧

મારી ભરતભૂમિ

મારી ભરતભૂમિ

રૂપાળી, રઢિયાળી, યશાળી, સુશીલ, પુનિત;
તારાં ચરણ ચૂમી, આનંદે વહું જય જય હરહમ નિત્ય ! ટેક

૫ દુનિયામાં દેશ અનેક જ છે
સો સૌમાં કાંક વિશેષ જ છે !—
પણ તું તો અલૌકિક એક જ છે !—

મારી ભરતભૂમિ—

શી કુળદ્રુપતા સ્થળ સ્થળ સોહે !—
નવરંગી રમણી મનડાં મોહે !—
૧૦ બણે વાડી વિશ્વંભરતી જ હોએ—

મારી ભરતભૂમિ—

સાચે વિશ્વંભર વા'લી તું ઝાઝી;
સમૃદ્ધિ સ્વભાવિક બધી સાજી;
તને પ્રભુએ કરી પ્રિય પ્રમુખાજી.—

૧૫

મારી ભરતભૂમિ—

તું તો સત્ત્વગુણી તત્ત્વ જ વેત્તા,
દેશેદેશથી પંડિત જ્યાં વહેતા;
યદ્યપિ શિષ્ય સહોત્સાહે રહેતા,

મારી ભરતભૂમિ—

૨૦ સેવું નિત્ય પ્રુનિત તવ રજ યૂગી,
ધન્ય ભાગ્ય નવલનાં તું જન્મભૂમિ
તારી ભક્તિ રગેરગ રહી જ ધૂમી,

મારી ભરતભૂમિ—

‘ખાળ ગરખાવળી’

નવલરામ

૬૨

૧ ભૂમિ અમારી

(રામ બિલાસ-તાલ ઢીપચંદી)

એ ભૂમિ અમારી, મૈયા અમારી,
કોણ અવર કહેશે નિજની ?—

ન દેઉં હિચરવા. ટેક.

એ સ્વદેશ માટે કો રણ-યજ્ઞ
પ્રાણ આહુતિ દઉં સભનિ,

ન ચાહું હિચરવા. એ ભૂમિ.

પરાધીન યદ્યપિ દુષ્ટા રહેવા
ટાલ પડે શિર શરમ ભરી !

બહું એથી મરવું. એ ભૂમિ

૫ ગુલામ કાફર કાયર પદવી,
હિન્દુ કાળા નામે ઠરી !
ભણું એથી મરવું. એ જૂમિ.

x

x

x

૭૬ સ્વધર્મરંગી, સ્વકર્મસંગી,
સ્વદેશીજંગી પ્રેમે બીજ્યા !
૧૫ હરિ એક જ હૃદયે. એ જૂમિ.

‘કુંજવિહાર’

૬. ૬. ધ્રુવ

ગુણવંતી ગુજરાત

(મહાડ-મરખી)

ગુણવંતી ગુજરાત, અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !
નમિયે નમિયે માત ! અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !
મેધિરા યુજ મણિમંડપમાં આ જૂકી રહ્યાં અમ શિશ્વ;
માત મીઠી ! તુજ ચરણ પડીને માગિયે શુભ આશિષ !—
૫ અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

મીઠી મનોહર વાડી આ ત્હારી નંદનવન શી અમોલ;
રસકુલડાં વીણતાં વીણતાં ત્યાં કરિયે નિત્ય કલોલ !—
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

સંત મહંત અનંત વીરોની બહાલી અમારી માત !
૧૦ જય જય કરવા ત્હારી જગતમાં અર્પણ કરીએ જાત !—
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

ભિંડા ઘેર અરણ્ય વિશે કે સુંદર ઉપવન માંય;
દેશ વિદેશ અહોનિશ અંતર એક જ તહારી છાંય!—
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

૧૫ સરસરિતા રસભર અભિઝરણાં, રત્નાકર ભરપૂર;
પુણ્ય ભૂમિ ફળ પુલ્ક ઝળુમી, માત ! રમે અમ ઉર—
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

હિન્દુ, મુસલમાન પારસી સર્વે, માત ! અમે તુજ બાળ;
અંગ ઉમંગ ભરી નવરંગે, કરિયે સેવા સહુ કાળ!—
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

ઉર પ્રભાત સમાં અજવાળી, ટાળી દે અંધાર !
એક સ્વરે સહુ ગગન ગગનવતો કરિયે જયજયકાર!—
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

નમિયે નમિયે માત ! અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

‘પ્રકાશિકા’

અ. ફ. અખરદાર

કે

૬૪

ફરાન

લખાયો જે ભૂમિમાં અવસ્તા ઝંદ,
પૂજયો જે ભૂમિમાં સૂર્ય બુલંદ;
તુટયા જે ભૂમિમાં દેવાના બંદ,
મટયા જે ભૂમિમાં હેરેમંદો ફંદ.

૫ ફસકપને પડી તે ભાગીને ભંગ.

વેહતાં પાણીઓની પ્રથમ સે'તાશ,
જે ભૂમિમાં થઇ તે આજે ખુવાર
ધુમંતા ગહરેઓના ગોલા તરફ,

અત્યંત ખુશીમાં અચરતી—ચશ્મ,
૧૦ પ્રથમ જે ભૂમિમાં ઊપર ફેંકે,
તેજ આજે પટકપને પડી નાચાર.
ધરાન! ધરાન! હમખતનાં વતન!

જલેછ તાહરી જુદાઇમાં તન અને મન!
થયો ક્યાં ગુમ તાહરો દોર ને દમામ?
૧૫ તમામ ખોઇ થયું તું અંતે નનામ!
ટકી તું કેમ રહે જ્યાં કિસમતની ખામ?
કિસમતના લેખ આગળ આવે શું કામ?
આવે ક્યારે એવો એક જીંદગીમાં દન,
કે લેહ તાહરી ભૂમિનાં હેતે દર્શન!

‘મારી મજેહ’

જ. ન. પીટીટ

૬૬

કાવ્યદેવોને

(સુલણ)

ચલકતાં ઝલકતાં ચકિત કરી નાખતાં,
દર્શનો દિવ્ય તુજ અહિં દખને,
કાવ્યદેવી! અમારો થયો દોષ શો,
રોષથી ક્યાં બરાઇ જખને?

૫ માતા ગુર્જર રડી, શન્ય અહિં છે પડી,
તું હવે આપ કંઈ તેજ સારું;
ક્યાં મધ કાઢ્યેવી છુપાઈજ તું ?
કહે મને કહે મને ગુલા તહારું !

૧૦ સપ્તરંગી થયું મેલનું બાણ તે,
ધારિયો સેતુ નિર્ભય શું ત્યાં કે ?
મોહી એના ઉપર તું ચઢીને અરે,
શું છુપાઈ જઈ અન્ય નાકે ?

સરસ આકાશનાં તારલા પુષ્પના,
શું સુવાસે રહી દ્હેર મારે ?
૧૫ કે રૂડી દિવ્ય ભૂમિ વિષે તું ભમી,
રીઝવે દિવ્યજન કવિત—ક્યારે ?

પશ્ચિમે સૂર્યનું શયનગૃહ શોભિતું,
તુજને શું બણું ઉર બાળ્યું ?
તે વિમળ ભભકતું એહનું પૂર્વ ગૃહ
૨૦ હૃદયથી તે અરે શું હઠાવ્યું ?

રસિક લહરીતણો જન્મ છે જે સ્થળે,
એહવા રમ્ય નભમાં ફરે શું ?
તુજ વીણા વણ્યા તંતુને છેડીને,
ત્યાં મધુર ગાન તહારું કરે શું ? !

૨૫ ઉગતા સૂર્યની ફોર શણગારીને,
વાહળાં જાય કંઈ રંગ ધરવા;
એ મનોહર નૂતન સ્થાન તું ધારીસે,
ત્યાં ગજ પ્રેમથી મોજ કરવા ?

કે રૂડી રજનીમાં સિંધુની છાતીપર
૩૦ ઇન્દુએ સાંકળી રમ્ય ગુંથી,
તે નિહાળી બહુ મોહ શું પામી ત્યાં,
સરી ગઇ બેઠ લેવા હળુથી ? !

ગાજતો ઉજળતો સિન્ધુ ગંભીર બહુ
હૃદયમાં રત્ન રાખે છુપાવી,
૩૫ સર્વ એ રત્ન મહવાજ તુજ મુગટમાં,
શું ગઇ ત્યાંહિ તું કંપલાવી ?

કે ક્યા ધરણીના લલિત પૂજ્યા વિશે
બેઠી સંતાઇ એકાંત સાર ?—
ક્યાં ગઇ કાવ્યદેવી છુપાઇ જ તું ?
૪૦ કહે મને કહે મને ગુણ તહાં ?

માત ગુર્જર તજી શીદને ક્યાં ગઇ ?
ક્યાં ગઇ તાહરી મિષ્ટ માયા ?
બંધ કીધો હવે પ્રેમ રે શીદ તુજ ?
• ક્યાં ગયા તાહરા કાવ્યજાયા ?

શિથિલ કવિતા પડી, ઉર્મિ રગની જાડી,
સ્વર વિશે કંપકુખ છે વસતું !
અદલ દર્શન હવે દિવ્ય તુજ આપીને
મુખ ગુર્જર તજી કર હસતું !

૬૬

તરંગ

(હરિગીતની ચાલ)

તરંગનો શુ રંગ ઉજ્જવલ ! રમ્ય નલમાં શું ઉડે !
 અવનિપરનું આ બધું એ મન અલૌકિકતા ભરે !
 સ્થાન મુજનું આ રહ્યું, પણ મન ઉડે અવનિ થકી;
 અચર રહીને જીવ જાણે વિમાનમાં બેઠા પછી;-

૫ નિહાળતું આ દુઃખજનો, જગતમાં જે વિસ્તરી,
 પણ અવનિ સાંકળ ખેંચતી, વિમાન મન ગભરાવતી.
 હે પ્રેમ તારું વસન આ અવનિ મહીં દીસતું નથી,
 સ્વર્ગના ખેચર ખરે તુજ દષ્ટિ ઝાંખી નહિ થઈ;-

૧૦ પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખીને તુજ ભક્ત તુજમાં લીન છે,
 અંતઃકરણના ભિન્ન ભિન્ન તુજ ભક્ત સર્વે થાય છે.
 દષ્ટિએ દોઢો નથી-તે દેખશે નહિ જન કો કદા,
 આકાર કેવો, રૂપ ત્હારું શન્યમય દીસે સદા.

૧૫ મન તણી ઉમીં થકી ઉત્પન્ન થયલો તું દીસે,
 બ્રહ્માંડ કદપે માનવી ત્યમ જન્મ ત્હારો મગજ છે,
 વિચાર એ આકાર કેવા ચિત્ર ચિતરે મગજમાં,
 અંતઃકરણ જે તૃપિત હોયે દુઃખ દુઃખી અવનિમાં;-

૨૦ અધિક દુઃખો ભોગવે સંસારની ઘટમાળમાં,
 કદપનારું મન ગમે ત્યમ વ્યાધિ લાવે મગજમાં.
 શિદ્ધકારી ચિત્ર પાડે ચિત્ર તેવું ક્યાં વસે ?
 ૨૦ કદપનામાં મૂર્તિ કદપી જગતમાં ક્યાંથી જડે ?

પ્રેમ ખોલે ને બંધે યુવાનીનું તોફાન છે,
ઉપચાર કરતાં અધિક દુઃખ તો જરૂર પ્રગટે મન વિષે.

‘જયવિજય’

૫૭

રાત્રિ વર્ણન—અને મધુરાકાશ દર્શન

(શાર્દૂલ વિદ્યોત્તમ હંદ)

હીરાની કણિકા સમાન ઝગઝગ તારા ઝગારે પ્રહો !
મોતીનાં લુપખાં બધે લળિ રહ્યાં નક્ષત્રમાળા અહો !
ધોળી શી ઉભરાસમી દુધ તણા આકાશ-ગંગા ખીલે !
વાંકી કાર રૂપેરિ ચંદ્રની કળા જો આસમાની ઝલે ! !

૫ શાંતિ, શીતલતા, તથા મધુરતા, સૌન્દર્ય, શોભા, પ્રભા,
રાત્રિ રાશ્ત્રિ સુહાવિ સાહિ શરીરે દીપાવી આ જ્યોત્સ્ના;
હર્ષે નિર્ભિ ઝલે હલેતિ રમણી બાળા ચંકારી-કુળ !
ગાયે ગાન મીઠું રૂડા હલકથી આનંદમાં ખુલ્લખલ !

આવે શાંત સમે શી ખળખળ વહી, ઝળે નદીઓ, લળી-
૧૦ સંગીત-ધ્વનિ વિસ્તરે અનિલની હહેરો વિલાસે ઢળી !
તારામંડળ સાથે રાસ રચિતે બાળા તરંગોજ્જ્વળા,
શી આદર્શ સમે સરોવર—જળે નાચે શશીની કળા ! ?

‘કુંજવિહાર’

હ. હ. ધ્રુવ

સાગરની યાચના

સાગર સખે ! મુજ કાનમાં એવું કંઈ તો ગાઃ
જ્યું મીઠું લાગે મ્હને એવું કંઈ તો ગા—સાગર.

વિશુભાવવાહી ગીતડાં, ઘેરા તાનમાં બેઠો ઉંડા;
ગૂઢ અર્થ ના ઉકલી શકે, ઉકલે એવું તો ગા—સાગર.

૫ શાશ્વત રહસ્યો ગર્જતી ઝમકે ત્હારી કરતાલ;
સમજું ન ત્હેના તાલ, કંઈ સમજું એવું તો ગા—સાગર.

સમજું ન તે મુજ દીનતા, તુજ વૈભવો વિસ્તર, સખા !
ન શુણ્ય ત્રિલોકે નાથ' કંઈ એવું અહરનિશ ગા—સાગર.

મુજ ઉર તુજ પર ઢાળીને હું પોઢી છું બર રાતઃ
૧૦ મુજ ઉરમાં અસ્ફુટ કંઈ બરતો સખે ! તો ગા—સાગર.

મુખડે શું કરચોલી પાડતો? અવગણુ મને, ન વિમાસતોઃ
ગા ગા ચિરસ્થાયી ગાન તુજ, સમજો ય ત્હેને ગા—સાગર.

ત્હારે જગતને બોધવું, પરમાવધિ સત્ત્વ શોધવુંઃ
હું કાણુ ? ગુરુ કર્તવ્ય આચરતો સખે ! બવ્ય ગા—સાગર.

૧૫ તું તો અમિત ઉદાત્ત રાજે, હું બાલુડી ચંદાઃ
અહો મહાભાવ રાજવી! તુજ રાજગીત તું ગા—સાગર.

તુજ પ્રાણમાં અમી રેડવું, રેડા પછી મ્હારે જવુંઃ
હું આથમીશ, અણુઆથમ્યાં કંઈ ગીત ત્હારાં ગા—સાગર.

મેઘ ગાજે, કાલ ગાજે, ગાજે ચૌદે બ્રહ્માંડઃ
૨૦ પણુ તેથી એપર પ્રભુવર માજે, તે ગીત લખ લખ ગા—સાગર

જીવ્યું જીવ્યું લાગે મ્હને એવું હવે ત્રિય ! ગા;
 સાગર સખે ! મુજ પ્રાણમાં એવું અમુલ્ય ગા—સાગર.
 'કટલાંક કાવ્યો'

ન્હાનાલાલ

૫૯

તુંગમદ્રા *

(ઉપનવિ)

ખીજી નથીઓ દીડી છે બણી મેં
 ન તુંગમદ્રા સખી કેા નદી છે;
 એમાં નથી પાણીવું મ્હોટું પૂર,
 ન જાયે એનો રવધોર દૂર.
 ૫ દોડે ન એમાં જલસ્રોત વેગે,
 તરંગ ઉત્તા ન જણાય એકે;
 પરંતુ એની દિક્કિ એવી મુદ્રા.
 કે લાગ્યું ' ખીજી નથિ તુંગમદ્રા.'
 અનેક એમાં પડી છે શિલાઓ,
 ૧૦ જે મધ્ય જાયે જલના પ્રવાહો:
 રોકે શિલાઓ જલને ન લેશ,
 પામે શિલાઓ જલથી ન કલેશ.
 કા કા શિલાને જલ ઘેરી લે છે,
 ધિમે ધિમે જાળ બનાવી દે છે.
 ૧૫ કા કા શિલાઓ જલને નચાવે,
 ને ઝીણી ઝીણી લહરી કરાવે.

* મદ્રાસ જતાં રેલ્વેના પુલ પરથી જણાયેલા દેખાવ ઉપરથી.

કા કા શિલા ઝેકલડી પડી છે,
 કા કા શિલા જૂથ કરી રહી છે;
 ૨૦ કા કા શિલાનું તટ છે ન બીનું,
 કા કા શિલાએ બહુ પાણિ પીધું.

પ્રશાન્તિ આવી હૃદયે ન મારે,
 ના ત્યાં શિલા ને જલ મિશ્ર થાયે;
 રચે ન અન્યોન્યની રમ્યતા ત્યાં,
 ને ના મહે માર્ગ જુદા જુદા ત્યાં.

૨૫ તટે તટે એ નદીને હું જાઉં,
 ને શાન્તિ કેરું મૂળ શોધિ કહાડું;
 અનેક એવી થતી ઉર્મિ ચિત્તે,
 ને સર્વ રે હા! શમતી પછી તે.

રમણલાલ

૬૦

મોરઘાટ

(તોટક)

બહુ : વેળ દીકું ગિરિમંડળ આ,
 સહુ વેળ દીઠાં રૂપ મહે જુજવાં;
 કદિ રમ્ય હસ્યા, કદિ ધોર બન્યા
 કદિ શાન્ત સૂતા, કદિ કુખ્ય થયા.

૫ અવલંબન વિના રહું જે લટકી,—
 લઇ શું લઇએ કરથી અડકી ?—
 ગિરિશૃંગની મધ્ય ખીણો ઉપરે,
 કંઈ અદ્ભુત સંપ્રિયનુષ્ય તરે !

અતિ ભવ્ય મહીધર એ ધનુને,
 ૧૦ શું રખાડી રહે ઉરની ઉપરે !
 અહિં ભવ્ય વિશે રમણીય શમે;
 રચના નિરખી મન તો વિરમે.

ધન ધુમ્મસમાંહિં લપાછ કદી,
 ગિરિયૂથ કુએ ઉંડી મૌનનદી;
 ૧૫ ઝરણાં તણી અંગ વિભૂતિ ધરે,
 ગિરિરાજ તપસ્વિસમા શું કરે !

કદિ મેઘજળે ઉંડું રનાન કરે,
 ગિરિવૃંદ અસૌકિક ખ્યાન ધરે.
 શિખરો ખિચ મેઘસમૂહ તરે,
 ૨૦ હંદયે પછિ ભાવનદી ઉભરે.

તૃણભૂમિ અનેક લીલાવરણી,
 હસતી નિરખી હસતો તરણી;
 પશુવૃંદની તે કંઈ માળ ધરે,
 ભરી જે વિવિધા વરજોથી ખરે.

૨૫ કદિ શુષ્ક સુનાં શિખરો ઉપરે,
 રવિરાજ સુવર્ણની વૃષ્ટિ કરે;
 ગિરિમંડળ કાન્તિ અવણ્ય ધરે,
 રમણીયપણ્ય વિરહું ઉભરે.

કંઈ રૂપ દીકાં અહું એહ પરે,
 ૩૦ ન દીકાં તદ્દપિ અહુ અન્ય અરે !
 નિરખું પણ એ કંઈ ભાવ બળે,
 વશ્ય ખિન્ન મને પ્રતિખિન્ન પડે.

જન સૃષ્ટિ હવે ધનનિદ્ર બની,
ગિરિરાજ! તહમે સધળી રજની
૩૫ રહી જામત ચાંદનીમાંહિં વસો,
નજતારક શું કરી વાત હસો.

સહુ પહેલી ઉઠે હસતી શી ઉષા !
રવિરાજની લાડકવાયી સ્વસા;
મૃદુરંગ ગુલાબી વડે ચિતરે,
૪૦ ગિરિરાજ તણાં મુખ પ્રેમ ભરે.

પછી વહ્નિભર્યો રવિગોળ કુદે,
હાંડી જ્યોતિનદી પ્રસરે જ બધે;
ગિરિરાજ! તહમે કંઈ ભાવ ભર્યા,
નિરખો સહુ એ વિરલી રચના.

૪૫ કદિ ગાઠ ભયંકર ગર્જનથી,
ગગડે ધન વિઘ્ન તર્જનથી;
ચમકાવિ જ વાંકી ચુંકી લીટિયે,
તિમિરે નભ સ્યામળું વીંટી લીયે.

અતિ ભગ્ન ભયંકર ભેદ વિષે
૫૦ ગિરિરાજ! તહમે રમતા જ રસે;—
અતિ અદ્ભુત એવી અનેક છાતિ,
હૃદયે મુજ ભાવ વડે જ લખી.

જુજવાં રૂપ આમ બધાં વિલસે,
તદપિ સહુમાં કંઈ એક વસે;
૫૫ હિંકુ સત્વ અગમ્ય સુભગ્ય ખરે,
ગૂંથી જે સહુ રૂપ જ એક કરે.

“હૃદયવીણા”

નરસિંહરાવ

નિ નારન ચરણે

(વસંતતિલકા)

ઉચ્ચં સવાર સુખરૂપ સખી ! અમારું,
યાત્રા હજો શુભસુખી અમ ઉર્ધ્વગામી;
માંડી સિંહાસન રવિ ગિરનાર શૃંગે,
યાત્રાળુને કનક અંગુલિયો નિમન્ત્રે.

૫ આકાશમાંથી ઉડુમંડલ સંચર્યું'તું,
આતિથ્ય અર્ધ્ય રવિ એક જ અર્પતો'તો;
તે લેષ લેષ નમણું ઉર નામતું'તું;
લીલાવિમુગ્ધ પડતું લચ્ચી દેવપાદે.

પ્રાચી વિશે વિચરતા અમ સૂર્યદેશે,
૧૦ જ્યાં તેજનાં ઝરણુ ક્રાંતિક કુટતાં'તાં;
જ્યાં ઊડતા અમિત ભાર્ગવના કુવારા,
આત્મનૃ તૃષા છીપવવા લીધ પંથ ત્યાંના.

ન્હોતી સીમા ગગનીય રચન્તી આધા,
ન્હોતી સીમા જગત કે જગખન્ધનોની;
૧૫ ન્હોતાં જ સંકલન તે સ્થલ કાલ કરાં;
નિઃસીમ એમ વહતા પ્રભુના પ્રવાહે.

લેતા વિરાટ પગલાં સખી ! વિંશ્વ ગોલે,
વર્ષો સહસ્ર કુદતા મૃગલાની ફાળે;
ઉભા પુરાણુ તીર, લોચન વર્તમાન;
૨૦ એવું હતું બલ વિશુ નવપ્રેરણાતું.

હા ! કાલરાશિ સરિખા ગિરિ રાજતા તે,
તે એક ભૂતકણુ ત્યાં ચરણે પડેલો;

રાજેન્દ્ર કેા થઇ ગયા સખી ! ધર્મગોષા,
તે ગાય વંશ નિધુની ગુણવંત ગાથા.

૨૫ શું સ્થૂલ સૂક્ષ્મ લહરી નથી એક પૂરે ?
શું સ્થૂલ નેત્ર નવ ચેતનમંત્ર વાંચે ?
શું સૂક્ષ્મની ન વર્ણી સુન્દરતા સ્થૂલોમાં ?
શું સ્થૂલમાં ન ઉભરે ચિર ચેતનત્વ ?

૩૦ જોયું અમે ગિરિકણે, સ્થૂલની શિલામાં,
જોયું અમે ઉંડું ઉંડું, અદ્ભુત દીકું;
તે એક શૈલકણના ઉરમાંહિં જોતાં
પતિહાસવાહી લીધે દર્શન ત્યાં પ્રભુનાં.

આલ્પન્ત આ જગત્ જીવનને ભરીને
ધોરે અધોર નીર સાગર કાલ કરો;
૩૫ ને તે મહા કમલની દલ પાંદડીમાં
મેઘો સખી ! પરમ બ્રહ્મપરાગ ઉડે.

મારી છલંગ સખી ! સાગર એક કૂણા;
નિહાળ્યું ભારત સુસાત્વિક વન્દનીય;
નિહાળી શ્વેત ગિરિમાળની હિમબૂમિ,
૪૦ ને સાધુ સાધ્વીની દીડી મહિં શિવ રેખા:

ઝાળંગી એ હિમબૂમિ, જલધિની ઝાડી,
આહ્વાદિની વિચરતી દીડી ધર્મધેનુ;
ત્યાં નિરખી સુભગ રાધવપાદ લંકા,
ને વીરવીરી યદુકો મહિં સ્તોત્ર ગાતાં.

૪૫ સિદ્ધાર્થ દેવ દીધે ભારતી એક વત્સા,
પોષી સહર્ષ સુરનન્દિની ચંદ્રગુપ્તે;

દે ખંડ ખંડ દુધ રાજર્ષિ અશોક;
સૌ એક શૈલકણ્ઠમાં ગૂઢ પ્રાણ ! દીકું.

ગાલે ઢળે નમણી પાંપણ અર્ધ મીંચી,
ઢાંકે પુનઃ પુનઃ પાલવ ઉરદેશ;
સંકારી કાર સરતી કરવેલડીએ;
તેના નથી રસિક શાસ્ત્રીય ભાષ્યકારો ?

દીઠી શિલા મહિંય સાગરની સમૃદ્ધિ,
દીઠો સ્થૂલે મહત્ત્વ ચેતન ઓધ બહેતો:
પપ તો શૈલને જડ પછી વઢવું સખી ! કાં ?
તો શૈલને જડ કહી સખી ! નિન્દવું શું ?

જ્યોતિ ઝીલી મહત્ત્વભાવ દિનેશ કેરી,
સત્કારી સપ્રભ વિશ્વાલ કૃપાની ધારા,
ચાહ્યા અમે પછી પીતાજ વરેણ્ય ભર્ગ,
૬૦ આતિથ્ય દેવકુલનું સખી ! યાચવાને.
'કેટલાંક કાન્યો' ન્હાનાલાલ

કૈ

૬૨

દિવ્ય મંદિર તથા લેલ

(રોળાવત)

માનવરાજે રચ્યાં મન્દિરો કીર્તિ કાળે,
કાળમહોદધિ મહિં કહિં હુમ થયાં આળે;
કરતા કીર્તિસ્તંભ ઉભા અમર નામ કરવા,
મહસા તે બ્રૂકમ્પ ગળી લપ્ત જતા ગરવા;

૫ ન રહે નામ નિશ્ચાન, રાનમાં રહે રખડતા,
 શિલાખંડ થઈ ચૂર્ણ જગોજગ મૃતસમ પડતા.
 અચળ કીર્તિને કાળ કોતરી રાખ્યા લેખો,
 બસાઇ જૂસ્યા આજ દટાયા ધૂળમાં દેખો

એક અચળ ને ભવ્ય વિશ્વમંદિર આ બાસે,
 ૧૦ અનુપમ કુસ્મટ બ્યોમતણો જેનો ચોપાસે.
 એક પુરુષ મહાન તણી એ કીર્તિ ગાયે—
 નિરખી શકે રૂડીપેર અહીં જન કો વિરલા એ.

વિધવિધ લખિયા લેખ દિવ્ય ભાષામાં બારે,
 એક પુરુષ મહાન તણાએ ગુણ ઉચ્ચારે;
 ૧૫ અનુપરૂપ એ લેખ દીસે જગ રચના માંહિ.—
 નભ પટપર તારકા-લેખ ચળકતાં ક્યાંહિ.

કહિં કહિં સંખ્યા-અભ-રંગના લેખ સુહાતા,
 કો ધડી ધંદ્રધનુષ્ય-વર્ણના લેખ જણાતા;—
 એમ નિરંતર વિવિધ લેખ રચના રહે દીપી,
 ૨૦ વાંચી શકે કો વિરલ દિવ્ય અદ્ભુત એ લિપિ.

દેશાટન કરી ભવ્ય મંદિરો બલે ન નિરખું,
 ગૂઢ લેખ લિપિ બેદ બલે હું ઉઠેલી ન શકું:—
 મહાન મંદિર એક નિરખવા દષ્ટિ ચાહું,
 દિવ્ય પુરુષના લેખમાયું શક્તિ ઉઠેલવા હું.

‘કુસુમમાળા’

નરસિંહરાવ

તાપી નદીના પૂલ પર

(સર્વેયા.)

સમજ પગેથી તાપી નદીને ચાંપીને ઉભો આ પૂલ,
જે દુધિયા સાપિણિ સમ નીચે લંબાઈ પડી છે અનુકૂળ !
ઉર્મિ કંઈ કંઈ ઉરમાં ઉડતી, બડબડ કરતી બહેતી જાય,
પથ શાંતિની ઘોળી સાડી હમણાં તો ઢાંકે છે કાચ !

૫ મનુષ્યની સમજી શક્તિનો પૂલ અહીં આ આપે ભાસ,
એ પૂલની પીઠે ઉભો હું આશ્ચર્યે બેળું ઉલ્લાસ ;
ઈશ્વરીલા સાથે અહિં કેતી માનવલીલા છે જોડાઈ !
એ મહિમાના રતોત્ર ઉચરવા મુજ રસના તરૂપે છે આંહિ.

૧૦ જડ મતિ ને ઝાંખી ચક્ષુનો, ઉભો રહિ અહિં નવ લવ જોય,
નહિં જેતી આંખોમાં ઉરમાં, એ પ્રતિબિંબ પડેલું હોય !
તે આ નદીની લહરી જેવો જગમાં ધસડાતો અથડાય,
તેને માટે બંધ કીધેલી આ લીલા-પોથી દેખાય !

૧૫ સાંઝ તણી શોભાનો કેવો શહેરે તો કીધો શય્યાગાર,
એને જોતો હસતો પેલો સૂરજ ઉતરે પશ્ચિમદાર !
તે સજ્જનની મૈત્રી જેવી આ વધતી જગાની સાથ,
વિધવિધ આકૃતિ દેતો તેને લાડ કરે છે શો રવિનાથ !

૨૦ નદી જળપર ગાતો અથડાતો શીતળ થાતો વાય સમીર.
તે આ પૂલપર બેટે મુજને, બેટે રમણી જેમ અધીર-
પ્રેમે મુજ હૃદયે સળગાવે કેંક વિચારો ફેરી જોત,
જે સંસાર દુઃખોપર ધડીબર નાખે નિજ માયાળુ ઓથ !

એ પશુ ઘડીબર સ્વર્ગતણું સુખ સમિરે આજ ચખાડયું એમ,
મુજ જેવા વળી કૈંક હૃદયપર એજ સમિર દાખવતો પ્રેમ;
એવી એની મધુર લપટમાં તો આ પૂલ ઉભો છે શાંત,
ને એની શોભામાં રંગો પૂરે સાંઝતાણું એકાંત !

૨૫ આકાશે રમતાં વાદળ લાં જળમાં તરતાં વાદળ જોય,
એ ખેતી વચ્ચે રહી એમાં પૂલ પરમ પ્રીતિગુણુ પ્રોય !
એ પૂલ જેવો જુઓ આપણું વર્તમાન જીવન દે ભાસ,
ભૂત ભવિષ્યતણાં જીવનની ગુણ કડી છે જેની પાસ !

૩૦ એહ કડીનો મર્મ સમજવા નબને જોતું ઉછળે ઉર;
ને નબનું અગીહાસ્ય ઉતરતું મુજ હૃદયે ઠરી આપે નૂર !
એહ પ્રકાશે મનુજ જીવનનાં કૈંક રહસ્ય ઉઠેલું આજ,
જે આ મહારા અદ્ય જીવનનું દોરી જશે અતિ દુર્ઘટ રાજ;

૩૫ એવી આકાશી શાંતિમાં પૂલ ઉપર પામું ઉદ્ધાસ,
જાણે ઘડી આ મુજ માટે લાં નભપરથી મોકલી છે ખાસ,
જે આ સૂર્ય ઉપરથી યજ્ઞને સ્વર્ગતણું વેરે છે તેજ,
એમાં આજ અદલ ધધરની પ્રમટ પિછાન કરું છું રહેજ !

‘વિલાસિકા’

અ. ફ. ખખરદાર

૬૪

કવુતર

(ચિખરિણી)

સુખે ચાલ્યો જતો દિવસ સુખમાં ના ગત થશે !
મળ્યા અદ્યાપાનન્દો મનુજ દિલને તે ખરી જશે !
રહેશે રોવું ! તે રૂદન મનુજ પાન્ધવ ખરું;
ખંધું જાણું ખીજું મરણ શરણે જાય વહતું.

૫ હતું મેં પાણ્યું ને કબુતર રહ્યું તું ધુધવતું,
ઉછેર્યું તું પ્રેમે, કનકમય આ પિંજર પૂર્યું;
પહેરાવ્યાં મુક્તાજડિત રૂડલાં ઝાંઝર પગે,
ફરતું બોણું તું સુરખ પગ નહાના ઠમકતે !

અરેરે ! પૂર્યું કાં ? જડ જનક પ્યારું ન તુજને,
૧૦ મુવણું ભોભાયા કૃપણ શઠ એ તો જન અમે;
તને લીલી બહાલી ઘટ વનઘટા નીલમ સમી,
ગણે મોતી હીરા વિભવ રચના તુચ્છ સઘળી.

તને બંધે નાખ્યું ! દિલ મતલબી કાં મુજ થયું ?
અરે ! તોયે ત્હારું મુજ પર હતું બહાલ અધિકું !
૧૫ અહો ! ત્હારું હૈયું પ્રણય રસ બીતું પરગળુ,
દુઃખી હું હોઉં તો મન રીઝવવા નૃત્ય કરતું !

તને કેદી કીધું ! હૃદય મમ પ્રેમે ન સળગ્યું !
હતું સ્વચ્છંદી તું, પરવશ કર્યું મેં આહ પ્રભુ !
મનુષ્યો સંહારી સુખદ રતિ બંધો કુદરતી—
૨૦ અરે બોળા પ્રાણી ઉપર ચલવે રાજ્ય જીલમી !

‘ કેકારવ ’

કલાપી

ક

૬૫

एक बेलिने

(मंदाकिन्ता)

ધીમે ધીમે કુંપળ કુંપળે પત્ર પત્રે વળાને,
દીશી દીશી તર વિટપમાં ગૂંચણી કાંઈ ગૂંચે;
મીઠી વેલી ! તુજ વળ દીસે નિત્ય નિત્યે નવીન !
ત્હારું હૈયું વધુ વધુ સદા સ્નેહમાં થાય લીન !

૫ ન્હાની ન્હાની તુજ ગતિસમે રાહ આ જીન્દગીનો,
તોશનો કે ભભક રવની કોઈ દી માત્ર જાણે;
ત્હારી પાસે ગણુ ગણુ થતા જંતુઓ નિત્ય ગુંજે,
મ્હારી પાસે જગત સંવણું નિત્ય ગુંજ્યા કરે છે.

૧૦ પછો તાળાં ચડી, ખરી, ચડે એકની એક ડાળે,
ને આલંબે તરવર તણો નિત્યનો એક તાર;
ટેકા મ્હારો મુજ હૃદયની એક મૂર્તિ પરે છે,
તે પાસેથી સુખ દુઃખ સદા જાય ચાલ્યાં જપાટે.

૧૫ તું પત્રો ના તુજ કદિ ગણે, હુંય મ્હારાં ગણું ના,
કિન્તુ તેનો કુદરત મહીં કાંઈ છુપો હિસાબ;
ક્યાં ? શા માટે ? પ્રભુવીણુ નહીં કોઈ જાણી શક્યું ના,
જાંડાં કાવ્યો, શિલસુશી વળી કાંઈ શંકાજ માત્ર.

૨૦ તુંમાં હુંમાં અરરર ! પણ આ કાંઈ જુદું જ જાણે,
ત્હારા મ્હારા પગ મહીં દિસે બિન્નતા એક જોડી;
તું ચાલે છે સતત ગતિએ, કૂદતો ચાલતો હું.
૨૦ થકા મારે કુદરત મને, દોરતી માત્ર તુંને.

હું ચોટું છું મુજ જિગર જ્યાં એક દી શાંતિ પામે,
નિઃશ્વાસો સૌ જનહૃદયના ભૂતકાલે વિરામે;
નિર્માયો છે તુજ જીવનને એકલો વર્તમાન,
“ જીએ જીવું ” તુજ હૃદયને એટલું માત્ર જાન.

‘કેકારવ’

કલાપી

પ્રાચીન સંવેદન

મુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !

ઉછળતા શ્યા ઉર સાગર ઉદ્ધાસ જો !

નિર્ઝરતી સૌભાગ્ય સુહાગન જ્યોત્સ્નિકા :

નયને ઝળકે નમણું નિર્મલ હાસ જો !

૫ મુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !

આંજો ને અજવાળે આખડશી સખી :

અન્તર ઉપર ઉધડે આલસ નૂર જો !

“ હેત હૈયાનાં વહતી વાજે વાંસળી ” !

ઉડે સ્વર આકાશે અન્દર દૂર જો !

૧૦ મુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !

નન્દનવનના પ્રાસાદોની ટોચથી

મધુરી કેકા આજે શી ઉભરાય જો !

મુરબીઓની સાથે સંસારે સરી,

અન્તર્દારે ગીતા શી અથડાય જો !

૧૫ મુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !

“ તત્ સવિતાનું ભર્ગ વરેણ્યં ધીમહિ ”

ગાયત્રીનો જૂનો બેઢક મન્ત્ર જો !

આજે અન્ય પ્રકારે આ માથું નમે :

નમતો સાથે આત્માનો એ તન્ત્ર જો !

૨૦ મુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !

કાન્તનો ‘પૂર્વાભાષ’

મણિશંકર

રાજર્ષિ

(લાવણી)

મહેં ચિંતા સર્વે તજી આમને દારે,
તો ચિંતા મહારી સજી રહે પ્રભુ બારે;
મહેં મુકી વાસના સર્વે અરણ્યે જ્યારે,
તો પુષ્પ વાસના મને વધાવે ખ્યારે.

- ૫ હું છોડીને ધરખાર થયો વનરાજ,
મહેં મૂકી લાજ, તો ધરે સર્વ મુજ માજ;
તજી નિરસ અન્ન હું જમું મિષ્ટ શી તાજાં,
તજી કુટિલ વેણુ હું શુભું અનાહત વાજાં.
સંગેમરમરની શિલા સુંવાળી સારી,
૧૦ નવપદ્મવ-રૂથી ભરી સુપુષ્પ પથારી;
તકિયો અંપકની લતા તણો શુભકારી,
ત્યાં સિંહાસન હું કરું અચલપદ ધારી.
ઘટ ભવ્ય વૃક્ષની ઘટા છટાથી રહે છે,
મુજ ઉપર દિવસ ને રાત છત્ર ધરી રહે છે;
૧૫ મૃદુ પુષ્પ સ્વાદુ ફળ દષ્ટ મને રીઝવે છે,
ક્ષણ ક્ષણ ચાલવતાં હાથ વારણાં લે છે.
કોકિલા મેના પોપટી અમર ધારે છે,
“ કિલ કિલ ” જોલી કલ્લોલ લોલ લલકે છે;
પારાવત રસિલો સર્વ હજુરી બને છે,
૨૦ મુજ અમળ કેદથી મત નિરંતર રહે છે.
વળી શીતળ મંદ સુગંધ સમીર વહે છે,
પંખો મુજ ઉપર કરી અદ્રષ્ટ રહે છે;

- નિર્ઝર ઝર ઝર ઝર કરી મને સેવે છે,
શીતળ ને સ્વાદુ શુદ્ધ સલિલ ધરે છે.
- ૨૫ સુંદર અંબરને ધરી રક્ત વિચરે છે,
શશિ સૂર્ય અહોનિશ મને મશાલ ધરે છે;
રજનીમાં ચાંદીતણું, હેમનું દહાડે,
મુજકાજ મિછાનું કરી પ્રહર્ષ પમાડે.
- છે જગકર્તાનો એક આશરો મહારે,
૩૦ તો વેર ફેર તકરાર મળે ન લગારે;
રહી અષ્ટ સિદ્ધિ નવનિધિ બની મુજ દાસી,
હું અનન્ય હરિનો ભક્ત રહ્યો વનવાસી.

‘મુમનગુચ્છ’

દાસતરામ

૬૮

આશા

- આશા એ શબ્દ કેવો મધુર રચિર છે હર્ષ આનંદવાળો !
અધારે ખેદ કેરું અરણ્ય બની બધું આવતાં કહાડનાર;
ઉદ્ધાસે ઉડતા છે સુખી હૃદય તણા પક્ષીનો એહ માળો,
આશા છે કદપવૃક્ષે કળી કુસુમતણી કામ જે આપનાર.
- ૫ ભાવો જે છે સહુ હૃદયના રૂપ આશાતણાં તે,
સર્વે પુષ્પે તરસ છીપવા ચિત્તમાં અંગમાં કે;
હર્ષો સાથે પરમ સુખની ‘પ્રેમ’ છે જીજ્ઞ આશા,
એ આશા જ્યાં સુખદ બનવા પીગળે તે ‘કૃપા’ ત્યાં.
- આશા મીઠી પ્રાપ્તિથી છે વધારે,
૧૦ આશા સાચો મિત્ર છે દુઃખ વેળા;
માર્ગે આણે લોક ભૂલા પડેલા;
મધ્યાન્હે તે કંઠમાં નીર સારે.

૧૫ આશા મોટાં કામ કરાવે જન પાસે,
રામે આંધ્યે તે પુલ સીતાતણી આશે;
પાંચાલીની આશથી પાર્થે મચ્છ ચીરો,
ધુમ્મે આશે કીર્તિની સીકંદર વીરો.

૨૦ આશા ન હોય કશી તો જીવવું નકામું,
સામાં નિશ્ચાન વિણવું સહુ તાકવાનું;
આશા નથી, પછી બધાં સુખ કામનાં શાં ?
આશા વિના નૃપતિની સ્થિતિ બદ્ધપાશા.

અતિ ગહન નદી છે મોહ તૃષ્ણા તણી એ,
નિજ કવિપદ છોડ્યું, એમ જોણે કહીને;
ખખર ન હતી તેને--ગાઢ સંબંધ આંગે,
રસમય કવિતાને તે સદા આશ સંગે.

૨૫ આશાનું મુજ ચિત્તમાં રમરથ હું પ્રેમે કરું સર્વદા,
તેને આવતી દેખી ધન્ય બનું હું ઉન્મત્ત ઉદ્ધાસમાં;
આશાને સહુ રીતથી ખુશી કરું કે રહે સમીપે સદા,
તેનો મંગલ હસ્ત શીર્ષ પર હું માગું સુખી રાખવા.

૩૦ આશાના બહુ તર્ક જ્યાં એવાં બાંધું રમ્ય,
આવે વિચાર મૃત્યુનો,--આશા સર્વે શૂન્ય !
આશા સર્વે શૂન્ય નામ સુષુતાં મૃત્યુનું,
મૃગ સહુ ભાગે જેમ ગર્જન થાતાં સિંહનું.

શોધી કહાડું વિષાદ, આશા ન દેખું કશામાં,
મૃત્યુતણો શો ત્રાસ, જનતણા હવાલ આ શા !

રમણભાઈ

ફુલ વીણ, સખે !

(તોટક)

ફુલ વીણ, સખે ! ફુલ વીણ, સખે !

હજી તો ફુટતું જ પ્રભાત, સખે !

અહુના કલી જે વિકસી રહી છે,

ધડી એ ધડીમાં મરતી દિસશે !

૫ સુમહોળવલ આ કિરણો રવિનાં,

પ્રસરે હજી તો નલ ધુમટમાં.

ન વિલંબ ધર;

કંઈ કાલ જતે,

રવિ એ પણ અસ્ત થવા ઢગશે. •

૧૦ નમતાં શિર સૌ કુસુમો કરશે,

પછી ગંધ પરાગ નહિ મળશે !

ફુલ વીણ, સખે ! ફુલ વીણ, સખે !

હજી તો ફુટતું જ પ્રભાત સખે !

નકી ઉત્તમ અગ્રિમ કાલ, સખે !

૧૫ ભર યૌવન આ હજી રક્ત, સખે !

ગતિ કાલની ચોક્કસ નહોય, સખે !

ભરતી પછી ઓટજ તહોય, સખે !

ફુલ વીણ સખે !

તક જાય, સખે !

૨૦ ઢગતી થઈ તો ઢગતીજ થશે,

રજની મહી ચંદ્ર ઉગે ન ઉગે:

હજી દિવસ છે,

ફુલડાં લઈ લે;

ફરી લે, રમી લે, હસી લે, તું સખે !

૨૫

મૃગલાં રમતાં,
તરૂંઓ લડતાં,
વિહંગો ઉડતાં,

કલીએ કલીએ બમરો બમતાં;

ઝરણું પ્રતિ હર્ષ બધું ફૂટું,

૩૦ ઉગતો રવિ જોઈ ન થું હસ તું ?

પછી કેમ વિભાસી રહ્યો તું સખે !

કુલ વીણ, સખે ! કુલ વીણ, સખે !

હજી તો ફૂટવુંજ પ્રભાત, સખે !

‘ કેકારવ ’

કલાપી

૭૦

બોધ

(ગરલ)

ગુજરે જે શિરે તારે જગતનો નાથ તે રહેજે;

ગણ્યું જે પ્યારું પ્યારાએ અતિ પ્યારું ગણી લેજે.

દુનીઆની જૂડી વાણી વિશે જે દુઃખ વાસે છે;

જરાએ અંતરે આનંદ ના યોછો થવા દેજે.

૫ કચેરી માંહિ કાળનો નથી હિસાબ કોડીનો;

જગત કાળ થઇને તું, વહોરી ના પીડા લેજે.

જગતના કાચના યંત્રે ખરી વસ્તુ નહિ બાસે;

ન સારા કે નહારાની જરાએ સંગતે રૂકેજે;

રહેજે શાંતિ સંતોષે સદાએ નિર્મળે ચિત્તે;

- ૧૦ દિલે જે દુઃખ કે આનંદ કાઢતે નહિં કહેજે.
વસે છે ક્રોધ વૈરી ચિત્તમાં તેને તણ દેજે;
ધડી જાએ બલાઇની મહાશક્તી ગણી લેજે.
રહે ઉન્મત્ત સ્વાનંદે, ખડું એ સુખ માની લે;
પીએ તો શ્રી પ્રભુના પ્રેમનો પ્યાલો ભરી પીજે.
- ૧૫ કટુ વાણી સુણે જે કાઢની વાણી મીઠી કહેજે;
પરાઇ મૂર્ખતા કાજે મુખે ના ઝેર તું લેજે.
અરે પ્રારબ્ધ તો થેલું રહે તે દૂર માગે તો;
ન માગે દોડતું આવે, ન વિશ્વાસે કદિ રહેજે.
રહી નિર્મોહી શાંતિથી, રહે એ સુખ મોટું છે;
- ૨૦ જગત્ માણગરીનાં તું બધાં છૂલ્મલૂ જવા દેજે.
પ્રભુના નામનાં પુખ્તો પરાવી કાવ્યમાલા તું,
પ્રભુની પ્યારી શ્રીવામાં પહેરાવી પ્રીતે દેજે.
કવિ રાજ થયો શી છે પછી પીડા તને કાંધ;
નિજનદે હમેશાં બાલ મસ્તીમાં મઝા લેજે.

આખાશંકર

૭૧

સ્મૃતિ.

(તોટક)

દિન એક ગયો ! પછી લાખ ગયા !

શિરમાં પળીયાં પણ આવી ચુક્યાં !

ઉરનું જળવુંય શમીજ જશે !

પણ તે ચટકું ફરી ક્યાં મળશે ?

૫ દિન રાત સદાય જળ્યા કરવું;
 સહતાં સહતાં પણ કેમ સહું !
 સહશું ! રડશું ! જળશું ! મરશું !
 સહુ માલિકને રચવું કરશું !

કંઈ બાકી રહું ? હરિ ! યાચી લઉં !
 ૧૦ ન સુકાવ ભલે જલ નેત્ર તણું !
 પણ તે દિનને વિસરાવીશ ના !
 સ્મૃતિ તે રહી તો દુઃખ લાખ ભલા !

‘કેકારવ’

કલાપી

૭૨

एक बालकीना मरण विषे

દિવ્ય લોકની કોકિલા બાળકી ! તું આંહિ,
 આની જીવન-ઉપવન વિષે, ઝટ ઉડી ગઈ ક્યાંહિ ?
 ધન ગિરિમાળ સુવર્ણની જેમાં તારો નિવાસ,
 ઉતરી આવી તું ત્યાં થકી મંદલાગ્યની પાસ—દિવ્ય.

૫ નવ જણ્યો મંદ્યુદ્ધિ મહે તારો અમૃતાધિકાર,
 તે થકી શું તું રિસાઈને ચાલી ગઈ નિજ દ્વાર.—દિવ્ય.
 અથવા ધડી ધડી સાંભરી ભૂમિ ઉજ્જવલ તારી,
 કરવા નિરંતર ગાન ત્યાં ચાલી કોયલ મ્હારી ?—દિવ્ય
 લોક લવે મુજ કોકિલા ! ક્ષુદ્ર પંખિકું હુતું

૧૦ શી હાનિ ? શોક શો ? એ જતાં. છોને નિંદ્રામા સૂતું—દિવ્ય.
 પશુ મુજ હૃદયકુંજમાં ઉંડી વશી ગાયાં ત્હેં ગાન,
 જે શ્રવણે પડી મહે પીધાં કંઈ અમૃતનાં પાન—દિવ્ય.

એ ઉપકાર એા કોકિલા ! કેમ વીસરે આ વાર ?
એહ સ્મરી નવ ઢાળું શું ઝીણું આંસુ ખે ચાર—દિવ્ય.

૧૫ અમર ભૂમિને આંગણે દિવ્યગાન ગવાય,
સુણીને તે તુજ મુખપરે મીઠું સ્મિત દેહેરાય.—દિવ્ય.

તે સ્મિત પાન કરી કરી દિવ્ય ભૂમિ મેં ઝાંખી,
એ ઉપકાર એા બાલુડી ! સ્મરણે રહીશ હું રાખી.—દિવ્ય.

આવી દિવ્ય મુજ કોકિલા જાતાં ઉડી એકાએક,
૨૦ કેમ નયનમાં ના રકુરે અમૃતાશ્રુતી રેખ ?—દિવ્ય.

અંધારા આ હૃદયકુંજમાં ધ્વનિ દિવ્ય ગભીર,
ઉજ્જવળ તુજ ગાનના હું તો લાવે ધારીશ ધાર.—દિવ્ય.

‘હૃદયલીલા’

નરસિંહરાવ

૭૩

ધા સુણીય

ધા સુણીએ રે દુખીઆની વાહાણાં !

બંધુ બનીએ.....

બંધુ બનીએ રે એનાં

બેલી બનીએ.....ધ્રુવ.

૫ એકજ જનનીના જાયા, એકજ શિરછત્ર છવાયા,

રંક લાંકુનાં રખવાળાં ભેધએ. ધા સુણીએ.

બેલડીઆં બાંધ બરોબર, સહેવા સરજ્યાં શું સહોદર,

દુઃખે દુખીઆરાં આળાં અંતર આંપીએ. ધા સુણીએ.

દુખીઆનાં ફેડાં બંધન, રચી ઉર આંગણુ નંદન,

૧૦ દીનને દારે દયાસાગર રેલીએ. ધા સુણીએ.

દુખીઆનાં દેવ સહાયક, દીનનાં તો સંતન સેવક,
 રંકને પગલે પ્રજુલ્હીલા ન્યાળીએ. ધા સુણીએ.
 સૈયારી મિજલસ ભરીએ, હૈયાને હેલે ચડીએ,
 વિશુતી જ્ઞાલપનાં રૂડાં જ્યોતિ વંદીએ. ધા સુણીએ.
 ‘લલિતનાં કાવ્યો’ લલિત

૭૪

ક્યાં છે મજા ?

(ગઝલ)

- ક્યાં છે મજા ? ક્યાં છે મજા ? કહે તું મુસાફર ખલકના !
 દુનિયા મહિં ક્યાં છે મજા ? માની લઉં શામાં મજા ?
 છે ક્યાંઈ ખાણુ ખુશાલીની આ ખલકને કોઈ ખુણે ?
 દેખાડી દે ? જો હોય તો, ખોદી લઉં ત્યાંથી મજા ?
- ૫ આલમ શુણે બહેરી ન ગાણું જ્ઞાનનું દરિયાતણું !
 તે દુઃખ પોતાનું રહે તો માની લઉં શામાં મજા ?
 રોવે હસે અસ્થિર ભૂત શોધે ન ‘શું ક્યાં સત્ય છે ?’
 દુઃખભાર લઈ મુંગી શરે ધરતી, લઉં શામાં મજા ?
 ત્યાં આસમાને આલલાં જુદાં જુદાં કંઈ ચકચકે,
 ૧૦ સમજે ન કો તેથી નિસાસા સૌ ભરે ! શામાં મજા ?
 દરિયા મહીં-ધરતી મહીં-ત્યાં આસમાન મહીં ઉડે,
 કહે તખ્ત ખુશાલીતણું, -શું કામની પણ તે મજા ?
 છે ત્યાં ગયાં ભૂત તો હજારો માણુવા જ અખૂટ મજા,
 સાથે લઈ પાછાં ફર્યાં દીડાં નહિ, તો ક્યાં મજા ?

૧૫ વર્ષા ગિચારી ગર્ભિણી સ્થેતી પ્રસૂતી વેદના,
પછડાય ચીસો પાડતી ને ગર્ભ જળ રૂપે પડે;
થીજાય શિયાળા મહિં સીઝાય ઉનાળા મહિં;
દુનિયાં બધી એમ જ પીડાતી દેખું છું, તો ક્યાં મળ?

ખુબસુરતી આલમતણી હમતી ખીંચે જે કારમી
૨૦ દેખું હું, પણ કરમાય ક્ષણમાં! માનું તો શામાં મળ!
શુભ્રવા કહે, અવલોકવા કો, બાંચવા કોઈ કહે;
હું મ્હાવરો રાખું ઘણો, તેમાં ન આવે પણ મળ!
આલમતણી મેં ચોપડીનાં ફેરવ્યાં પાનાં ઘણાં!
માલિકના ડહાપણ થકી સમજી થયો, પણ ના મળ!

૨૫ હું ગાન દુનિયાનું શુભ્ર અવલોકું સારી ખદકને!
જાણી લઉં છું ભેદ સઘળો, ત્હોય તેમાં ના મળ!
જીગર વિના તનહા રૂંડેં તેથી ન આવે રે! મળ,
આ ઇશક વિણ રોતું ન માને દીલહું ક્યાંઈ મળ!
ઉડી ગયેલા નૂરથી ઝાંખો ફરે જનમંડળે,
૩૦ ધારી ફકીરી હું પુકારે, “નૂર! ઓ મુજ નૂર ક્યાં?”

શણે ન કો! રડવું જીએ ના મુજ હાલત આલમે!
દેખુંજ તેને રડતી હું તો દુનિયામાં ક્યાં છે મળ?
દુનિયાં મહિં ભાઈ! નથી—ક્યાંઈ નથી—કાંઈ મળ?
ગમગીનીનો ભંડાર આ છે,—માનું તો શામાં મળ?

૩૫ જીંદગી છે જ્યાં સુધી સ્થેવું બધું રે! ત્યાં સુધી,
આ જીંદગી પૂરી થશે તો આવશે ઉંચી મળ!
સ્મરવાં ગયેલાં સ્નેહીને, રડવાં ગયેલાં સ્નેહીને,
લગ્નાશ જીવિત મુજ એ છે! હાલ તો કહો તે મળ!

કહો તે મળ કે દંભ કે મૂર્ખાઈ ડહાપણ ને ગમે,
 ૪૦ અવસાન સુધી હૃદય મુજ તેમાં જ માની લે મળ !
 અવસાન બાદ ઉડી જતાં અકળિત અગમ્યજ્ઞ સ્થાનમાં,
 આ ખટકમાં નથી ક્યાંઈ એવી કરીશ ત્યાં સાચી મળ !

‘લલિતનાં કાવ્યો’

લલિત

૭૫

કૂર્માવતાર અથવા સમુદ્રમંથન

અને

વિષ વિસર્જન અને સુધાપાન

(શિખરિણી)

હો છે ચોપાસે બુદ્ધ્યુદવતું શીણ ઉન્નતું,
 જળે મર્તું તર્તું લિનિ રસિ રવૈયે નિગળતું !
 ન ગોળો ક્ષીરાબ્ધ ધમ ધમ અવાજે ધુધવતો !
 ન નેત્રાં વાસુકિ ગરલ વિકસી મુખ વમતો !

૫ રવૈયો એ જ્ઞાનો ? અધર ઉજળે મંદર ગિરિ !
 સમેટી સામગ્રી, વિધિ બધિ પરાણે પુરિ કરી !
 ગમ્મ રિક્તિ સિક્તિ નિધિ પ્રલયમાં ખેંચ્યો ગમ્મ,
 નહિં તો હેં ! ક્યાંથી સુર અસુરની ગાંઠ પડવી ?

અમે મ્હોટા તે શું પકડિ પુછ પાછા પડિ રહું ?
 ૧૦ મુખી મ્હોડે સોહું ! ભવતુ ! વિષતું વર્ષણ સહું !
 ન લક્ષ્મી, ના શક્તિ, પરવશપણું ત્યાં શું ન ખમે,
 ન તાળી કેં વાગે સુરનિય કરે એકથી ક્યમે !

શું મચ્છો શું કચ્છો, મકર ઝપ તિમિંગળ પડે!
વલોવાયે વારિ ઉછળિ ઉડિ અન્યોન્ય અથડે!
૧૫ ન કાવે, ના આવે સુખ મથનમાં શુંય કરવું?
વરાસે, વિમાસે! હરિ મદદ દે! કૂર્મ શરણ્!!

હજારે હાથે એ ધ્રુજત ગિરિ થંભાવિ ધિરવે!
અહા આ શું બાસે? જગત પ્રજાળાવે વળિ હવે?
બળ્યું આ સીજાણું! જવું કહિંય? કા ઝેર જીરવે?
૨૦ વિના શંભુ! વાણી અગમ થઇ! પી કંઠ જીરવે!!

ખમ્યા હા! આઘાતો-જવક્ષત વિષ ફેંકયે નહિ વળ્યું!
હવે ધીરે કાઢે કૃપણ ધન સાંચ્યું સખળું,
પણે કાઠી કારો ધવળિત દિશા પૂર્વ શું કરે?
રૂપેરી કે વાંકા વિધુ હર લલાટે જમ ઠરે?

૨૫ અહિં ઉર્મિ પ્રસ્થે ધનુષ, કમલા, શંખ મણિ છે,
વરે ખીજ વિષ્ણુ! અવર કર રે, કૌરવુભ હોદે!
તથા પારિજાત દ્રુમ, રમણિ રંભા અપસરા,
લિધાં ઇંદ્રે હાથી અદ્ભુત કળે કામ દુહગા!

અહા! ઝડપે સૂર્યે ઉદધિ હય ઓ સસ મુખને
૩૦ રહું ત્યારે છે શું પ્રખળ હરણે આપણું કહો!
ઉઠો ટૂટો લૂટો દશ રતન જે છેતરી લીધાં!
ઉભા રહો આ શું છે અસુર ન જવા દો! મિઠિ સુરા.

વધી મસ્તી પીતાં ધસત અહ ધનવંતરિ સ્કુર્યે,
સુધા-કુંભ-પ્રાપ્તિ ત્વરિત કિધિ દૈત્યે બલ ભરે!
૩૫ વિકાસી મહો, આખો ચકિત, ધ્રુજતી દેહ-લતિકા,
હતા ગંડૂ મૂળે મરકટ-સિડી જ્યાંહ મદિરા!!!

ન સારા સંતાપે પ્રમળ ન હમે દુષ્ટ દુનુજે,
 ન આર્યો દસ્યુથી વ્યથિત ચિર રે', એષ મનુનો,
 સદા જ્યાં જાતે છે મતિ વિભવથી મુક્તિ નયન,
 ૪૦ સદા જ્યાં રાજે છે સુજન વન જાયાંકિત ધન !

(અનુષ્ટુપ છંદ)

ધન્ય એ મોહિની માયા ! અમરત્વ પ્રદાયિની !
 આર્ય-સંપત્તિ-સદોહી ! દુષ્ટ ભેદ વિધાયિની.

‘કુંજવહાર’

હૃ ૦ હૃ ૦ પ્રુવ

કૃ

૭૬

સ્વેતી.

—હિંદ દેવીની પોતાના બાળકોને શીખામણ.—

(સર્વેશ)

૧

રાજકાજ મૂકોની પડતાં, નાખી નજર જ્યાં પુગે નહી,
 દરિયાપારે ગિરિયો પાછળ રાજરમત સંતાપ રહી,—‘બાલક મ્હારાં.
 શસ્ત્ર અસ્ત્ર ફેંકી છો અજગાં, કર્યો ધાવ જ્યાં ફળે નહીં;
 આગ વીજના ગોળા શરૂ પર્વત, તમ કયમ શકો સહી ?—‘બાલક
 ૫ અને વળી નાકાંઓ ઘેરી જોનથુલ ઉભો હરિરાજ,
 શિકર તમારે રાજકાજ કે શસ્ત્ર અસ્ત્રની શી છે આજ ?—‘બાલક

૨

વેદ પુરાણ મહાવિદ્યાઓ મુકો ઉંચી જાળલીએ હાલ,
 કલમ વીણા ને એવી મોહનીમાં પડવાનો નથી આ કાલ.—‘બાલક
 જંગી સંચા જગવ્યાપારો તમે ન હજી ખેડી શકશો;
 ૧૦ ગભુ તમારું વિચારશો કે આંખ મીચી ફેંકટ મથશે ?—‘બાલક

અને વળી એ વિદ્યાઓ એ કલા અને એ વ્યાપારો;
કાલાતીત, ગમે તે કાલે, શક્તિ છતાં કરવા વારો—આલક

૩

પેટ પુરું મળતું નથી તમને, આલ તમારાં સૂકાં તને,
જીવાન ફરતા ધરડે વદને, સ્ત્રિયો ન જાણે જોખનને.—આલક
૧૫ મહારોગ ને દુષ્કાલોએ નવો ફેર વળી વર્તાવ્યો,
દિવસ દિવસથી ખારીક આવે, કલિયુગ શરૂ પુણ્યો ફાટ્યો—આલક
ફદરતને માનવની જોડી એકમેકથી હસે કુલે,
ચકવા જોડી એજ ખરી છે, વિયોગથી કરમાય ઝુરે,—આલક

૪

પુરાણ પૂર્વજ હતા તમારા, વનવાસી કૃષિ કરનારા,
૨૦ ઢોર ઉપર મમતા ધરનારા, કંઠણ નિયમમાં પળનારા—આલક
દેશ જ્યાં બહુ રાજ્યો સ્થાપ્યાં, ધર્મ કલા અને વ્યાપાર,
શાસ્ત્ર દ્વિસુરી હુનર નીતિ, કહો ન શું ઉતર્યા પાર—આલક
જંગલ ભેદાં, પશુઓ રાત્રી પાળ્યાં, કંઈ કંઈને માર્યા;
અનાર્થ બહુએ પશુ જોવાને પુનિત સ્પર્શે ઉદ્ધાર્યા—આલક

૫

૨૫ નરહંધે સુર ને દાનવનાં સૈન્ય ઉભય વસતાં સાથે,
દાનવસૈન્ય હણી સુર પોષી પૌરુષ જ્યોતિ ધરો માથે—આલક
એહ જ્યોતિના અની ઉપાસક—ઓષક ધસ્યા નિડર જગમાં,
ખાળી શક્યું નહિ કાંઈ એમને—વધાવતા સહુ કો પગલાં!—આલક
મ્હને મુકાવી પશુ—અનાર્થ—વન—તિમિર—ઘોર અધર્મોથી,
૩૦ ધસ્યા મુકાવા ખંડ અન્ય, અટક્યા કેવલ જ્યાં પૃથ્વી ખુટી—આલક

૬

શ્રમિત થયા કંઈ લોહી ધસાયું તિમિર જીવે ત્યાં આખું મ્હડી,
મથ્યા બહુ, અધુરું એમ્હાડું ઉપર આણી નીજ કરી ખરી—આલક

પણ એ અર્ધા-આર્ધ રજપુતો પુરા આર્ધ જ્યાં થયા નહીં,
વળી તિમિરદલ ઉતર્યું ત્યાં તો આલ તુટ્યું, ગદ્ય જ્યોતિ શમી-ખાલક
૩૫ એહ જ્યોતિ પ્રકટાવો પાછી, એ પૌરુષ વર્તાવો ફરી,
કુદરત પ્રીત ફરી આદરતાં નવીન યુગ ઉગશે જલદી-ખાલક

૭

દુકાળ ઉપરાઉપરી આવે છળશે નહીં તેથી જ જરા,
મ્હારાં ખાલક, તમ માટે છે મુજ ધાવણના અખુટ ઝરા-ખાલક
પણ અક્કલવાળા તે આર્યો, મુજ ખાલક તે તેજ ખરા,
૪૦ જિન અક્કલવાળા તે મ્હારા અણુમાનીતા પુત્ર ઠર્યા-ખાલક
સમય વિચારો સમય સુધારો, સમય વિષે સાવધ વર્તો,
'ઉત્તમ ખેતી' સૂત્ર તમારું પુરાણ પાછું ઉરે ધરો-ખાલક

૮

નવે ખડતી દેવીઓમાં બ્રહ્માએ હું પ્રથમ બંદી,
સહુના બચપણની હું સાક્ષી, મુજ બચપણમાં હું જ છડી-ખાલક
૪૫ ભૂતકાળ પૂરો મેં દીઠો, લવિષ્યમાં મુજ નજર તીણી,
માટે કહું છું ચેતો, ચેતો, સાવધ ખતો સમય જાણી-ખાલક
ઝેટી તણી સંજ્યાથી જો જો ફોકટ ગર્વ ન ધરશો ખાલ,
મ્હને નવત્સી, પરવત્સેથી કરશે માં આખર બેહાલ-ખાલક

૯

શહેરો ને શહેરી રાજા ને કંતાયેલાં શહેરી તન,
૫૦ ટુંકાં જીવન, નિર્બલ કલુષિત, શયિલ બિચારાં શહેરી મન-ખાલક
શહેરી ગરીબી, શહેરી સુસ્તી, બ્યર્થ શહેર તણી જંજળ,
શહેરી પાપો, શહેરી જૂઠાણાં, શહેર તણા કલહો કંગાળ-ખાલક
એ સહુ આવરણોને તોડો એ માયાને પરી કરો,
હિત ને હિતનાં સાધન શાશ્વત, સ્વચ્છ લોચને ઉરે ધરો-ખાલક

૧૦

પપ વનો વસાવો, ખેડો ખેતર, રચો વાડીઓ, પશુ પાળો,
ખાતર-ખીજ-ઋતુ-ચારા-ધરતીના ભેદ પુરા ન્યાળો-ખાલક
નદિયો સાંધો, કૂપો ગાળો, સમુદ્ર વારિ મિષ્ટ કરો,
જલમાં સ્થલ, સ્થલમાં જલ આણો, કુદરતનાથી મૈત્રી કરો-ખાલક
નીકો ખોદો, ખંધો ખાંધો, આગ વીજને રસાયણો,
૬૦ ખનિજ-સૃષ્ટિ વળી વાયુચક્રને અધીન કરી અપમાં આણો-ખાલક

૧૧

એ વનવાસ વિષે ઉછરતાં દૂધમલ્લ તમારાં ખાલ,
નહિ વ્યાઘ્રથી હઠશે પાછાં, નહિ એમને છળશે વ્યાલ-ખાલક
ધોધ કુદી એ હસશે સામાં નદીપૂર તરી ઉતરશે,
ખરે ખપોરે જોજન ખેતર લણી કણસલાં-દગ રચશે-ખાલક
૬૫ જોખનપૂર વિષે એ આર્યો નિરખી જગ વિસ્મિત બનશે,
ભસ્મ થશે કલિયુગ આ દેશે, નવીનયુગ વતી રહેશે-ખાલક

૧૨

એ ખેતીના વિરામ કાલે, રાતે ઉડુગણ નીરખતાં,
દિવસે કુદરત લીલા પીતાં, ઢોર જ્યહાં વિચરે ચરતાં-ખાલક
વેદ-નીતિ ને કલા-પુરાણો ધર્મ ફિલસુફી વિષે ત્યહાં,
૭૦ તર્ક-ઘોડલા દોડી રહેશે, ઉપનિષદો અવતરશે હો !-ખાલક
ઋષિઓ, દૃષ્ટાઓ, અવતારો, પૌરુષ, જય, આત્મા સ્વાયત્ત,
પ્રકટ થશે એ વનવાસે-હલ એક જ આયુષ ધશ્વરહત-ખાલક

‘લક્ષ્મીકાર’

અ. ક. ઠાકોર

હલદીધાટનું યુદ્ધ

અથવા

શૂરા બાવીશ હજાર

(દિવ્ય ઇંદ)

“ વીરા ! ચાલો ઝટ રણમાં કાઢો તાતી તલવાર !
હર હર હર નાદે ધુમતા, કરિયે અરિનો સંહાર !
રણધીરા હે રજપુતો, મુજ અંગ તણા શણગાર !
રે ચાલો હલદીધાટે, શૂરા બાવીશ હજાર !

“ વીરા ! શું શૌર્ય ગયું છે ? શું રજપૂત થશે ગુલામ ?
મેવાડ પરાધીન બનશે ? શુંજશે શિશોદિય નામ ?—
નહિ, નહિ, નહિ, રણમાં ચાલો, ઝગકાવો તમ હથિયાર
રે ધૂમો રાણુ ! સાથે શૂરા બાવીશ હજાર !

“ વીરા ! તમ આજે રણમાં, બહેશે અસ્ખલિત પ્રવાહ ;
૧૦ રજપૂત ગૌરવ હજી પણુ છે તે જોશે અંકુશશાહ !
રે આજ પ્રતાપ પ્રતાપે, ધૂમી રૂદેશે રણમોઝાર,
ને સાથે ઝુઝશે તેના શૂરા બાવીશ હજાર ! ”

ગર્જન કરી એમ પ્રતાપે ઝોકાબું રણે શરીર ;
હાંકાર કરી ત્યાં ઉછળ્યા રાઠોડ, શિશોદિય વીર,
૧૫ અંદાવત, સંગાવત ને ઝાલા, ચોડાણ, પ્રમાર :—
રિપુને હણવાને કૂઠા શૂરા બાવીશ હજાર !

મોગલ યુવરાજ સત્તીમ ને અંબરપતિ મહાવીર માન,
લઘ સૈન્ય અસંખ્ય જ ઉમા કંઈ સિંધુ તરંગ સમાન !

પણ મૃગટોળામાં ફૂટે વનરાજ કરી હોંકાર.
૨૦ ત્યાં ફૂઘા તેમ પ્રતાપી શરા આવીશ હજાર !

ધડ ધડ ધડ થાય ધડાકા કંઈ તોપતણા ચોપાસ,
કડ કડ કડ તૂટી પડતું નીચે આવે આકાશ !
તેને ન જરા ગણકારી, ધરી અંતર સ્ત્રીય અપાર,
ત્યાં મૃત્યુમુખે હોમાતા શરા આવીશ હજાર !

૨૫ “આજે નથી પાછું ફરવું, સમરાંગણ છે અવસાન;
રિપુને હણવું કે મરવું, છે એ જ અમારી લ્હાણ !”
એવું કહી સહુ ઝોકાવી મોગલને મારે માર;
રે રેલ સમા ત્યાં રેલે શરા આવીશ હજાર !

૩૦ રણવીર પ્રતાપ બધે ત્યાં કરતો ધુમી નાદ પ્રચંડ,
અરે આજ પ્રકાશીત કીધું, રણમાં નિજ સ્ત્રીય અખંડ !
બેઠી અરિહાર ધર્યો તે ખુદ સલિમ હતો જે ઠાર,
હર હર હર કરતા ગરબ્યા શરા આવીશ હજાર !

આકાશ ધરા ત્યાં કંખ્યાં, ડાહ્યાં ચોંદે ખલાંડ !
રણક્ષેત્રે આરંભાયો શો બીષણ હત્યાકાંડ !
૩૫ ઢગના ઢગ વીરો પડતા, નહિ શબનો કાંઈ સુમાર;
લડતા અગણિત મોગલ ને શરા આવીશ હજાર !

માયા રક્ષક ને મ્હાવત રાણાએ રાખી દગલ;
ને સલિમ તણા ગજપર ત્યાં નિજ અમ્મે મારી છલંગ.
પણ ગજ નિજ પતિને લઇને ત્યાંથી નાઠો તે વાર,
૪૦ રાણા સહ પાછળ દોડયા શરા આવીશ હજાર !

“અલ્લા હો અકબર” કરતાં ત્યાં ફૂઘા મોગલ સર્વ,
નથી બીરે બન્યા હજી કાંઈ નહિ રણમાં ખોરી ગર્વ;

ત્યાં ફરી વળી ચોપાસે કીધો પ્રભુનો ઉદ્ધાર,
ને ઘેર્યાં રાણા સાથે શરા ખાવીશ હજાર !

૪૫ પણ વીર્ય અપૂર્વ જ કાંઈ છે પ્રતાપ કેરું આજ !
એકલડો સોની વચ્ચે તે ધૂમી રહ્યો સિંહરાજ !
અર્જુન શું આજે તેનો યશ પામ્યો છે વિસ્તાર;
હા ધન્ય પ્રતાપ ! અને તુજ શરા ખાવીશ હજાર !

૫૦ એ યુદ્ધ થકી તણ વેળા રજપૂત ચોદા દષ્ટ પ્રાણ,
ઉગારી લાવ્યા બળથી નિજ રાણાને નિર્વાણ;
પણ જોઈ વીરો નિજ પડતા, ફરી બેઠી ધસ્યો અરિહાર
નહિ જણ્યું હવે નથી સંઘળા શરા ખાવીશ હજાર !

૫૫ અતિ રોષથી બની ગાંડા ઘેર્યો રાણાને ત્યાં,
ઝમ ઝમ ઝમ ચપળા જેવી ચમકી અસિયો રણમાં !
જણે ન પ્રતાપ હવે કંઈ મોગસથી બચે લગાર,
નથી રહ્યા હવે સહુ તેના શરા ખાવીશ હજાર !

૬૦ એ સ્થિતિ રાણાની જોઈ આલાપતિ લઈ નિજ વીર,
મૂકી છત્ર પ્રતાપનું માથે રણમાં દોડ્યો રણધીર !
દિલીશ્વર કેરું ઉલટ્યું ત્યાં સૈન્ય અસંખ્ય જ ત્યાર,
રે ટપ ટપ ધરણી ઢગતા શરા ખાવીશ હજાર !

પણ રિપુને હણતા પ્હોંચ્યા વીર રજપૂત રાણા પાસ,
છોડવી મૃત્યુ મુખમાંથી લાવ્યા રજપૂતની આશ !
પણ આલાવીર પડ્યો ત્યાં, નિજ ધર્મ બળની સાર,
ને રત્નસહસ્ર ગુમાવ્યા શરા ખાવીશ હજાર !

૬૫ ધડ ધડ ધડ થાય ધડાકા ખુબ તોપતણા ચોપાસ,
કડ કડ કડ તૂટી પડતું નીચે આવે આકાશ !

એ સૈન્ય અસંખ્ય વિશેથી નીકળ્યા રજપૂત પંથી બહાર
નહિ શ્યા અરે કંઈ સધળા શરા બાવીશ હજાર !

x

x

x

૭૦ રાણાએ તે દિન અંતે છોડ્યું રણ હલદીઘાટ,
પણ જગતે જોયો તેની શરી અસિનો ચળકાટ !
નથી ભારતજન કદિ જુલ્યા એ યુદ્ધતણા બણકાર;
સહુ સ્મરે પ્રતાપ અને તે શરા બાવીશ હજાર !

હા ધન્ય વીરા રજપુતો ! છે ધન્ય જ તમ તલવાર !
શું કીર્તિ તમારી જગમાં કદિ કરમાશે પળવાર ?
૭૫ ધર ધર અહિં હરનિશ ગાશે તમ શૌર્યગીતો નર નાર :
રે ધન્ય પ્રતાપ અને એ શરા બાવીશ હજાર !

‘પ્રકાશિકા’

અ. ફ. ખખરદાર

૭૮

યોગીરાજ

(ઓખાહરણનો ઢાળ)

જોગીરાજ ! ઉભા રહો જરી,
મને વાટ બતાવોની ખરી;
પડી વનમાં આ રાત અંધારી,
ભમું એકલો ધરને વીસારી.

૫ નથી પગલાં ડિપડતાં મ્હારાં;
થાકે આવે છે આંખે અંધારાં;
પંથ પુરો થતો નથી આજ,
વાધું હું ત્યાં વધે વનવાટ !

દીવા જેવું પણે દેખાય,
 ૧૦ જરા :ત્યાં મુજ મન લલચાય;
 ત્યાં તો રહેતા હશે કોઈ સંત,
 મહારા દુઃખનો આણુશે અંત.
 જોગીરાજ ! એ વાટ ખતાવો;
 દયા એટલી મુજ પર લાવો.

x x x
 ૧૫ જોગી જોડ્યા ખેટા ! રખે જતો,
 એણી પાસ રખે લલચાતો;
 ત્યાં તો ભૂતનો લડકો જાણ,
 ખોલાવે ને કરે પછી હાણ.
 ભુખ્યાં તરસ્યાને આદર આપે,
 ૨૦ લુપ્તું સુકું મજે તે જમાડે;
 એવી આ છે ગુફા મુજ રંક,
 ખેટા ! તેમાં તું આવ નિશંક.
 કૂળ ને વણ ખેડેલું ધાન,
 શય્યા કાજ કુંળાં ધાસપાન,
 ૨૫ રૂડાં ઝરણનું નિર્મળ પાણી,
 સુખ, શાંતિ, ને આનંદ વાણી:
 એવું અક્ષયપાત્ર છે અહીં
 હરિ પ્રત્યક્ષ થાય છે સહી:
 ખેટા, એવા આશ્રમમાં તું આવ્યો,
 ૩૦ ગયો સમજ ચિન્તા તણે વારો.
 દુઃખ સંસારનાં નથી સાચાં,
 મન માનવનાં એક કાચાં;

- મળે કોળીઓ હૃદય બરાય,
તમુ પૃથ્વી સારે સુવા કાય.
- ૩૫ પળવાર છે કરવો સમાસ,
તહોય મન ન હરે કરી હાશ;
પ્રભુએ તો સરજેલું છે સુખ!
મન મનનું જોળી લેછે દુઃખ.
નિશાકુસુમ સરે શાંત શાંત,
૪૦ તેમ જોગી જોલ્યા શબ્દ દાંત.
આગળ પાછળ ચાલ્યા ખેય,
ઝાંપો ઉધાડી પેઠા છેય.
રાત વાધી, વઢેલા ખેલે
અન્ય સહ પડ્યાં નિદ્રામાં મેળે;
૪૫ તેવે સમે જાગે જોગીરાજ
ધીમે તાપે કરે સ્વયંપાક.
તપે અંગારા એકાંત શાંત,
રંગ આપતો શાંત પ્રકાશ;
ધીમે ધીમે જળે છે કાષ્ટ,
૫૦ ધીમે ધીમે જોલે એનો તાપ;
જોલે તોરી બરાબ જાંત માંહ,
દોડે અહીં તહીં ખેલે માજર;
દ્વાર વાગે વાંસળી-સમે વાય,
પહેર રાતના ચાલ્યા જાય.
૫૫ જોગી આ સહ શાંતિ ઝીલે છે;
શાંત વાતો કરતા ખીલે છે;
ધીમું ધીમું જોલે ને હસાવે,
થાકેલાનો થાક નસાડે.

૬૦ કથા ગોષ્ઠી કંઈ કંઈ કહાડે,
 ઓઘ આપે ને શાંતિ પમાડે;
 અન્ન મધુરું જમે ને જમાડે,
 એ પર અતિથિને રૂચિ કરાવે.

‘સ૦ ચં૦ ભાગ ૪’

ગો. મા. ત્રિપાઠી

૭૨

કાલચક્ર

(સેનાશ્વત)

મહા નદીનો ઓઘ ધ્રુવવતો આસ્યો જાએ,
 કાળચક્રનો ત્યાં પડે ચીલો ન જરાએ;
 ગગનચુમ્બી ગિરિરાજ ઘડ્યો કટુણુ પથરાએ,
 કાળતણું ત્યાં ચક્ર ધસાઇ ખાંડું થાએ.

૫ ધ્યાન ધરતો ઉંડું પડ્યો નભ ભણી નિહાળે
 સિંધુરાજ ગંભીર ઘોષ કરતો કંઈ મ્હાલે;
 કાળચક્ર જે ધ્રુમે ન્હાનુંશું તહેની નજરે
 હશી મન્દ તે ભણી લગીરે મન તે ન ધરે.
 ને છેદી ગિરિશીશ ચણે મંદિર મ્હોટાં જે,

૧૦ નિજ આજ્ઞા—અનુસાર ખેંચી નદિયોને ગાળે;
 નાચે સાગર પીઠે, ન જાણી મહિમા તહેનો,
 ખેશી કાચલા માંહિ, જગત ધણી માનવ તે તો,
 તે તો માનવરાજ, ધ્રુમે જે ગર્વે ભરિયો,
 લઇ મંદિર નિજ સાથ સાથ લઇ નાવ નગરિયો,

૧૫ ચક્ર ફરતાં વાંત કાળતણું, થાએ ચૂરો,
 ને જાણ્યું એ જાળ જાળ ક્યાં ઉડી શૂરો.

‘કુસુમમાળા’

નરસિંહરાવ

કવિતા પ્રવેશ.

ભાગ ૪ થો.

૮૦

જન્માન્તરનો વિરહિણીનું પીડ પ્રતિ આર્જવ.

એક પનુતી બગલડી જી, તેહયા પ્રેમ અપાર!
પીડ પોખલ પાવસિ ચડી જી, સુખ લીધ સંસાર.
કષ મધ મનમથ દ્વલ્યુ જી? કષ હું નિર્ગુણ નારિ?
પીડ? પરદેસી વીનવધ જી, આપિ આપ સંભારિ.

૫ દિવસ દોહિલા નીગમું જી, રયણિ ધણેરી થાધ
વિરહ વેદના માહરી જી, પીડ વિણ રહણુ ન જાધ.
જીં જલહીણી માછલી જી, જીવધ નહિ જીગ માહિ,
કંત વિહૂણી કામિની જી, તિમતિમ ખીણી થાધ.

‘કહાનડે પ્રખંધ’

પદનાભ

❀

૮૧

કપિંજલનુ વિલાપ.

(રાગ રામગરી-તાલ જિત)

સર જોધ અમ્હો ચાલતાં અતિ ઉત્તમ વંન
પશ્ચિમ તટિ ત્યાં સાંભળ્યું ધણું નમિત રૂદન.

હા હા દૈવ ! એ શું ઘટિ ? ધૂળિ છિ અતિગાત્ર
શબ્દનિ સન્મુખ સાંચર્વાં વેગી વહીતિ રાત્ર.

૫ મહા નિશાબણી મનુષ્યનું જોણું નહી સંચાર,
શબ્દ શુણીષ્ઠ પડવડુ ! હુષ્ આકંઠ અપાર—હા હાં

હા હા ! હણ્યુ હું બાલિઉ ! હા હા થ્યુ ઉતપાત !
મૂલ છેદાણાં માહરાં, કયું વજ્રિધાત !—હા હાં
શું કરિ છિ. પાપિયા થષ નિરદિ નિકામ ?

૧૦ વિમ્ર પ્રતિ શું માંડિઉં ? પિશાચનું કામ—હા હાં
મહાશ્વેતા મહા પાપિણી ! દયા નહિ લગાર
એણિ શું વિણુસાડીજિં તે મારિ તું નારિ ?—હા હાં
ઈદુ ? દહિછિ શાબણી ? પાપીઆ ચંડાલ !
એક કલંક આગિ અછિ, બીજૂ એહ વિશાલ—હા હાં

૧૫ દક્ષિણાનિલ ! બલું કયું ! સીધું રે તુઝ કાજ !
બાહણુનિ તાં બાલતાં વાધી રે અતિ લાજ !—હા હાં
હા હા શ્વેતકેતુ મુનિ ! વાહાલુ તૂલિ પુત્ર
વિધિએ વાહી રાખ્યું નહી તાહારં ધરસુત્ર—હા હાં
સરસ્વતી વિધવા થષ સનુ થ્યું સુર લોક !

૨૦ આશ્રય રહિત તે તપ થયું સત્ય થ્યું તે ફોક—હા હાં
મિત્ર ! મુક્તિ તાં પડખિષ્ઠ આવું હું તુઝ સાથિ;
વાત કરતાં ચાલિષ્ઠ વલગિની બેહુ હાથિ—હા હાં
ક્ષણું એ રહિ સકું નહીં તુઝવિણુ માહા વીર !
નિષ્કુર થષ કાં નીસર્યું મૂક્તિ મેહેલી ધીર !—હા હાં

૨૫ કઠિણ એહવું કહીષ્ઠ નહીં, જાજી કુહુનિ શર્ણુ ?
અથે બધિર તાં હું થયુ, ચાલિ નહીં મુજ ચર્ણુ—હા હાં

દિશ સધલો સૂતી થઇ નિઃશ્વ જીવ્યું દેહ !
 પુંડરીક ! મુક્તિ મહેલીઉ વનમાંહાં દેખ છેહ !—હા હાં
 જીદિ મિત્ર તું માહરા ! છુનિ પ્રતિ વંચન !
 ૩૦ પ્રેમ પૂરવનું કિંહાં ગયુ, જે હુતુ સાચુ મન ?—હા હાં.
 'કાલમ્બરી'

ભાલજી

૮૨

રામની વાઝલીલા

રામ રંગે રીખે એવા કૌશલ્યા કુંવર, લાલા રંગે રીખે, ટેક.
 જીમ જીમ કરતા છેડા પલજે, પાચે ચાલે ચતુર;
 ચાર મળીને ઉઘાડા દોડે, રંગે દશરથ કુંવર—રામ૦
 કર મહીને લાવે કૌશલ્યા, પરસાજે મહેલે;
 ૫ ગોત્રજ માનો વૃતદીવડો, તે મૂડીમાં ધાલે—રામ૦
 મુમિત્રા લાવે શેલડી, આળકને આપે;
 કટકા તો કારાણે ફેંકે, પાળી લઇ આવે—રામ૦
 ધૂધરા ધસે ને ખડખડ હસે, ત્યારે બોલ કરે માતા;
 આળપણાને બલિહારી, જાય શંકર વિધાતા—રામ૦
 ૧૦ ધૂધરા ધમકે અતિ ધણા ચમકે, ને ઉતાવળા ચાલે;
 પગ તણી જે કામળ આંગળીઓ, ચણીઆરે ધાલે—રામ૦
 અતિ આકુળિત થઇને રે મૈયા ખારણીએ બેસે;
 રાય તણા મસ્તાના મેગળ, તેના વચ્ચે જઇ પેસે—રામ૦
 અતિ અડપલા કુંવર આપણા, કહો દિન કેમ જશે;
 ૧૫ ભાલજી પ્રભુને પકડી ખાંખ્યા, પ્રેમને પાશે.—રામ૦
 'રામલીલા'

ભાલજી

૮૩

બંસીલીલા

(રાગ સામેરી)

મોરલી વાય છે વૃન્દાવનમાં શ્રી ગોપાળ, મોરલી સાંભળવા જઈએ.
 ગૌ તૂણ ચરતી રહી, સાંભળે માંડી કાન;
 આકાશે ચામે નહિ, થંભી રહ્યાં વૈમાન.—મોરલી૦
 મૃગલાં મીટ માંડી રહ્યાં, વૃક્ષ તણાં ન હાલે પાન;
 ૫ મોરલી રાગ રંગે સાંભળીને, યોગેશ્વરે મૂક્યાં ધ્યાન.—મોરલી૦
 ગુણી જન લઈ શકે નહિ, અનેક રાગ રંગ તાન;
 મોરલી, રંભા, મેનકા, ઉર્વશી, વિદ્યાતાએ મૂક્યાં માન.—મોરલી૦
 યમુના જળ હાલે નહિ, સૂર્ય રહ્યો સ્થિર સ્થાન;
 મોરલી સુણતાં મોહી રહ્યાં, સાંભળી સુંદર ગાન.—મોરલી૦

‘બંસીલીલા’

ભાલજી

❦

૮૪

एक तुं श्री हरि

અખિલ બ્રહ્માંડમાં, એક તું શ્રી હરિ, જૂજવે રૂપે અનંત ભાસે;
 દેહમાં દેવ તું, તેજમાં તત્ત્વ તું, શૂન્યમાં શબ્દ થઈ વેદ વાસે. ટેક.
 પવન તું, પાણી તું, ભૂમિ તું બૂધરા, વૃક્ષ થઈ કુલી રહ્યો આકાશે;
 વિવિધ રચના કરી, અનેક રસ લેવાને, શિવથકી જીવ થયો એજ આશે.
 ૫ વેદ તો એમ વદે, શ્રુતિ સ્મૃતિ શાખ દે, કનક કુંડલ વિષે ભેદ ન્હોતે,
 ઘાટ ઘડિયા પછી, નામ રૂપ જુજવાં, અંત્યે તો હેમનું હેમ હોયે.

વૃક્ષમાં બીજ તું, બીજમાં વૃક્ષ તું, જોઈ પટંતરો એજ પાસે;
ભણે નરસૈયો, એ મન તણી શોધના, પ્રીત કરે પ્રેમથી પ્રગટ થાશે.

‘પદ’

નરસિંહ મહેતા

૮૫

ડયાં લગી આતમા તત્ત્વ ચિન્યો નહિ

ન્યાં લગી આતમા તત્ત્વ ચિન્યો નહીં, ત્યાં લગી સાધના સર્વ જૂઠી;
માનુષ દેહ તારો, એમ એળે ગયો, માવડાંની જેમ વૃષ્ટિ પૂઠી-ન્યાં.
શું થયું સ્નાન સેવા ને પૂજા થકી, શું થયું ઘેર રહી દાન દીધે;
શું થયું ધરિ જટા ભસ્મલેપન કરે, શું થયું વાળ લોચન કીધે-ન્યાં.

પ શું થયું તપ ને તિરથ કીધા થકી, શું થયું માળ ગ્રહી નામ લીધે;
શું થયું તિલક ને તુલસી ધાર્યા થકી, શું થયું ગંગજલ પાન કીધે-ન્યાં.
શું થયું વેદ વ્યાકરણ વાણી વદે, શું થયું રાગ ને રંગ જાણે;
શું થયું ખટ દર્શન સેવા થકી, શું થયું વરણના ભેદ આણે-ન્યાં.

એ છે પરપંથ સહુ, પેટ ભરવા તણા, આતમારામ પરિબ્રહ્મ ન જોયો;
૧૦ ભણે નરસૈયો કે, તત્ત્વદર્શન વિના, રત્ન ચિંતામણી જન્મ ખોયો.

‘પદ’

નરસિંહ મહેતા

૮૬

દેવકોની કંસને વિનવળી

વિનવે દેવકી હો, વીરાને વલ્લવલી,
માનને માગે હો, મુખે દશ આંગળી;
હૃદયા ફાટે હો, નયણે જળ ભરે,
સકુમાર કુંવરી હો, કાલું કાલું ઓચરે;

૫ માનુષી દેહ ધરી હો, વિપત્તિ શી આવડી
કાણુ મુકાવે હો, નહિં પિતા માવડી;
ભાઇ તેં ઉછેરી હો, નમાઇ હું રાંકડી,
કેમ સહું રાતી હો, વીરાજની આંખડી.

મહીએર મહારૂં હો, તું મથુરાપતિ,
૧૦ ઉગ્રસેન કાકા હો, આજ પાસે નથી.
કહાં ભોગવશો હો, પાપનો પોટલો,
શિર મહારૂં દુઃખે હો, તાણો મા ચોટલા.

માળા મહારી તૂટી હો, પડે કર મુદ્રી,
દેખે અંગ લોકકા હો, ખસી મહારી ચુંદડી.
૧૫ વેણી વિખરાણી હો, કાકીએ શેષ ભરી.
ભલું થાઓ દેવનું હો, વાણી એવી ઓચરી.

જે પરણાવે હો, તે વધ કેમ કરે.
મીંઢળ નથી છુટયાં હો, ના ગઇ સાસરે.
તંખોળ પરણાનો હો, સૂકયો નયા સાવલીયે,
૨૦ મા મારો છઉં કાડભરી હો, લાગું તહારે પાવલીયે.

જેહને ઉછેરીયે હો, તેને નવ મારીએ,
ધણું વોળાવી હો, ઘેર પધારીયે.
ગગનવાણી હો, કા વેરણ મુજ તણી,
સાચું રખે માનો હો, જુઓ હું ફર્જભણી.

૨૫ એમ વલ્લવલતી હો, રોતી ગજગામની.
દેવકી રોતાં હો, રોઇ પ્રજા ગામની.
શયાં વૃદ્ધ જોખન હો, રૂએ બાળક બાકુવાં,
રોયા હય હસ્તી હો, રોયા નમ્ર ઝાકુવાં.

રોયા ગગને દેવતા હો, રોયા વસુદેવપતિ,
૩૦ પથુ નિરદે કંસને હો, દયા નથી આવતી.

‘હશમરકંધ’

પ્રેમાનંદ

૮૭

યુદ્ધવર્ણન

(રાજ—સિંધુડાની દેશી અથવા વર્ણુ વાઘશ્વરીચત્ર)

દરી કીકીઆરી ધસ્યું સેન સામું,
ડો પંચ ખડકા નિધિઓટમાં રે,
સુભાલા ધરીને મુખે ગર્ગડીને,
તડી સેન આવ્યું હડોડાટમાં રે;

૫ સુભાલા ધરી ના, સુસાધૂપણું ના,
ક્ષમા ગુણ ના જે વહે વાટમાં રે.
સુંવાલા હરિશા ઝટોઝટ ધાયા,
હરિ નાદ ભીમે કર્યો ડાટમાં રે;

૧૦ થું નાદ્યા ગળેએ હરિ પંચ મોટા,
તડી ગર્જતાં સેન ઉચ્ચાટમાં રે.
વહે ભીમ હે સારથી રાખ્ય ઘોડા,
મહાભારથીને લગ્નવું જ ને રે.

મદે મસ્ત મોટા થઇ શર આવે,
ન જાણે લખાણો તગ્નવું જ ને રે.

૧૫ રહે હોઠ દાખી મદેથી ઉચાર્યા,
પ્રેમાનંદ આજે સગ્નવું જ ને રે:

- હોઁ ઝાળ લાગી ગદા લીધ માગી,
 અસૂ રામમાં તો ભજવું જ જો રે;
 કિધો સિંહ શો શબ્દ કે કંપી સેના,
 સિધ્યો અર્થ, જાણ્યું અજાણ્યું થયું રે;
 ૨૦ કરે સાહી કેશે, ઉડાડે જ ઠેશે,
 હરે પ્રાણ પશ્કે નરૂંજયે સહયું રે.
 ધરે ખેડુ ખાડુ વિચે સો પચાસા,
 અરે તેની આશ્વા નિરાશ્વા તદા રે;
- ૨૫ ભરી ઉંડળે યોધને યોધ મારે,
 કરી કીકિયારી ધરી જૂ ગદા રે.
 પદાતિ પળે અસ્ત ને વ્યસ્ત થાતાં,
 વદાતી ન વાણી અતિ કંપતા રે;
- ૩૦ પગે પીસી કાને કુવાટે સુવાડયા,
 રંગે આવી ભીમે તજ જંપતા રે.
 કદી હાથ કેના વદી વક ખેંચે,
 કદી પાય ભાંજે મદી મદતાં રે;
- કદા ઉંડળે આપદાને તજવે,
 કદા લાત ડાટે ગદા ગદતાં રે.
- ૩૫ ભણે આંખ કાઠી હણું શત્રુ ચિત્તા,
 બને દીન તોથે વિને ના તજે રે;
 ધરી મુંડી હાથે ભરી અંગ ખોસે,
 જરીરે દયા શું હરિ રે સજે રે.
 સુહસ્તે મરોડેજ મસ્તો બની ત્યાં,
 ૪૦ સમસ્તોજ મારે અમસ્તો દમી રે;

ધરા માગ બન્ને કરે ભાગ ભાથી,
કરે જગ શું રાગ માહે રમી રે.
ન સામા થયા કેા વિમાસા મળ્યા ના,
નશામા સુરામા તણા તો રહ્યા રે;

૪૫ અરેરે ! અરેરે ! દીનો ક્યાં વિડારો,
મુકોજી મુકો બોલ એવા કહ્યા રે.
ન સુણે અસુરારિ જે ભીમ બાંકો,
કટિના જ લાંકો મરોડે ઝટે રે;

૫૦ ન શરો જીએ માત્ર પૂરો કરે છે,
બલે દીનતાથી રડે ના ખટે રે.
જદા એવું ભીમે ધર્યું ધ્યાન માહું,
તદા ત્યાં સહ એકઠા તો મળે રે;

કરી સંપ સર્વે પડ્યા તૂટી ગર્વ,
ધરી હાથ ભાલાજ બોંકે વળે રે.
૫૫ અસિએ વિડારો, ખપૂવે છરેથી,
બળેથી ન બહીશો ધરો ધ્યાનમાં રે;

ફોટો જ પાપાણ્ય મુદ્દિગી મારો,
કરે એકલો શું ન રો' માનમાં રે.
ન નાસંત મુકે ન ત્રાસંત મુકે,
૬૦ પછે કાણ્ય ચૂકે રણે મોતને રે,

થઇ એકઠા માર મારો બણીને,
ગછે ભીમ બ્યાં ત્યાં સહી સોતને રે,
નિહાળ્યું શું ભીમે મળ્યું, સર્વ ટોળે,
ધરી છે તદા ત્યાં ગદા હાથમાં રે.

૬૫ સુજંધા થમોટી ગદાને ફમોટી,
કરી સિંહ શબ્દે પડ્યો સાથમાં રે.
ગદાથી દબાયા, પગે કા' છુંદાયા,
ભયંકર નાદે અમુઝાય છે રે;

સુવેગે હડયા કા, કમોતે મુઝ્યા કા,
૭૦ મુઝ્યા રે મુઝ્યા અંગ છુંદાય છે રે.
કિરીટી કને કા યુધિષ્ઠિર આગે,
ભલો શત્રુ આવી પડે પાગમાં રે:

અમોતે જીવાડો જીવાડો જ ભાખે,
ન રાખે કદા ભીમ આ જગમાં રે.
૭૫ ગયા શર્ણુ લેવા, ભીમે કીધ સેવા,
ધરી હાથ ને પાગ ખેંચ્યા બળે રે;

કરો યુદ્ધ હુંથી, પછે રહાદ એ સૌ.
વદી એમ જાણે ન ખેંચ્યા કળે રે.
મડાગાંઠ બાઝી પદો ઝાલતાં જે,
૮૦ વદે વિધિ તેની કવિ કાવિદા રે:

યુધિષ્ઠિર સોતા ધર્યા પાય ખેંચ્યા,
ગદા મારતા ક્રોધથી જે છિદારે.
કિરીટી કથે ના કરો ફેર કાળો,
શું બાળો ન બ્રાતા સમોતા હણો રે;

૮૫ ધરો ધર્મ ખ્યાને ન મારો નખ્યાને,
પદાતી રડે દામણા તો ગણો રે.
વદી એમ પાસે જઈ ભીમ ઝાલ્યો,
ન ખાળ્યો બળે, તેહ ખાળ્યો કળે રે.

વાડ થઈને ચીમડાં ગळे

(ચાપાઈ)

વાડ થઈને ચીમડાં ગળે, સોંઘી વસ્તુ ક્યાંથી મળે ?
ખળું ખાતું હોય ને અન્ન, તો જીવે નહિ એકે જન.
નવાણુ પીતું હોયે નીર, જીવજંતુ કયમ ધરે શરીર ?
મા મારે પય પીતાં જાળ, સત્યવાદી ને બોલે આળ;

૫ રાજ થઈને લૂંટી લેય, પ્રજા કોણ આગળ જઈ કહેય ?
રામ જપંતા નર્કે જશે, કહો કલ્યાણજી કોનું યશે ?
ગંભીર નહાતાં પાપી થશે, વહે વચન કેમ સાચાં હશે ?
વાહાર ત્યાંથી આવે ધાડ, તો પછી ક્યાંની કરશું આડ ?

૧૦ મેઘ વરસતાં પથ્થર પડે, તેનો વાંક કોને શિર ચડે ?
ધણીને વિખ દે ધરની નાર, કોણ સાચવે તેણે ઠાર ?
પુષ્પદાર થઈ વળગે સાપ, ત્યાં તે કાણ જળવશે આપ ?
અમૃત જાણી આપે પીજીએ, વિખ થાય દોષ કેને દીજીએ ?

૧૫ કુંડળ કરડી ખાએ કાન, કોણ આગળ જઈ કરીએ જાણ ?
ચંદન જાણી ધરીએ આપ, થાય અગ્નિ તો પૂરણ પાપ.
મોટા જાણી જઈએ શરણ, દે ધાત તો પામીએ મરણ;
ધરનો દિવાન ચાડી ખાય; તો તે દુઃખ કોને કહેવાય ?

જો રજનારો ચોરી કરે, તો ભંડાર શી પેરે ભરે ?
જાની થાપણ લોભે લે, તો શાખ આવી ફણ દે ?

શામળ

સ્વરી મક્તિનાં લક્ષણ

ઉવેખ ન કરે કાપનો આત્મા વિલાસી રહ્યો;
જેને શ્રી ભાગવત ગાયે, ગીતા ઉપનિષદે જેને કહ્યો.
ભાષ્ત ભક્તિ તે જે એમ જાણે, જાણીને હૃદયે ધરે;
સ્વામી મારો રહ્યો સધળે, અહર્નિશ ચિંતન એમ કરે.

૫ જીવન ત્રણમાં રહ્યો પૂરી, પુર્ણ સ્વયં પરમાત્મા;
પોતે તો પિયુજી નિરંતર, પણ બેદ દેખે ભાતમાં.
મારો રામ રમે છે સર્વ વિશે, એમ હેતે હીસે મન;
હરિ કહે એ સાંભળે હરિ, હરિને સોંપે તન.

નિત્ય રાસ નારાયણ કરે, દેખે તે અનંત અપાર;
૧૦ જ્યાં જ્યાં જોવો, ત્યાં જ્યાં તેવો, નારાયણ નર નાર.
ગદગદ કંઠે ગતિ થકે, રામાચિત હોયે ગાત્ર;
હર્ષ આંસુ બહુ હેત હૃદય, પ્રેમ કેરું તે પાત્ર.

ખાતો પીતો ખોણતો, દેખતો તે સધળે રામ;
વોળ્યું મન રહે તેનું, શિથિલ સંસારી કામ.
૧૫ નવનીત સરખું હૃદે કામલ, રહ્યું ન જાણે હેત;
આંખ માંહે અમૃત ભરિયું, હરિ ભક્તિ કેરું ક્ષેત્ર.

કહે અખો સહુકો સુણો, હરિ લક્ષ લાગ્યો ચિંતને;
મનન તેને માવણું, તે સેવે હરિ ગુરુ સંતને.

સત્સંગ

સંત જનોનો કરતાં સગ, સાહસપણું બહુ ઉપજે અંગઃ
સાધુપુરુષની સંગત સાર, મનવૃત્તિ હોય બ્રહ્માકાર.
જ્ઞાતાને સંગે નિર્ધાર, ઉજવળ બુધ હોય વણ પ્રતિકારઃ
લોભ મોહાદિક મળ છે જોડ, ઉજવળને ત્યાં ન છમે તેડ.

- ૫ શીત તણી વ્યાપત હોય ઘણી, સંગત કીજે વન્દિ તણી;
તો હીમે કંપે નહિ અંગ, એમ કરે સજ્જનનો સંગ.
તજ્ય તણો સાંભળ મહિમાય; કીજે સંગ તો શું શું થાય;
ખટ ધાતુ પારસને મળે, મૂળ રૂપ તેનું નવ ટળે.
હથકે મૂળ હતું જે લોહ, કુંદનનો દેખાણો મોહ;
૧૦ કંઠ્ય લોહ જે ભયાનક હતું, તે સર્વાંગે થયું શોભતું.
જેમ પારસ તેમ જ્ઞાતા જન, મુગમાં તે મુકાવે એન;
જીવ ટાળીને સ્વેશિવ કરે, તજ્ય પુરુષ એ મહાતમ ધરે.
જે કરે આપ સરીખો તાત, એ બ્રહ્મવેતાંની મોટી વાત;
તે માટે કરવો સતસંગ, તો સમજી જી વસ્તુ પ્રસંગ.

‘ગુરુશિષ્યસંવાદ’

અખે

ભાષાઅંગ

ભાષાને શું વળગે જૂર, જે રણમાં જીતે તે યર;
સંસ્કૃત જોલે તે શું થયું, કાંઈ પ્રાકૃતમાંથી નાશી અધું;

બાવનનો સધળો વિસ્તાર, અખા ત્રેપનમો જાણે પાર.
 સંસ્કૃત પ્રાકૃત જે વડે બાણે, જેમ કાષ્ટ વિષે રહ્યો બાથા કણે;
 ૫ તે છોડ્યાં બાણો ના'વે અર્થ તેમ પ્રાકૃત વિના સંસ્કૃત તે અર્થ;
 બધા દામ વેપારી લખે, અખા બ્યાજ નો'ય છુટા પખે.
 હરખે કરખે અનુભવ કશા, આકાશ ઉદરમાં વરતે દશે દિશા;
 જ્યારે જેનું રાજ જ જાણ્યું, ત્યારે માનવી તેની આણ્ય;
 યાનગગનમાં નોહે દેશ કાળ, એ તો અખા અનુભવા ખોલે બાળ.
 અખો

૯૨

વૈરાગ્ય અંગ

જો ઉપજે તો બલો વૈરાગ્ય, ખીજાં કૃત્યનો ન જખે પાગ;
 હેલામાં હરિ પામે વેદ, જો ઉપજે સાચો નિર્વેદ.
 જ્યમ કુલ પાછળ ફળ નિદાન, અખા વૈરાગ્ય તે પરમ નિધાન.
 વૈરાગ્ય વિના તે ઉપજે ખેદ, મ્હારું ત્હારું ભેદાભેદ;
 ૫ એ સત્ય વૈરાગ્ય ગોળાની ખોટ, લાગે તો થાએ લોટપોટ;
 જો બાગે અખા પર કે પાગ, તોય ટળે તે ઉડવા લાગ.
 સત્ય વૈરાગ્ય સ્વામીનું હૃદય, મહાપુરુષ સર્વે એમ વદે;
 જે વૈરાગ્ય દેખાડે કરી, એ તો મન ફેરી મશ્કરી;
 પલકે પલકે પલટે ઢંગ, એ તો અખા માયાનો રંગ.
 ૧૦ સૂરજ તેમ સાચો વૈરાગ્ય, પડતાં ન જીએ જાગ્ય કુળગ્ય;
 સહુને તેજ કરે તે સહી, પડછાયો પોતામાં નહિં;
 જ્યાં ઉપજે સાચો નિર્વેદ, નોહે અખા ત્યાં ભેદાભેદ.
 અખો

તરણા ઓથે ડુંગર રે

(રાગ કારી)

તરણા ઓથે ડુંગર રે, ડુંગર કાઠ દેખે નહિ;
અળ જીથ માંહે રે, સમરથ ગાજે સહી—તરણા. ટેક.

સિંહ અળમાં કરે ગર્જના, કસ્તૂરીમૃગ રાજન;
તક્ષને ઓથે જેમ તેજ રહ્યું છે, કાષ્ટમાં હુતાશન;
૫ દધિ ઓથે ધૃતજ રે, વસ્તુ એમ છુપી રહી—તરણા.

કોને કહું ને કાણુ સાંભળશે, અગમ ખેત્ર અપાર;
અગમ કેરી ગમ નહીં રે વાણી ન પહોંચે વિસ્તાર;
એક દેશ એવો રે, બુદ્ધિ થાકી રહે તહીં--તરણા.

મન પવનની ગતિ ન પહોંચે, છે અવિનાશી અખંડ;
૧૦ રહ્યો અચરાચર ભર્યો ધ્વજ પુરણ, જેણે રચ્યા ધ્વજાંડ;
હામ નહિ કો હાલો રે, એક અણુમાત્ર કયહીં—તરણા.

સદ્ગુરુજીએ કૃપા કરી ત્યારે, આપ થયા રે પ્રકાશ;
શાં શાં દોડી સાધન સાધે, પોતે પોતાની પાસ;
દાસ ધીરો કહે છે રે, જ્યાં જોડે ત્યાં તુંડી તુંડી—તરણા.

ધીરો

અટકવં ધીને

અટક બંધીને આગસ નાવે, માથે આવે મર મોત;
બારે મેત્ર સત્ય વચને ચાલે, સૂરજ ચંદ્રમા સોત;

નિમ-ધારી નિમ ન મૂકે રે, પૂરા કદી પળ ન ચૂકે રે.

વચને સંતો ધરણી આકાશા, વચને દશ દિક્ષાળ;
 ૫ શેષને માથે ધરા થંભી, તો ય વાંકો ન કર્યો વાળ;
 પૂરા પુરૂષની રીતિ રે, ગયા જુગ કેટલા વીતિ રે.

મેરૂ ધરૂ સત્ય વચને ઉભા, વચને અગ્નિ ને વાર;
 સાતે સમુદ્ર સત્ય વચને ઠેરાણા, મેલે નહિ માઝા ભગાર;
 જલકે નહિ સત્યે બંધાણા રે, કૃપાવંત એ કહેવાણા રે.

૧૦ ઓગણપચાસ વાયુ સત્ય વચને ચાલે, જુઓ મોટાની વાત;
 ભોળે ભક્ત કહે વચન વિના, કેને કાળ લેવા ન જાત;
 કંઇના દિયે નાદ ઉતારી રે, રહ્યા છે આત્માકારી રે.

ભોળો

૯૫

નથી નિપજતો પ્રેમ

(છપ્પો)

નથી નિપજતો પ્રેમ, વાડિમાં પાણી પાતાં,
 નથી નિપજતો પ્રેમ, તેલ ચોળ્યાથી નાતાં;
 નથી મળતો કાંઇ પ્રેમ, ગાંધી દોશીને હાટે;
 નથી મળતો કાંઇ પ્રેમ, જોળતાં વાટે ઘાટે;

૫ નથી મળતો પ્રેમ તપાસતાં, ગુજરી ગામોગામની
 કહે નરભો પ્રેમ પુરો મળે, કૃપા હોય શ્રી રામની.

નરભોરામ

૯૬

કરીને યજ્ઞ અનેક

(છપો)

કરીને યજ્ઞ અનેક વ્રત વિધિ બહુ પાળે,
વળી આપે ગૌદાન, હાડ હિમાળે ગાળે;
ગીત વેદનાં ગાય, તીર્થ પથ બહુ ફરી આવે,
દધિ દૂધ ઘૃત ખાંડ ત્રિપ્ત પોષે મન બાવે;

૫ એવાં સુકૃત કીર્તિ ધણાં, શું આપું જીભે ગણી;
કહે નરભેરામ એ સર્વથી, જ્ઞાનદાન શિરોમણી.

નરભેરામ

૯૭

નથી મૃતિકામાં પ્રભુ

(છપો)

નથી મૃતિકાનાં પ્રભુ, નથી પિપળમાં પેઠો,
કનકની મૂર્તિ કરે, નથી મશ્વર મહિં બેઠો,
નથી ઘોશમાં પીર, નથી જોતોને ડર;
અસલ જીવે નહિ કાચ, સડે નકલોને હેર:

૫ છે રામ નામ અસૂર અસલ, ખીજું નકલ કહેવાય છે;
કહે નરભેરામ ગુરથકી, પ્રેમે પ્રગટ જ થાય છે;

નરભેરામ

નથી નિશ્ચે કોઈને

(રાજ—“ભાટાનું વચન.”)

નથી નિશ્ચે કોઈને નાથ, ક્ષણ પછી થું કરશો;
અતિ અચિંત્ય અતકર્ય ગાય, થું કરશો હરશો ટેક.
જેહ સમય રાજ્યાભિષેક રઘુપતિ, તે વેળા વન રે;
ચંદ્રહાસનો મૃત્યુકાળ તે વેળા રાજ્યાસન—ક્ષણ.

૫ દેવકી વસુદેવનો કંસ રથ હાંકે, સ્નેહભર્યાં ભાવ્યાં રે;
ગદ વાત પલટાઈ પલકમાં, કારાગ્રહ પદરાખ્યાં—ક્ષણ.
જતો હતો ઇંદ્રાણી મોહાલે, નહુષ રકંધ મુનિ ચઢ્યો રે;
તત્ક્ષણ શ્રાપ થયો બ્રાહ્મણનો, સર્પ થઈ ભૂમ પડ્યો—ક્ષણ.

પરિક્ષિત રાજ્ય જળ માટે સહજે, મુનિ આશ્રમે પેઠો રે;

૧૦ કુર્મતિયદ્રીચ્છા શ્રાપ વિપ્ર, ગ્રહ તજી ગંગા તટ ખેડો—ક્ષણ.
સનકાદિક હરિ દરશણ જાતાં, ભાવણ્ય જયવિજય નડિયો રે.
શાંતથી શ્રાપ થયો હરિ પાર્ષદ અસુર થઈ ક્ષિતિ પડ્યા—ક્ષણ.

જનક ભૂપ મુનિ વસિષ્ઠ બંને, જ્ઞાની શિરોમણી કહાવે રે,
સહજ વાતમાં શ્રાપ પરસ્પર, હારદ હદે ન આવે—ક્ષણ.

૧૫ કલેશ અચિંત્યો દેવસભામાં, દક્ષ સદાશિવ સુણિયો રે;
ભાળ જાણવા હરિ તમે વિભુ એક, બીજો નથી કોઈ બનિયો.
અતિ દુઃખિયા સુખિયા હોય પળમાં, અતિ સુખિયા હોય દુખિયારે;
નિજ ગતિ અઠળ કળ્યામાં નાવે, ઇચ્છું કરો પ્રભુ સુખિયા—ક્ષણ.
હયા પ્રીતમજી અટપટિ લીલા, કથું બને નહિ કહેતા રે;

૨૦ રાખો તેમ રહિ પાડો તે સહી, હહાપણ મુન્યજ ત્રેહતાં—ક્ષણ.

દયારામ

મનજી મુસાફર

મનજી મુસાફર રે, ચાલો નિજ દેશ બણી;
 મુલક ધણી જોયા રે, મુસાફરી થઇ છે ધણી. ટેક.
 સ્વપુર જવાનો પંથ આગ્યો છે, રખે બૂલતા બાધ;
 ફરી આ મારગ મળશે નહિ, એહવી છે અવળાધ;
 ૫ સમજીને ચાલો સીધા રે, ના જશે ડાઘા કે જમણી. મન
 વચે ફાંશીઆ વાટે મારવાને, ખેડા છે ચાર;
 માટે વળાવા રાખો બે ત્રણેક, ત્યારે તેનો નહિ ભાર;
 મળ્યો છે એક બેદી રે, કહેલા ગતિ સહુ તે તણી. મન
 હાવા માલ વોહોરો તો, વોહોરો શેઠના નામનો,
 ૧૦ થાય ના કયહું અટકાવ;
 આપણો કરતાં જોખમ આવે, શવે ધણીનો દાવ;
 એટલા સાર રે, ના થાવું વોહોરતના ધણી.
 જો જો જીગ થકી જાવું છે, કરજો સંભાળીને કામ;
 દાસ દયાને એમ કહે છે હવાં જમ્યે પોતાને ગામ;
 મુઝે છે હાવાં એવું રે, અવધ થઇ છે આપણી. મન

દયારામ

જે કોઈ પ્રેમ અંશ અવતરે

જે કોઈ પ્રેમ અંશ અવતરે, પ્રેમરસ તેના ઉરમાં ઠરે—ટેક.
 સિંહણ કેરુ દુધ હોય તે સિંહણ સુતને ઝરે;
 કનકપાત્ર પાખે સહુ ધાતુ, ફેડીને નિસરે.—પ્રેમરસ

- સકરખોરનું સાકર જીવન, ખરના પ્રાણ જ હરે;
 ૫ ક્ષાર સિંધુનું માછલકું જ્યમ, મીઠા જળમાં મરે.—પ્રેમરસ
 સોમવેલી રસપાન શુદ્ધ જે, પ્લાહાણ હોય તે કરે;
 વગરવંશીને વમન કરાવે, વેદ વાણી ઉચરે.—પ્રેમરસ
 હિતમ વસ્તુ અધિકાર વિના મળે, તદપિ અર્થ ના સરે;
 મતસ્યભોગિ બગલો મુકતાફળ, દેખી ચંચુ ના ભરે.—પ્રેમરસ
 ૧૦ એમ કોટિ સાધને પ્રેમ વિના પુરુષોત્તમ પુકં ન ફરે;
 દયા પ્રીતમ શ્રી ગોવરધનધર, પ્રેમભક્તિયે વરે.—પ્રેમરસ

દયારામ

૧૦૧

સંતો આવો અમારડા દેશમાં જો

- સંતો આવો અમારડા દેશમાં જો:
 શાને ભટકે છે ફોગટિયા વેશમાં જો—સંતો
 જ્યાં શોક રોગ મૃત્યુનો ભય નહિં કદા જો;
 પ્લહાનંદ સુખ વરતી રહ્યું સર્વદા જો—સંતો.
 ૫ કાયા કલેશ દોડ ધૂપ ન કરવો પડે જો:
 જ્યાં જોષએ ત્યાં સ્વામી સનમુખ જડે જો—સંતો
 બાધા વિશ્વમાં વિરાજે નાથ અમ તણો જો;
 રક્ષા કરવા નિજ જનની ચંચળ ધણો જો—સંતો.
 જેની પ્લહાદિક દેવતા આશા કરે જો;
 ૧૦ કામ ક્રોધ ચોર દૂર નાહા ફરે જો—સંતો
 એ છે સદા ચૌદ લોક વિષે જાગતો જો,
 જાણ્યા પછી કદી થાય નહિ અણુછતો જો—સંતો

- મહા વ્રત તપ યજ્ઞ આદરે જો;
તેથી નાથજી કબુલ કદી નવ કરે જો—સંતો
- ૧૫ સત્ય ધ્યાનથી જણાવે નિજ રૂપને જો;
વશુ ધ્યાન ન જણાવે મોટા ભૂપને જો—સંતો
- એવા દેશમાં જો આવ્યાની આશા કરો જો;
સદ્ગુરુજી શીશ ચરણે ધરો જો—સંતો
- ગુરુ વચનેથી સાધન આદરે જો;
એ તો સદા નિજ દેશ પમાડે ખરો જો—સંત
- સમ્યક્દાનંદ બ્રહ્મ ધ્યાન પામશે જો;
તેથી જનમ મરણ બંધ વામશે જો—સંતો

મનોહર સ્વામી

૧૦૨

મેહજેઠવા અને ઉજલી

- ઘોડા ધુમલીના, ખીજે બંધાયે નહિ,
સાસતા પાડો સગા, આવી આભપરાના ધણી.
સોરઠ સાંઠો ન સોરીએ, જુના ન તોડિએ નેહ,
આભપરેથી આવી ઉજળી, હાથ ઝાલે તું મેહ.
- ૫ પરદેશુની પીડ જોઠવા તેં જાણી નહિં,
તાકી રાખેલ તીર, લાથે રહ્યાં લાણનાં.
બરડે બાથ ભરી, આંગણ અમે લઇ રાપીઓ,
કુલના ફાંટ ભરી, તેં જોરવ્યાં નહિ જોઠવા.
- નાણે દાણા ન જડે, નારી છાંડે નેહ,
૧૦ કાં વીજલીએ વલુબીઓ, કાં માંદો પડ્યો મેહ.

નમીઉં હતીઉં નકાર, તેદીખોલાવતો ખરડાના ધણી
જાંગે બાગ્યાં જોર, ત્યારે જાતાં કરે જોડવા.

માણી લેને મેહ, અમને માન મેલાવીઆં,
સોનાની સગાં ઝાંચું ન હોય જોડવા.

૧૫ અંગમાં અંગારા રગ રંગે રાણા ધણી,
મારી દેહને દેને ટાઢ વરસી વીણુના ધણી.

છાણે વીંછી ચઢાવીઓ ચકર મારે તેહ,
ખરડાનાં ખીલાં હેઠ માગી લીધેલ મેં તને.
ફરતું આને કુલ, તેને માળી મળે નહિં.

૨૦ માખી શું જાણે મૂલ, બ્રમર પંખી બાણુના.

ઉનાળાનાં અમે, લુઓ લેવાણાં,
તરસે તલવલીયે, જલપેં વાલો જોડવો.
વણસગે વણ સાગવે વણ નાતરીઓ નેહ,
વણ માવતેરે જીવીઓ (પણ) તું વણ મરીઓ મેહ.

‘લૌકિક દુહા’

૧૦૩

રાણકદેવીનો વિલાપ

(દુહા)

તરવરીઆ તોખાર, હૈયું ન ફાટયું હંસલા,
જાતાં રાખેંગાર, ગામતરાં ગુજરાતનાં.

કાં ટઉંકે ગરજ છ મોર, ગોખે ગરવાને ચઢી,
કાળજ કાપી કાર, પીંજર દાઝ્યો પાણીઓ.

- ૫ ગરવો ગઢ ગીરનાર, વાદળથી વાતું કરે,
જતાં રા'ખે'ગાર ખરેંડી ખાગો નવ થયો.
મ પડ મારા આધાર, ચોસક્ષાં કાણુ ચઢાવશે,
ગયા ચડાવનહાર, જીવતાં જતર ખાળશે.
સ્વામી ઉઠો સૈન્ય, ક્ષધ ખડગ ધરો ખેંગાર,
૧૦ જીવપતિએ છાપઓ, ગરવો ગઢ ગીરનાર.
વાયે ફરકે મુછડી, રયણુ ઝળકે દાંત,
જુઓ પટાળાંવાળીઓ, લોખંડીવાળીનો કંથ.
માણેરા મ રાય, મ કર આંખો રાતીઓ,
કુળમાં ભાગે ખોય, મરતાં મા ન સંભારીએ.
૧૫ પાયણુને પરડતે, કહો તો કુવા ભરાવીએ,
માણેરા મરતે, શરીરમાં સરણાં વહે.
સારું શહેર વઢવાણુ, ભાગોળે ભોગાવો વહે,
ભોગવતો ખેંગાર રાણુ, ભોગવજે ભોગાવા ધણી.
‘લૌકિક દુહા’

૧૦૪

નીતિ તુંબી

(૫૬)

નીતિ તુંબી ભવસિંધુને તરાવે
તુફાની તરંગમાંથિ,
વાયુ ભયંકરમાંથિ,
ધારવાળા ખડકમાંથિ,

- ક્ષેમ તીરે લાવે લાવે,—તે તરાવે—નીતિ ૨૬
 વિંટળાઇ વળી લાલચો ચોપાસે;
 નથી ઘેર્ય અને સત્યનું બળ પાસે;
 અરે રહેવું બંધાઇ જમપાસે;
 પ્રભુ! પ્રેર તું ઉપાય, લાગું પાય, હે જગરાય,
 ૧૦ તું સમરાય, સુખડું થાય, મનની લાલચ,
 બહુ બહુ હાય, સહુ સમાય,
 સંકટો ના'વ ના'વે—તે તરાવે—નીતિ.
 આશા લોભ આદિ આધિ ફિકર મ્હોટી,
 કરે તાવ વ્યાધિ શરીરતણી સોટી;
 ૧૫ બીજી અડચણો ઉપાધિ પીડ મોટી;
 અરે દુઃખડાં ના ગણાય, ના જણાય, પણ હણાય,
 ગુણ ગણાય; ઝટ તણાય, હરિ બણાય, સુખ અણાય,
 ધરું સત ભાવે ભાવે—તે તરાવે—નીતિ.

નર્મદાશંકર

૧૦૫

હગલું મર્યું કે

- ડગલું ભર્યું કે ના હડપૂં ના હડપૂં;
 વેણ કહાડયું કે ના લટપૂં ના લટપૂં; ૨૬.
 સમજીતે તો પગલું મુકવું, મુકીતે ના બ્હીલું;
 જવાય જો નહિ આગળ તોયે, ફરી ન પાછું લેવું.—૩૦ વેણ
 ૫ સકટ મ્હોટું આવી પડતે, મ્હોટું ન કરવું બ્હીલું;
 કળે કળે ખુબ લડવું, પણ ના કરવું ફરવા બિચું.—૩૦ વેણ

જ્યાં જિભા ત્યાં ચોટી રહીને, વચન લેવું સમજી;
આભ પડો કે પૃથ્વી ફાટો, તોય ન કરીયે નમજી-૩૦ વેણ
ફતેહ કરીને આગળ વધશું, અથવા અહિંઆ મરશું:

૧૦ પથ્થુ લીધેલાં તે પાળીશું, રે વજ્જરનું કરશું-૩૦ વેણ
તજી હામ ને કામ મૂકવા, ખૂણા જે કો ખોળે;
ધિક્ક કાયર તે અપજશ રૂપી, ખાળકુંડીમાં ખોળે-૩૦ વેણ
નહાસી જતાં હસે શત્રુઓ, સાથી ફિટ કહિ કહાડે:
ખહીકણુ ખાયલા નામદાં એ, નામ મળે ઉપાડે-૩૦ વેણ

૧૫ પોતાનો પરતાવો થાયે, જખ મારી રે ભારે;
મુત્રા નહિ કાં કરી પરાક્રમ, રણે ઉઠાવ્યું જ્યારે-૩૦ વેણ.
શરવીર તે જશનો લોભી, હિંમત મદિગ પીયે:
હિમંગથી તે ધસી વધે વા, ખૂબ ટકાવી રાખે-૩૦ વેણ.
ભણી ગણી જન પુખ્ત વિચારે પાયો નાંખે મજબૂત;

૨૦ કો કાળે પથ્થુ જશ મોટો લે, નર્મદ કેરું સાખૂત.-૩૦ વેણ
નર્મદાશંકર

૧૦૬

રણગીત

ધસો સૌ ધસો ઝપટ રણમાં!

વસો નહિ અંતર કાયરતા !

ધૂમો રણજંગ ખૂબ ધૂમો !

શત્રુજંગ કંઈ ખડગ ચૂમો !

૫ લહો લહાવો કરી કેસરીયાં !

ફરિ ફરિ એ દિન હોય કયલાં ?

- દેશ નિજ કાજ દેહ ધરવી !
કાર્તિ અપ્સરા અમર વરવી !
તીક્ષ્ણ શરકુસુમ સુવરસાવો
૧૦ લોહીએ રંગ જ ઉડાવો !
જુદ્ધ હિડાલે મ્હસ મૂલો !
દ્વાગ એ અથાગમાં ફૂલો !
અહા આનન્દ વીરરસ જ્ઞાં !
મેાત ડર દુઃખ જ ફરે ક્ષ્ણાં ?
૧૫ ચલો ઝટ લૈયા દહડવૈયા !
રમે રણ નર્તન તતયૈયા !

‘આર્યોત્કર્ષ’

૬૦ ૬૦ દુન

૧૦૭

સ્વિસ વનસ્પતિ દર્શન

(વંશસ્થ)

- વનસ્પતિ શું વનમાં ધુમી રહી !
વનસ્પતિ માતૃભૂમિ ચુમી :રહી !
ગિરિ તણે શૃંગ સુતી જઈ કહી !
સુકંઠ નાળાં નદી કેં લપેટતી !
૫ પીળાશથી સોનું કંઈ લખવતી
લીલાશ પાનાં મણિને મુઝાવતી !
ન ઘેરી ના સામળી ફરી જોડી છે
વિચિત્ર રંગી રચના ન થોડી છે !

૧૦ ઘટાથી ઘાડીથી કંઈ ધુંચાય છે,
 ઘટાથી કેં જાછરી એ છવાય છે;
 સટા ઉંચીથી કંઈ સિંહયાળ શી
 ટટાર વૃક્ષે શી લટાળી રહી હસી !

૧૫ કંઈ કરે વાતડી આલસાં થકી
 રવીંદુ દષ્ટિ જહિં ફેંકી રે' ટકી;
 દિને નિશે સાંજ સવાર ખેલતા
 હસાવી પુષ્પો ઝંઝળાવીને લતા !

૨૦ કંઈ થકી દ્રાક્ષલતા ફળે નમી
 થઈ સુવેલી પુલથી હસંતી એ;
 અનાજનું રૂપ ધરી તૃષ્ણાંકુરે
 સુવૃક્ષ દેહે દીપતી શી એ રુદ્રે !

સુધન્ય ભૂમિ સ્પિરસ આ લડાવતી,
 કિશોરી દેવિ રસિલી રમાડતી;
 સુગુર્જરી ભૂમિની ખહેતી તું હસે,
 સદા સ્વતંત્રતા તું ! હું ભૂમિ એ હિસે.

‘શુરોપયાત્રા, પ્રવાસપુષ્પાંજલિ’

૬૦ ૬૦ ધ્રુવ

૧૦૮

વિદાયગીરી

(૫૬)

સાથે આવો તો સગપણ જાણીએ હો જી—એ ધૂન
 અમે વહાણે ચઢ્યા પ્રેમાનંદને, કરી જગત બધાને જીહાર રે,
 હોડી માછીડા વહેલી હંકારજો—સાથે.

નમું જ્ઞાન વેદાન્ત વિચારને, જેણે માયા વિદંબના વેઠતાં રે,

૫ આપ્યાં ખીલા ને પાટીઆં વહાણનાં—સાથે.

આવો હૈવ નમું તમને નમી, તમે ખેલ રમાડી રંજાડી રે,
ધડી હોડીને સાંધા પૂરીઆ—સાથે.

ગુરુ શંકરને નમું પ્રેમથી, જેણે રેણુ અણુ ને બ્રહ્માંડથી રે,
આપ્યાં ધડીને માછીડો આ વહાણમાં—સાથે.

૧૦ માડી તમને નમન પે'લાં સર્વથી, ફેડી જતને કીધાં જતન રે,
દીધો અનુભવ પ્રેમ સુકાનનો—સાથે.

નમું ભૂર ભુવર સાતે લોકને, જેણે વિધવિધ દાખવી રંગ રે,
હોડી હાંકવા દરિયો ભર્યો ભલો—સાથે.

૧૫ નમન પ્રથમ ગુરુ પિતા પ્રેમથી, જેણે બુદ્ધિનું આપી દાન રે,
દરિયો ઝેરનો અમૃતથી ભર્યો—સાથે.

નમું કાવ્યતરંગ વિનોદને, કરી સુખ દુઃખમાં પૂરો ભાગ રે,
મીડી રમતમાં આપ્યા આ કામમાં—સાથે.

નમું નમી નમી હું ખેવશાહને, જેણે રમત રમાડી અનુપ રે,
દીધાં મુકી આ આનંદ રેલમાં—સાથે.

૨૦ પહોંચે નમન બહુ બહુ શત્રુને; જેણે નિત્ય નિત્ય પૂર્ણ પ્રદારથી રે,
ખોદ્યો અભિમાન ખડક આ માર્ગનો—સાથે.

નમું દેશ વિદેશ વિશેષને, નમું હિન્દુ મુસલમાન રે,
જેણે શણુના દોરા વણ્યા સામટા—સાથે.

૨૫ જાઓ પાછા નમું નમું પ્રેમથી, તમે નિર્જાય નામ નિશાન રે,
લક્ષે ધરજો સદા ઉચે અમતણાં—સાથે.

આજે નમું હું નમું ગુરુ સર્વને, જુદાં નામ ને રૂપ તમામ રે,
ભર્યો પવન અભેદ આ શશુ વિષે—સાથે.

નહું માછીડા હોડી હંકારી લે, બલે ભાગી હોડી કુખ્યાં સર્વ રે,
કુખ્યાં ફરિયો ને હોડી કહેનારમાં—સાથે.

‘અમરનિમજન’

મણિલાલ

૧૭૯

અમર આશા

(ગદ્ય.)

- કંઈ લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે !
ખદા ખંજર સનમનામાં રહ્યો હંડી લપાઈ છે !—કંઈં
જુદાઈ જીંદગીમરની કરી રા રા બધી કાઢી,
રહી ગઈ વસ્ત્રની આશા, અગર મરદન કપાઈ છે—કંઈં
૫ ધડી ના વસ્ત્રની આવી, સનમ પથ્થુ છેતરી ચાલી,
હજારો રાત વાતોમાં, ગુમાવી એ કમાઈ છે—કંઈં
ઝખમ ફુનિયા ઝખાનોના, મુસીબત ખોદના ખંજર,
કતલમાં એ કદમખોસી, ઉપર ક્યામત ખુદાઈ છે—કંઈં
શમા પર જાપ પથવાના, મરે શીરીં ઉપર ફરહાદ,
૧૦ અમમ ગમની ખરાખીમાં, મઝેદારો લુંટાઈ છે—કંઈં
ફના કરવું ફના થાવું, ફનામાં સહ સમાઈ છે,
મરીને જીવવાનો મંત્ર, દિલમરની દુહાઈ છે—કંઈં
ઝહરનું નામ લે શાધી, તુરત પી લે ખુશીથી તું,
સનમના હાથની છેલી હકીકતની રક્ષાઈ છે—કંઈં
૧૫ સદા દિલના તડપવામાં, સનમની રાહ રોશન છે,
તડપતે તૂટતાં અંદર, ખડી માશુક સાંઈ છે—કંઈં

ચમનમાં આવીને ઉભો, યુદ્ધો પર આકરી' સંકટું,
યુદ્ધોના ખારથી બચતાં બદનગુણને નવાઇ છે—કંધ૦

હજારો ઓલિયા મુરશિદ ગયા માસકમાં ફરી,
ન ફૂલ્યા તે મુવા એવી કલામો સખ્ત ગાઇ છે—કંધ૦

‘આત્મનિમગ્નન’

મણિલાલ

૧૧૦

સિદ્ધ

ક્ષુદ્ર પશુ ! ચલો ! નાસી સહિ જવ !

કરે કયમ ક્ષુદ્ર જીવ પર ધાવ !

નીરખતામાંજ રવિકરતાપ, સરોવર માત્ર સુકાઇ જાય;
બીડે પણ ઉઘાડી જાતુ જ્યાં બાથ, સલિસના કોથી નાથની સાથ,

૫ ઉદક નિધિ ઉછળી ગર્જતો ત્યાં જ,
વીંજતો પછાડતો વીચિ કાથ,

ધરતી તણી પીઠે રચે ધમસાણુ
દોડતી શત શત યોજનમાન,

ધસડતો મહાડ તણા પાપાણુ

૧૦ ત્રોય રવિ ચઢી થાય શિરતાજ !

તેજ રીતે વનદંતીની ગર્જના શુણી મહારી ઉછળતા,
મદ ઝરતા કર પછાડતા, ચીસ પાડી દંતને ધસતા;

ધસતા દંતો ગિરિવર શિખરે તીક્ષ્ણ પ્રહરવા કાળે
તોડી તોડી દ્રુમવર ઉખેડી પકડી શુંડ કુંડાળે;

૧૫ પકડી શુંડ કુંડાળે દ્રુમવર ઉછળતા આકાશે,
સ્તમ્ભ સમા પગનિશુંબ બરી કચરીજ રસાતાળ ફાડે !

- દીર્ઘ ભરે પમલાં, દોડે, સહુ ત્રાડ એકડી નાંખે !
 બની ઝુંડ વનને અમકાવે રસવીરને સળગાવે !
 એ રસનો ભડકો બનતાં મુજ ઉર પ્રકુલજ થાય,
 ૨૦ યાજ ઉઠાણી, ધનસમ ગાજી, નીકળું ઝાડીથી બહાર !
 નીકળું ઝાડીથી, જનક સભામાં તુડી છુડી ધતુ કમાન,
 તે સમ છુડી, શર સમ ફેંકાઇ, પડું ઝુંડની માંઘા.
 પડું ઝુંડની માંઘા, બયંકર જેમ તોપનો ગોળા
 પડે શત્રુના સૈન્ય મધ્ય ને રચે ધાણુ ધણું બહોળા.
 ૨૫ ધન સ્તમ્ભ પર રક્ત રવિ સમ કાને ચરણે બાઝું,
 રિપુકેશવર વીરહસ્ત સમ કોની શુડે રાણું.
 નીલગિરિ શિખરે ગરૂડ સમો ચઢી કોની પીઠે બેસું,
 રણુડંકાસમ ત્યાંજ ગાજતો કર્ણધ્વજને જેંચું.
 પશુ દંતીવરનાં દંતુસંગ કચડી, કર્ણને આઝી,
 ૩૦ કુમ્ભસ્થળ પર રૂધિર ધડી પી, તિરમી રહું ધડી ગાજી.
 રૂધિર લિપ્ત મણિમુકુટ સમો ને તિમિરશિરેજ પ્રભાતે,
 રક્ત રવિ સમ, ત્યાંજ પ્રભોદ પરમ મુજ ઉરમાં વ્યાપે.

(સિંહધ્વનિનો પ્રતિધ્વનિ.)

- “ જેણે નહિં જમતમાં પુરુષાર્થ સાધ્યો,
 ૩૫ ઉચ્ચાચ્ચ જે પદ નહિં કદીયેજ પામ્યો,
 તે જન્મ વ્યર્થ ધરતો ! ધુગ તેથી સારી,
 વંદોળાયે ચઢી ઉડે ધડી બોમમાંહી. ”

‘સ્નેહમુદ્રા’

ગાંધી માંડી ત્રિપાઠી

કુમુદનો પત્ર

અવનિપરથી નભ ચઢ્યું વારિ પડેજ પાછું ત્યાં ને ત્યાં;
 ડુંકું કર્મ ડુંકું રહેવાને સરજેલું આ ધરતીમાં.
 નભ વચ્ચેવચ રંગીન થાતાં ગરૂરાજની પાંખ થકી
 સુભગ ધડિક એ બન્યું; નવાઇ ન, એ દશા જે નાજ ટકી.

- ૫ પથ્ય ઉંચા નભના સંચારી, પશ્ચિરાજ, તું આબેયો આ
 ધરતી પર ત્યાંથી ઉડ પાછો; પક્ષ-હીનતો દેશજ આ.
 ફફડાવી પાંખો સોનેરી, રચ રસયંત્ર તું રસધરમાં !
 વિશાળ વ્યોમ માપી લે, ને નહા સૂર્યકિરણના સરવરમાં !
 મિરિશિખરે, ધનમાં, ને નભમાં ઉંચો તું ઉડશે જ્યારે,
 ૧૦ સૂર્યખિમ્બથી સળગી ઉતરતા કર-અંબાર વિશે જ્યારે;
 સુવર્ણપક્ષની જશે બલક બંળી તે સમયે તુજ કીર્તિને
 જોઇ જોઇ પૃથ્વીપરથી પૂજ્યું ઉર મર્મથી અનુભોદીને.
 નહિં ઉડાયે પોતાથી પથ્ય પ્રિયની વિમાનગતિ જોઇ
 રાચવું એટલું રહ્યું બાગ્ય, તે રાખ ! નીકર રહીશું રાઇ.

‘સરસ્વતીચંદ્ર, ભા, ૧ લો’

ગાં માં ત્રિપાઠી

સરસ્વતીચંદ્રના ઉદ્ગાર

(ગઝલ)

દીધાં છોડી પિતા માતા, તજી બહાલી ગુથી દારા,
 ગણ્યા ના મર્મ બેદાતા, લીધો સંન્યાસ એ, બ્રાતા !

પિતા કાજે તજી બહાલી, ન માની વાત મહેં તારી!
મણ્યા ના ગાઢ નિઃશ્વાસ, લીધા સંન્યાસ એ, બ્રાત!

૫ અયિ ઉદાર ઓ બહાલી! સખા! બહાલા! ખરા બાપ!
અમીની આંખ મીચો ને! જનારાને જવા દો ને!
હતી લક્ષ્મી! હતા તાત! હતી બહાલી! હતો બ્રાત!
નહી!—ત્યારે—નહી કંઈ! ન લેવું સાથ કંઈ સાહી.

અહો તું બાપ—બહાલા રે! ભુલી સંસ્કાર મહારા રે,
૧૦ ખિચારે દેશ આ આર્ય!—કરે તે કાજ કંઈ કાર્ય.
અહો તું બાપ—બહાલા રે! તું—ફી છે કમાઈ રે,
ખિચારા દેશને તેને ગુમાવે શોધો શે મુને!
મુકી દે શોધવો મુને! મુકી દે શોચવો મુને!
ખિયાની આ દશા દેખું—નથી સંસારમાં રહેવું.

૧૫ હવે પાછો નહી આવું! મુકયું પાછું નહી રહાઉં!
રહું તે ચે તજી દેવું—થું છે સંસારમાં લેવું!

હવે સ્વચ્છન્દચારી હું! ચદચ્છા વેશધારી હું!
ખતમે ઉડતી જેવી—હવે મહારી ગતિ તેવી.
ઉડે પશ્ચિમણો જેમ, હવે મહારે જવું તેમ,

૨૦ સમુદ્રે મોજી રૂફે તેવું, હવે મહારે ય છે રૂફેવું.
નહી ઉંચે—નહી નીચે—મળે આધાર, ધન હીંચે,
નિરાધાર—નિરાશર:—હવે મહારીય એ ચાલ.
રુકે પોતે, ન દેખાય, કેમુદની ગંધ ગ્રહો વાય,
અરણ્યે એકલો વાયુ! જીવન એ બાવિ છે મહાફં.

૨૫ જહાંગીરી—ફકીરી એ! લલાટે છે લખાવી મહેં!—

પ્રજા એ હું—નૃપાણ એ હું! ઉરે, ઓ એકલી, તું! તું!
'સરસ્વતીબંદ્ર લા. ૧ લો'

ગા૦ મા૦ ત્રિપાઠી

જયની આજ્ઞા

અધિકારનો સમેા પ્રબળ ! આ દશા થઈ મારી !
સુન્દર, કોમળ, સખળ બધી મુજ સંતતિ કરમાઈ !

શું કરું ? શું કરું ? નવ ચાલે કંઈ ! પ્રહર બહુ વીત્યા,
પ્રહાર બહુ મુજ સુન્દરતાએ તિમિર તણા કીધ્યા;

૫ તોયે હરિનો હાથ અમારે ! અધિકારમાં છવું;
પોષણ પામું, રહું સુવાસિત, અંતર્બળ ના મૂકું;

દહિં પામું આનંદ વિજનમાં; બલે લોક ના દેખે !
અધિકારની મધ્ય આંક મુજ બાળ સ્મૃતિ પહેકે.

મન્વંતર બર, અધિકાર ! તું બલે રહે ઉભો,
૧૦ હવાય તેટલું હાય બલે તું, બલે જ તું ખીળે !

અધિકાર ! તુજને હંદાવું વર્તમાનમાં આજે;
મન્વંતર પણ સમા ગણું, પણ પળમાં પુરી થાશે.

પ્રભાત પળમાં થયું દેખાડું, ઉષા પહેલે આવે;
અધિકાર તુજને હંદાવી ધકેલીને કહાડે.

૧૫ જાત મુજ, મુજ પ્રજા સુકોમળ, હતી તેવી થાશે,
અધિકારને હંદાવી જય બવિષ્યનો ગાશે.

‘સરસ્વતીચંદ્ર ભા. ૪ થો’

માઠ માઠ મિપાઠી

(વિષમ હરિગીત.)

શાંતિ શીતળ વરશિને સુખમાં સુવાડું રાત્રિયે,
જે નદી, સરવર, અદ્રિ, તરવર, દિવસ તપિયાં લહેમને;
કુમુદિની કરમાઇ દિવસે ચાકીને સુષ જતી
લેને જગાડું કરવડે મૃદુ સ્પર્શ કરીને પ્રેમથી.

૫ કન્યકા હું કુળવતી, મુજ માત મહોટી મેદિની,
તેજસ્વી સૂર્ય પિતાળ મહારા, એમનાથી રહું ખીની;
માત મહારી પૂજ્ય લેની પ્રદક્ષિયા કરું ઊરથી,
મુજ તાત તે પશુ પૂજ્ય લેવા, વંદના કરું દૂરથી.

નામ અંક મધુર મહારં પાડિયું મુજ માડિયે;
૧૦ બણી વેળ વિચરે એસવા આ ઓમકરી વાડિએ,
માહિ બહેતી ઓમગંગા દૂધ જેવી ઉજળી,
ને દૂધમાં ખીસ્યાં રૂપાનાં તે ગચુંતી કરું વળી.

કરે બંધીતી તાતથી, પશુ માત મુજ મન ભાવતી,
નિજ સંગ લેઇ ધીમી ધીમી પ્રદક્ષિયા જ કરાવતી;
૧૫ બન્ધુ મહારે રાહુ તે ઉઠ્યો કુછન્દી કૂગડો,
કંઈ જોટિ વેળ મુન કનડતો, એ અકારો થઇ પડ્યો.

બંધારે જય પિતાળ ત્યારે આંગણે રમું પાડ્યો,
રૂપા અને હીરા તણી ગદ્દા લઇને દોડતી,-
એક લઉં, ખીજી ઉજાળું, ત્રીજી શિરે ઝીડું ધણી,
૨૦ વળી ફેંકી સખળી વેગળી માડી બણી નિરખુ હથી.

માગ્યું માત મહી કને, ને તાતની અનુમતિ લીધી,
આ મુગલું મ્હારું;—આપુ ! તહે હજી સુધા કેમ નથી પીધી ?
સુધા પાતી એહને,—ભરી કુમ્ભ આપ્યો તાતજી—
રાખું ઉછંગ મહિં સદા એને કદાપિ ન દઉં તજી.

૨૫ વાંકુ વળિયું રમ્ય રીતે અણીવાળું નાવકું
માતા પિતાએ આપ્યું મુજને, કોદિ તે પર જઈ ચડું,
ચઢી મૂકું તરતું તે સ્વચ્છન્દ ચાલ્યું જમ લાં,
હોંડું ભૂરું આકાશ કેરું જળ અમળ ફેલાવ બ્યાં.

લાં ધને કા કામ વેરી ઝીણી રૂપેરી રેલ તે
૩૦ લઈ એલવા લાંબાવી કરને નાવડેથી જતે જતે;—
ને બધી આ વેળ હરણું મ્હારું જે બહુ બ્હીકણું,
મુજ સોડ્યમાં સંતાઇ સૂતું, એ મુને રૂએ બાણું.

એવી મેઘની રેતી સરસું નાવ મુજ ધસડાય બ્યાં,
મધુરા, રસિલા, મંદ, ઝીણા, સુન્દરા સુર થાવ બ્યાં;
૩૫ માત દિવ્ય જનો સુણે એ મીઠું ગાન મનોહરું,
ને સુણે હરણું માહરું ને હૃંધ મીઠી લે ખરું.

ગીઠી હું મૂઢુ ને સુંવાળી સેજમાંથી જળતણી,
નાખું નજર ઝીણી સીધી સામર અને ભૂમિ બણી:
રંગરાતું મુખકું મ્હારું કંઈ વિશાળું સિંહમાં
૪૦ ધોઇ કરી ચડું બ્યોમ, વળગ્યાં વાળશું જળગિન્દુડાં.

મેઘ પેલો મસ્તીખોરો મુજને રંગકવા
કંઈ મુકિતઓ બહુવિધ કરે ભંગાણુ સુખમાં પાકવા;
પગ હું તો હસતી રમતી હરું ઊપર નભ વિશે,
ને એહ અરિયર મેહુલાયું કદી ભરાઈ નવ રીસે;

એ જ મુજને પ્રેમભર આભિંગીને કદી લાડતો;
કે સમે નિજ સિંહાસને મુજને વળી બેસાડતો;
ને રૂપેરી કારનેા રમાલ ધોળો દે કદી,
કદી પાથરે મુકુ સેજ તે પર વળી ક્ષણભર રહું પડી;

કે પડી વળી શામળી નિજ શાલ લેપ તે વડે,
૫૦ ત્રારી ઝડપ રમતો રમતો મુખડું હાંકી કિયે;
ને ત્યાંહ અંખોડલો મુજ જાપ છૂટી તે સમે,
ને વાળ ચળકતા રૂપેરી ત્રિખરી ચોમમ રમે.

પૂર્ણ પામી વિકાસ મુખ મુજ હાસ કરતું પ્રેમથી,
તે સમે સિન્ધુ વિશાળું નિજ ઉર વિસ્તરે સ્થામો હસી;
૫૫ ને કરતો મંદ મંદ ધુંધાટ ભર આનંદ્યું,
ફેંકી તરંગો મુજ બણી ધીમે ધીમે નાયત થું !

બેટવા વિસ્તારી કરને બાથ બીડું માતને,
તે મુને મંદ હસાંતી નિરખે પ્રેમબીનાં લોચને;
અચળ પેલા તારલાની આસપાસ ધ્રુમંતી તે,
૬૦ સસર્પિં ફેરી ગાડલી મુજ દ્રષ્ટિ પડતાં શીકી બને.

નદીમાં, સરોવરમાં, ને સિન્ધુમાં કદી નહાતી હું,
તે વેળ થોડા તારલાને સંગ મુજ લપ્ત જાતી હું;
ત્યાંહ નાયું ફેર કરતી, વળી કુમકાં ખાતી હું,
ને મુગલું મ્હાઈ તેહને એ નવલ જળ કદી પાતી હું.

કદી ઉચ્ચ પર્વતે ચઢી રોચ પર ઉભી રહું,
લીએ બિઝાવા મ્હેં રૂપેરી તેહ જાજમ નિરખું;
દ્રષ્ટિ ઉચ્ચ ફેંકું વળી ઉડું બૂંદ આકાશ જ્યાં,
ફેરી બેઠું વળી રમતો પવન વનવેલી સંજે રાસ ત્યાં.

એક પર્વતરાજ મુજ નીચે વિરાજે વિસ્તરી,
૭૦ જેનાં શિખર પર હિમ નિરંતર વાસ કરી રહે છે દરી,—
નિજ તળે સુવિશાળ ખંડ પડ્યો અલૌકિક તેહની,
વિધવિધ દશાઓ ઉઘી નીચી કાળયજ્ઞે ફરી ધણી,

તે અનંત ગયો જ વીતી કાળ તહેમાં નિજ સ્થિતિ
નિશ્ચળ રહી, તે જોઇ કરતો હાથ કંઈ ઉજ્જવળ અતિ,—
૭૫ એવો મોટો મહીષર નભમહિ ધરતો રસે
હજાર શૃંગે દર્પણો, પ્રત્યેકમાં મુખ મુજ હસે.

કો સમે વળી મધ્ય નભમાં રહું ઊભી અમૂલતી,
નીચે સુતાં જે ઝાડખુંડો ત્યાં નજર મુજ ધ્રુમતી;
મુજ કરે રૂપેરી સુદાદાર ચતરંજ ગુંથી
૮૦ ત્યાં પડી તે જોવા હું નાખું દ્રષ્ટિ ઝીણી મથી મથી.

પછી નીચે ઉતરે જ્યાં વ્યોમ પૃથ્વી સુખતા,
ને તરફટાબાકાં મહિં મુજ પહોળું મુખ ધરી ચંદુ ત્યાં;
પછી સિંધુ કિનારેપર પળ માત્ર હું ઉભી રહી,
ફરી ડાકાઈ ફરી એક વેળા, સૂઈ જળસેજે જમ.

૮૫ મેધ નિજ ચઢતી સમે મુજને ફમે રિખૂટી ફરી
માડી ચક્રી બહુ વેળ લગી આ બહાસોઈ દોકરી;
વિરહ ટળી જે વેળ મળી મુજ માડીને નિરખું ફરી,
તે વેળ ફેવું પ્રકુલ મુખ મુજ ધરે શોભા સુંદરી!

કોઈ કોઈ સમે તથાપિ વિયોગ અવધિ અદર,
૯૦ પાદપ્રહારે તોડી ધનપડ, પછી જનનીમન્દિરે
ડોકિયાં કરે જ્યાંહિ જ્યાંહિ પાડી ખારી એમ મહે;
ને માતમન્દિર મુકુર મુકિયાં મુખ નિરખવું ત્યાં ગમે.

હાનું મ્હોડું ચાય વપુ મુજ, પથુ નિરંતર અમર હું.
 ને જે સમે દેખાઈ નહિ તે સમે તાતની ગમ રહું;
 ૯૫ એક ફેરી ફરી રહું માડી પછાડી જ્યાહરે
 જઈ એક વેળા ભેટ લેવા તાતની તો ત્યાહરે.

સહુણી સંખ્યા સખી પ્રિય મુજ, ભેટ લેવા તે તણી;
 મુજ હોડલામાં ખેસીને જાઉં કદી હું બનીકની;—
 પવન મૃદુથી આંગણું વાળી સમાયું સ્નેહથી,
 ૧૦૦ વેળાં કુસુમ તવરંગ એમાં ઝીણઝીણા મેહથી.

શાંત એવું નિરખી મુખ મુજ સુખનદી નવ થોભતી,
 નારંગી રંગે સાળુ સુંદર પ્હેરી સખી શી થોભતી !
 અકમકિત સહુ પહેલ મ્હોડયો તારલો સખી બાલમાં,
 લાડતી અડકું એહને કદી આવી જમ બહુ જ્હાલમાં.

એવી એવી રમત વિધવિધ સખી સંગ રમતી હું;
 પથુ ભેટવા ગ્યાવે મને એ ત્યાહરે ચમકી બીહું;—
 કેમકે સામેથી પેલી આવી કાળી રાક્ષસી—
 મુઘ રાત્રિ એણે ફર સખિયો કીધી, ફર વચ્ચે ધસી;

હીડી મધ મુજ સખી ઝીણી પાંખ નિજ ઝળકાવીને;
 ૧૧૦ ને મુજને તો રાક્ષસીએ પકડી લીધી આવીને,
 રાખી કરમાં થોડી વેળા પછી મુને તે ગળી મધ;—
 જાણે નહિ—હું અમર છું ને એડી મૂજ મન્દિર જમ !

‘કુસુમમાળા’

નરસિંહરાવ

પાન્ય પંતોડું

(ચાર્દસવિક્રીડિત છંદ.)

આ જો, ધોર તિમિરશે જીવિતનો બહોળો પડ્યો પન્ય છે,
નિર્માણે સહ કાજ એ ક્યમ પછી પાછે શરી તું ચક્રે ?
લેવાનો શિરભાર તે લઈ અને આકાશમાં ઉડવું,
જાવું જ્યાં લઈ જાય વાયુ તુજને વિશ્રાન્તિ લેતા જવું !

૫ જો તે કાશ્મીર દેશના મધુરવા મીઠા ઝરા આવશે,
જાણા પાન્ય ! તહીં જરી વિરમજો એ દેશ જાણો મને;
ત્યાંના તે અતિ રમ્ય ને ટપકતા મીઠા રવે કુંજમાં—
ગુચ્છા દ્રાક્ષ તથા બિલોરી જલમાં ઝાંચા રહે પાડતા !

૧૦ પુષ્પોની રજથી બર્ષા અનિલ ત્યાં વૃક્ષો ધુણાવી રહે,
ત્યાં તું ટોચ પર ચડી, સ્થિર થઈ, મીઠાં ફલો ચાખજો;
સોનેરી તુજ પીંછડાં શ્રમિત તે તાગાં કરી લે બલે,
જાવાનું બહુ દૂર લેણ તુજને ત્યાં થાક લાગ્યો હશે !

૧૫ જાણ્યો તેં નથી માર્ગ ને વિકટ છે ત્યાંનાં વનો ને ગિરિ,
કિન્તુ સુંદર સૌ પ્રદેશ નિરખી પ્રેમે વહેવું તહીં;
ત્યાંની કે સરિતે તરી, ઠરી જરી; કીડા કરન્તા જરા
અંગે તપ્ત થયેલ શીતલ થતાં આનન્દ આવે મહા !

સંધ્યાએ વળી હિમ પર્વત તથા શૃંગો ગુલાબી બને !
ખીણે ખીણ, ઝરે ઝરા, સર સહુ ત્યારે રૂપેરી બને !
ત્યાંના તે ગિરિ શાં તદ્દ ગિરિ નભે તારાથી વાતો કરે,
૨૦ તે સૌ દિવ્ય ઉગ્ગમમાં મરકે થૈ હૃદયે બર્ષા ખીલશે !

ત્યારે તો પ્રિય ને હશે તુજ દિલે તે યાદ સૌ આવશે,
માજે તો તુજ ચિત્તકું દુઃખ બધું ને અશ્રુ બે ખેરને !
ફમશુમ કો પડી ઝાપડું વહી જશે ને કૈંક ફેલેતું જશે,
ત્યારે તું પ્રિય તે હિંદાસ સુખમાં ફૂંચી બસે ખાલજે !

૨૫ બાલા, હું ગુરૂ ને વળી તુજ સખે, તે ભક્ત સંભારજે;
ખાણુડા ! મુજ પ્રાણ ! તે વખત તું રાજે અરેરે બસે !
હૈયું તરે એક મેં વન મહીં ત્યાં તું વળી બેસજે,
બાલા મેં લખુ એક કાતરી લખ્યું તે કાવ્ય તું વાંચજે !

૬૦ હા, હું એ ધસડાધ એક વખતે બાલા ! ગયો ત્યાં હતો,
બાલાનો વિરહી બની હૃદયને ચીરી રડ્યો ત્યાં હતો;
તે અશ્રુ ઝરણું જ શાશ્વિત સમું તે કાવ્યમાં છે બધું,
સ્વેચ્છાએ બરી ચંચુ લાલ મુખની પીજે બસે આંસુડું !

ને જો શુષ્ક રણે જવું તુજ બને ઝોળાંગી સિન્ધુ અરે !
રેતીના હમ ત્યાં ઉડે, પવન ત્યાં ફુંકી ઉઠ્યા આફળે;
૩૫ તું ખાઈ, તુજ ફું, બની પથ્રુ સખે ! હું બોમિયો ના શકું !
એવા સંકટમાં અરે ! મદદ ત્યાં આપી જરા ના શકું !

પાંખો સુન્દર ત્યાં અતિ શ્રમવતી ઝોળાધ ચીરાધને—
કંઠે સોસ પડ્યો હશે જલ વિના બાપુ ! અરેરે તને !
પાંખોને તુજ સંકિત ત્યાં ગરડની દેજે પ્રજ્વળે સ્તવી,
૪૦ ને જાજે જલદી ઉડી, ધટિત ના રોકાવું ત્યારે થડી !

તારા માર્ગે પરે મથ્યા તુજ સમા પાન્યો ગયા ઉડીને,
માર્ગે તે જ જવું, બસે સુખ તને આવી મળે ના મળે !
નિર્માયું જવું તો જવું દુઃખ દહી, આનંદ ધૈર્યે વહી,
આ તો જીંદગીબાર પુરય સરખો સૂએ ન સિદ્ધિ કશી !

૪૫ પ્લેંગે જ્યાં સુધી સ્થાન તું અવધિનું, તે અન્ત આજ્યા સુધી—
આકાશે જલદી અગાડી ઉચકી તે બાર ના તું હડી;
પૂરા સાહસથી બલિષ્ઠ દુઃખને સ-તોષથી પી જવું;
ને આનન્દ વિશેષ પ્રેમ સુખથી તે દુઃખમાં માનવું !

હું આ વૃદ્ધ રહું ન તે પટિત છે, લૂકું હવે અશ્રુને,
૫૦ ના તું, આ સુખીયું ન આમ રડવું, છાતીની ચાંપું અમે !
રહે ઇશ્વર પાપથી હૃદયને દોરે સુમાર્ગે તને,
બાલા પાન્ય ! સુખી સુખી સુખી થજે ! આશિષ મ્હારી તને !

‘કેઠારવ’

કલાપી

ક

૧૧૬

ભવસાગર

મિત્રચુરો ! તું ગયો કુખી, નહિ ભવસાગર આ તરી શક્યો,
કુખતાં સુધી નિજ પોત તણી પણ કમક કંઈ કંઈ દાખી શક્યો;
આવ્યાં અમૃતકુંભ ભરી, પણ બાહ્યગ કેળવ્યું નહી,
માયાભોલ વિષે કર દ્રૂણ્યા, સિંધુલવણુ ધસી આવ્યાં મહી;

૫ ગયું વધતું, બાર વખો, કરનાયુ તુટતાં કુંભ ફુટ્યો,
ક્યાં એ કુંભ, ક્યદાં એ અમૃત ? દ્વારસમુદ્ર જ આ ઉઘટ્યો !
ના, ના, છે બ્રહ્માંડ વિષે સર્વત્ર રહ્યું ઝગકી પ્રસરી,
સત્ય પ્રસવતું, ધી ઉદ્ધરતું, ભર્ગે ઉપાસ્ય અતકર્ષ બલી :

સ્મશાનની ઝાળોથી શાને મુગ્ધ બને એ બલનાં બાલ !—

૧૦ ભજતાં એ, અંતર્દગ ખુલતાં, જુઓ સ્વસ્થ આ માયાબલ :

મૃત્યુતણું ગૌરવ તો જોશો, કે એ જીવન ફરી જોડ,
સજીવન ભવમાં ખોવાતાં ફરીથી અર્પી પૂરે કોડ.

મિત્રમુરો, તું ગયો ન કુખી, સુધાકુંભ તુજ કુટયો નથી, -
 ક્ષાર ભરાયો તે જરવરા આશ લેશ પ્રણ જ્યાં ન ટકી,
 ૧૫ ત્યારે શ્રી સતચિતની લીલા હિતસાધક ઉજાગવલ વિશ્વસી,
 ખોટા ભવ ખોટા જીવનનું શ્વય પ્રકટ કરતી ઝળકીઃ
 એ પર શાંતિ વિષે એ કુંભ, સુધાએ કંઈક સમય કરશે,
 પ્રકટ થશે વળી, ખુટતું બલ મેળવશે, આખર તરી જશે.

‘ભણકાર’

ખ. ક. ઠાકોર

ક

૧૧૭

કલમ કરનાર વનમાલીના ઉદ્ગાર

શા ર દા ની વ ન વા ડી માં
 પૂંખે વનમાળી ફૂંખ આ
 તે ડાંખળીએ ડાંખળીએ
 ફૂંળી ફૂંપળીએ ફૂંપળીએ
 ૫ વળી ઝીણી ઝીણી નસે નસે
 સજીવન અણુરણુએ હશે;
 ને ધીરૂં કે ધસમમતું,
 ઘેરૂં ઘેરૂં કે અગઝગતું
 જેવું તે તેવું જ હશે રસઝરણું ઝરતું,
 કે લિ કે રતું
 વળી ધળ આ ધરણી

વિદ્યાધરની

સંજીવની નવ જીવન અર્પી ખુબી અનેરી ફારશે.

આ જુના પણ નવાસવા

- ૧૫ રોષ તરેપર વાચુ વાચો કવાસવા
કે કાષ કાળ
કૂલે કાલે
એ પૂંખનારની સંભાળે;
ને જન્મવાનના પ્રસિદ્ધ વનમાળીએ
૨૦ મંથનના નવતીત રૂપ તરે ભાળીને
પારિજાત આણી સુરવનથી
ઓ પા વી કાં અ ન પુ રી
ત્યમ આ પાદારૂપ તણા વનમાળીની
રૂ ચિ ર ર સ શા ભિ ની
૨૫ ક ભ મ ગિ વાં જી ની
પાંગરી પાંગરી મંજરી નૂનન
પમરાવી વનવાડી રજે ધન
પૂરે નવ નવી મોહની.

‘પરાક્રમની પ્રસાદી’

કે ૦ હ૦ કુવ

૧૧૮

રાજરાજેન્દ્ર પદ્મવર્દને વિનંતિ

સાગર ઉપર બંધાવોને પાજ, રહ્યાજા હો રાજ !
અમુલ્ય છે અમૃતચોદિયું આજ, અલખેલા મહારાજ—મુવ

૨

સુવર્ણસૂર્ય તવ પદે નમી દળેલ આરદ્રેલિયા,
જીવે તવ પ્રભાજલે નિજ લલાટલેખ આક્રિશ;
૫ નવીન દુનીયા તણા મુગટ કાનડા અજકળે,

જો હવેમૂલિ હિં મુજ પાકું હૃદયમ્ભો;
 રૂઠો ઘિટન રાજ્યરિક્ત યજ્ઞરેખ કલગી સમો,
 અનેક દીપરાશ્મિઓ, મુકુમ સો છૂટા આગ્રમે;
 ગૂંચો સહસ્ર લઈ પ્રભો ! મહારાજ્યની માલિકા,

૧૦ પ્રગ્ગની પરમ પાલિકા સાગર ઉપર૦

૩

જગત ધૂમતી તારક હાંપડી
 પૃથિવિમાં રમતી સ્થિર નહાં પડી,
 જયકલા તવ ત્હાં પ્રગટે, અને
 સુંભવ ઝાંખ્યની ચાંદની ત્યાં બને.

૧૫ કંઈક દેહની એવી પ્રભા ખીલી,
 તવ વસન્તની થું ઉકુમંડલી;
 ગમનના ફણગા સમ ત્હાં વ્યરે !
 વિષવતા જલધિ જલ સંચરે—સાગર ઉપર૦

૨૦ ભૂમિ ભરી નિજ હાંપ પ્રસારતા
 અમ સિરે ગિરિરાજ વિરાજતા;
 અખૂટ અન્તર લેહું ઉધાડજો;
 હિમ હિમાલયના ય નિવારજો;
 હવે સપ્ત સુધાતુ તથા રૂડા
 નિરખશે રિધ સંમદ ત્હાં બિડા.

૨૫ લઈ લિલાગણ્ય તે ગિરિરાજના !
 રથવો સેતુ સનાતન વજ્રના—સાગર ઉપર૦

૪

મહાન ગદ ગિરિ તથા ગમે થું જશે રક્ષણ ?
 પ્રસિદ્ધ હિંદની પુરાણ વળી થું જુસાશે સીમા ?
 નથી ખુરજ સૈનના અજીત હો રક્ષા, રાજની !

- ૩૦ અગણ્ય નિર્મી સીમા જીવ્યુ દિનની તો જીવી
પ્રતાપવન્તુ સ્થિત નથી કાંતરે સોભતું,
વિશાલ ઉરના અનેક સદ્ભાવથી આપતું.
રસાલ પ્રભુ ! આજુની સતા અમ કલકોમળીઃ
સીંચી અમી, દષ્ટ પટો પરમ કેળવો નિર્મળીઃ
૩૫ પછી હૃદયવાટિકે વિરલ ભક્તિસુધા ભરી
અખંડ પ્રભુ ! રોપજો દિશાશિર મ્હડયા કેસરી-સાગર ઉપર૦

૫

- સતત પ્રભુ ! પરાર્થદંડ ધારી
ગિરિ શિખરે ધડી નાંગરી સવારી,
નહિ નહિ કદી દેવલોક કેરો
૪૦ વર સમુદાય જતો રહે અતેરો.—સાગર ઉપર૦

સકલ પૃથિવિ ખંડ તો નમેલા,
હિમગિરિ એક દિગન્તમાં મ્હડેલા;
જગ સીમ ગણી સ્વર્ગની પાડોશી
દિવગણ્ય રાજ ! થયા છ શુંગવાસી.

- ૪૫ ખણી સહિ ગિરિરાજ કેરી રિદ્ધિ
અવિચળ સેતુથી સાંકળો સમૃદ્ધિ
કૂંટી પરમ ઉદાર મંત્રપ્રાણ,
૬૦ પછી તવ દેવ તજે ન રાજ્યઆણ્ય—સાગર ઉપર૦

ધરી ધરી મનુદેહ કીધી કીડા,
૫૦ હરી હરિદાસ તણી અનેક વીડા;
ગૂંથી અમ ઉર સંગ સ્નેહમાલા,
કૂર થઇ દેવશું તોડશે રસાલા ?

૨૫ નિજ દહ જેથી મુંઝનાનો
 અપિનનને મવરાવી શાસ્ત્રતાનો;
 ૫૫ વિશુ અદ્ભુત ભક્તિસાથી કેરા
 પુણ્યનને નવ દેવ ત્યાગનારા.

સુભગ ભુવન નિજ ઉજ્જવળી શું,
 હૃદય વળી પ્રભુતાથી નિર્મળીશું;
 તમ—અમ પછી રાજ ! ભૂમિદેશે
 ૬૦ પ્રિયકર દેવ અખંડ વાસ રહેશે—સાગર ઉપર૦

૬

અનેક ચિન્તા રહી મુગટમાં, કરો કાં વધુ ?
 શિક્ષાકળો પશુ તરે જલધિ માંહિ, શાસ્ત્ર કથું;
 મહડયા અસુર છેડવા, સુરો સ્થાપવા રામજી—
 શું રાજસ્મૃતિ વિસ્મરી ?—શિક્ષાપાત્ર દેવે સજી.

૬૫ ધરો વ્રત અખંડ ભૂમિથી દાનવો વેડવા,
 મહા પ્રજામંદિરે પ્રભો ! દેવને તેડવા,
 મૂઠા 'સુદર્શન' નીચે, ઉપર 'રામજી' ઢાતરો,
 વિશાલ જલધિએ શિક્ષા શેતુને આદરો.

છટાં પ્રજાતન્તુઓ વિરલ સેતુ તે ગૂંથશે,
 ૭૦ અનૂપ પછી પ્રાણુજન સમ વિશ્વમાં શોભશે.
 વધાવશું ઉરપુલે અરપશું અમોલા હવિ,
 પ્રજા સકલ આપશું પરમ આશિષો, રાજવી !—સાગર ઉપર૦

‘કેટલાંક કાવ્યો’

ન્યાનાલાલ

૧૬૪

૧૧૯

મહેમાનોને

મહેમાનો ! ઓ બહાલાં ! પુનઃ પધારજો !
તમ ચરણે અમ સદન સદૈવ સુહાય, જો !
કરજો માફ હજારો પાપર પાપર જે--
દિનચર્યામાં પ્રભુ પાસે પળુ થાય, જો !
૫ મહેમાનો ! ઓ બહાલાં ! પુનઃ પધારજો !

ઉભત ગિરિશૃંગોનાં વસનારાં તમે:
ઉતર્યાં રંક ધરે, શા પુણ્યપ્રભાવ જો !
શુશ્રૂષા સારી ના અમને આવડી;
લેશ ન લીધો લલિત ઉરોનો સ્થાવ જો !

૧૦ મહેમાનો ! ઓ બહાલાં પુનઃ પધારજો !

‘કાન્તનો પૂર્વાલાપ’

મણિરાંકર

૧૨૦

જન્મભૂમિનું જયમંગલ

જન્મમંગલ પ્રિય જન્મભૂમિનું ગળવીએ;—ધ્રુવ.

રઘુવીર સમ વિરલ વીર, ભારતી સુભટ સુધીર,

ઉર સમુદ્રને દિમાલશે ઉજાળીએ—જય૦

જનની અંક મૂલીએ, ઝનૂની રંગ ઝીલીએ,

આત્મખળ-ઉજ્જસથી બધું ઉજાળીએ—જય૦

સત્ય અર્થ સજ્જ થાઓ, વિજય વાવટો ઉઠાઓ

વીર ધર્મથી ધરા સદા ધ્રુવવીએ—જય૦

સરવથી સચવાય સ્વત્વઃ સમજ એ થઈ પ્રજ્ઞ !

ધૂમીએ ઝૂમી, જંગ તો મચ્છાનીએ—જયં

૧૦ જૂતળ ફેડી ફેડીયે, ઉડી જડા ઉખેડીયે,
દોર ને દમામ દેશનો જમાનીએ—જયં

સ્થિતિ સમય સ્વીકારીએ, પ્રવૃત્તિયગ થોજ્યે,
જાતને સ્વદેશ કાજ કાં ન હોમિયે ?—જયં

૧૫ માતુ દીન દુભાય છે, સપુત ! પીડા પીજાનિયે,
દુધ દીપાવિયે, ઉમંગને વધાવીએ—જયં

દેશસેવના સ્વધર્મ, અન્ય ન કર્તવ્ય કર્મ,
આત્મભાવથી બધું પ્રભુમય પિછાનીએ—જયં

‘હસિતનાં કાંચો’

લાલિત

ક

૧૨૧

સાંગોપાંગ સુરંગ વ્યંગ્ય અતિશે, ધારો ગિરા ગુર્જરી,
પાદે પાદે રસાળ બૂધચુવતી, થાઓ સખી જીપરી;
જે ગિર્વાણુ ગિરા ગણાય ગણતાં, તે સ્થાન એ ક્યો વરી,
થાયે શ્રેષ્ઠ સદુ સખીજન થકી, એ આશ પૂરો હરિ !

(રોપકશિકા આખ્યાન)

સમાપ્ત

કવિઓની જીવનનોંધ

અસો

વિ. સં. ૧૬૭૬—૧૭૩૫—૪૦ સં. ૧૬૧૬—૧૬૭૬

એ અમદાવાદનો સોની હતો. ટંકશાળનો ઉપરી હતો. કાચા કાનના બાદશાહને એના પ્રમાણિકપણા વિષે બહેમ બરાબો. અખાને કેદમાં નાખ્યો; ત્યારથી સંસારનો મોહ ઓછો થયો. એમાં પોતાની બહેનનું અકાળ મૃત્યુ ઉમેરાયું. વૈરાગ્ય ઉપજ્યો. જેપુર ગયો. ત્યાંથી કાશી ગયો. ધણી ગુરૂ કીધા અને છોડ્યા. આખરે ગુરૂ બ્રહ્માનંદ પ્રાસે ત્રણ વર્ષ વેદાંતનો અભ્યાસ કર્યો.

અખો કવિ તરિકે ખીજા જ વર્ગમાં આવી શકે. એ તો ‘શાની’ છે. ‘કવિ’ નામનો પોતે ચે દાવો કરતો નથી. “શાનીને કવિમાં ન ગણીશ.” એના વખતમાં મલ્લ લખાવું નહોતું માટે જ એના ગૂઢ વિચારોએ પદ્યનું રૂપ લીધું છે.

સંસ્કૃતના દંભ તરફ તેને તિરસ્કાર હતો. “ભાષાને શું વળગે ભૂર?” દોગી ગુરૂઓ તરફ પણ તે વેળી જ નજરે જોતો હતો, “ગુરૂ થા તારાવું જ,” “ધન હરે મોઢિ ન હરે, એ ગુરૂ કલ્યાણજી શું કરે?” એનું સંસાર સંબંધે જ્ઞાન સાઈ હતું એ એના છંપાઓમાંથી જાણી શકાય છે. “ઓહું પાત્ર ને અહકું ભણ્યો.” ૪૦

એની કવિતામાં કુદરતી રીતે પિંમળના નિયમ જળવાયા નથી. કવિતા તો ફક્ત એના ઉભરા કાઢવાનું વાહન હતું. એના છંપા ખરા છંપા નથી, પણ જ ચંરણની ચાપાઈ છે.

એની કવિતાની વિચારગુણશીમાં કાવ્યચાતુર્યને વધારે લક્ષમાં લીધું નથી. એનો વિષય અધ્યાત્મનો છે.

એનાં કાવ્યો:—અમેગીતા. ૨ ચિત્રવિચાર સંવાદ. ૩ પંચી-કરણ. ૪ ગુરુશિષ્ય સંવાદ. ૫ અનુભવગિનિ. ૬ અલલીલા (હિન્દુ સ્તાની) ૭ પરમપદપ્રાપ્તિ. ૮ પંચદશી તાત્પર્ય. (ક. મ.)

કલાપી

મૃ ૦ સ ૦ ૧૮૭૪—૧૯૦૦.

૧૮૭૪ એટલે સધળી તરેહના એશઆરામ ભોગવવા જન્મેલો પુરુષ રાજા એટલે દંભની તાદૃશ મૂર્તિ; આ પ્રમાણે અનેકાનેક ભાવનાઓને લોકમતે પૂર્ણ અનુભવ પછી જ ઉચ્ચારી હશે. તે જ દેશમાં અને તે જ સમાજમાં, ઉપરનાં સુર્વસામાન્ય નિયમોના અપવાદ રૂપ પોતાના તખ્તસુસથી જ વધારે જાણીતા, કાઠિયાવાડનાં લાડી નામના એક ન્હાનકડા સંરચાનના ઠાકોર શ્રી સુરસિંહજી હતા. એમણે બાળવયે પોતાના માતૃપિતા ગુમાવ્યાં હતાં. પછી અંગ્રેજ સરકારના વાલીપણા નીચે રાજકોટ રાજકુમાર કોલેજમાં અભ્યાસ કરી, ઉત્તર હિન્દ અને કાશ્મીરમાં પ્રવાસ કરી આવી સાધારણ રીતે સમજાતા વિદ્યાર્થીજીવનની પૂર્ણ હિત કરી સને ૧૮૯૫માં ગાદીનશીન થયા હતા, અને માત્ર પાંચજ વર્ષમાં, પોતાની ૨૬ વર્ષની બરજીવાનીમાં કુલાન્તના ભોગ થઈ પડ્યા હતા. એમનું ઉગતી યુવાવસ્થામાં જ મૃત્યુ અને તે દરમ્યાન કાપેલી સાહિત્યસેવા અંગ્રેજ કવિ કીટ્સને યાદ કરાવે છે.

એમણે ગદ્યમાં “કાશ્મીરનો પ્રવાસ અથવા સ્વર્ગનું સ્વપ્ન” નામનું એક ન્હાનકડું પુસ્તક લખ્યું છે. પદ્યમાં પોતાની હયાતીમાં અસિકા-દારા પોતાની કવિતાઓમાંથી કેટલીક છપાવી હતી. તે અને બાકીનીને

સંગ્રહ તેમના અવસાન પ્રાંતી તેમના મિત્ર શ. મણિભંડાર રત્નજી બદ તરફથી “કલાપીનો ક્રકારવ” એ નામથી પ્રકટ થયો છે.

કલાપીનું વલણ ગુજરાતી કવિતાની શરસી ‘રુક્ષ’ તરફ વધારે હતું. પોતાના દુઃક જીવનના સુકોમળ પ્રસંગોના ઉભારા કલાકવા મુદ્દ સૈલી તેમને પ્રણીત અનુકૂળ મધ પડેલી થાતે છે.

કલાપી ‘કવિ’ હતા કે ‘રેન્ડી’ તેનો નિર્ણય તો સાક્ષર જનોને સોંપીશું. તેમનો “ક્રકારવ” વાંચી આપણા હૃદય ઉપર એટલી તો છાપ પડે છે કે તેમની કવિતા માત્ર કવિતા બનવા ખાતર નહોતી, પણ અંતરના આવેશનો વેગ વધી પડવાથી તેમને બહાર કાઢવાનું એક સાધન હતું. તેમના કામળ વિચારો આપણને પણ તેટલા જ કામળ બનાવી શકે છે એજ ખરા કવિનો વિજય છે.

(ક. મ.)

કેશવલાલ હરિરામ મટ

ઇ. સ. ૧૮૫૧—૧૮૯૬

અમે એક ધર્મિષ્ઠ કુટુંબમાં મોરબીમાં જન્મ્યા હતા. એમનો અભ્યાસ ધણો મોડો શરૂ થયો હતો તોપણ સંસ્કૃત અભ્યાસ કરી શક્યા હતા. થોડો વખત મહેતાજીના નોકરી કરી તેથી કંઠાળી ૧૮૮૭ માં મુંબાઈ આવ્યા. ત્યાં પોતાના મામા વૈષ્ણના પ્રજુરામ જીવજીરામના “આય” ધર્મ પ્રકાશ” નામના માસિકના તંત્રી થયા. ‘કેશવકૃતિ’ નામનો તેમના કાવ્યોનો સંગ્રહ બહોળા વર્ગમાં પ્રિય થઈ પડેલો છે. એ કાવ્યસંગ્રહના શૈલી હલપતશ્ચંદીનું અનુકરણ છે.

(ક. મ.)

ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી

ઇ. સ. ૧૮૫૫—૧૯૦૭

જી. મા. ત્રિપાઠીનો જન્મ નડિયાદના એક મહાશીમંત નામર કુટુંબમાં થયો હતો. બાળપણે એટલા તો માદા રહેતા હતા કે એમની માને એક વખત પાડોશીના હાથ પુછી ઓઠરા સાથે બહારી લેવા વિચાર થયો હતો. એમના પિતાની શરારની પેઠી મુંબાઇમાં હતી, એટલે એમનો ગુજરાતી અભ્યાસ ત્યાં થયો હતો. મુંબાઇમાં બાળ ગોવર્ધન તેમના કાકા સાથે મનઃસુખરામ સુરરામ ત્રિપાઠીની સંભાળ નીચે રહેતા. આવા સંસ્કારોમાં ફરતી રીતે ઉચ્ચ પરિણામ આવે જ; અને તેમાં ક્ષેત્ર પણ યોગ્ય નીવડ્યું. પોતે ગુજરાતી શીખતા ત્યારે એક સરે પોતાની માને નડિયાદ 'ચોપાઇ' લખી મોકલી હતી. આમ બરિષ્ઠના સાક્ષરજીવનની શરૂઆત થઇ. એમનો અગ્રેજી અભ્યાસ થોડો નડિયાદ હાઇસ્કૂલમાં અને બાકીનો મુંબાઇની એલ્ફીન્સ્ટન હાઇસ્કૂલમાં થયો હતો. એઓ ૧૮૭૧ માં મેટ્રીક થયા. ૧૮૭૪ માં એમના પ્રથમ પત્નીનું આકાળ અવસાન અને સાથે શેરના સદામાં પિતાની પેઠી તુટવાનો બહો મરે તેવા મગજને ગ્રંથવવાને બસ હતાં. શ્રીયુત્ત ગોવર્ધનરામનું મગજ તો એક અમ્બરિયત થઇ ગયું. આ જ અવસામાં એમણે ત્રણ નિશ્ચયો કર્યા હતા: ૧. એલએલ. બી. થવું; ૨. સ્વતંત્ર હાંડગી ગુજારવી; ૩. ૪૦-૪૨ વર્ષની ઉંમરે લગ્નો ઓડી નિવૃત્તિ લેવી. ૧૮૭૫ માં બી.એ. થયા. મગજની વ્યથાએ આગળ અભ્યાસ એકદમ ન કરી દીધા અને કુટુંબની જરૂરિયાતોએ એમનો પહેલો નિયમ ભંગાડ્યો. તે વખતના આવનગરના દિવાન રા. કામચંદનના પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી તરીકે મહિને ૧૫૦ થી નોકરી કરી-પણ એકદમ એલ. બી. થાય ત્યાં સુધી જ, એવી આખખી કરતે. આખખરે ૧૮૮૩ માં એલએલ. બી. થયા, અને ત્રીજો નિયમ પણ ૧૮૮૬ માં અમલમાં મૂકી, મુંબાઇના વકીલમંડળને પોતાનો પ્રથમ જ સંખલો આપી,

સર્વ જગતને પોતાનું મનોબળ ફેટલું રહે હતું તે ખતાવી આપ્યું. બાકીની જીંદગી એમણે પોતાના વતન નડીયાદમાં જ કાઢી હતી. ૧૯૦૫ માં અમદાવાદ બરાએલી પ્રથમ સાહિત્ય પરિષદના તેઓ પ્રમુખ હતા. ૧૯૦૪ થી એમ. એ. માં ગુજરાતી દાખલ થયું અને ત્યારથીજ તેઓ તે વિષયના પરીક્ષક નિભાતા. એઓ મુંબાઇ યુની-વર્સિટીના ફેલો હતા. એમનું મૃત્યુ મુંબાઇમાં થયું.

એમના “સરસ્વતીચંદ્ર” થી તો કોઇ અબજયું નહિ હોય. તે ઉપરાંત કાવ્યમાં “સ્નેહમુદ્રા;” જીવનચરિત્રમાં પોતાની પુત્રી “લીલા-વથીની જીવનકળા”; Classical Poets of Gujarat; Mar-raise Forms under Ancient Hindu Law; Physics and Physiology in Ancient India; વગેરે વગેરે અનેક પ્રકારના ગ્રંથો લખી પોતાની સર્વશાહી બુદ્ધિ (versatile genius) નો લાભ સર્વ વાંચકોને આપ્યો છે. એ ઉપરાંત પોતાની જીંદગીના છેલ્લા ભાગમાં અનેક ગુજરાતી અને અંગ્રેજી માસિકામાં કાવ્ય અને લેખ મોકલતા. એમના સ્વર્ગવાસ પછી પ્રકટ થએલી (posthumous) પ્રસાદી “દયારામનો અક્ષરદેર” છે.

એમનામાં ગદ્ય ધણું હતું અને કંઈક તેનો ઉભરો આવવાથી પદ્ય રૂપે બહાર નીકળ્યું છે. કવિ તરિકે એમણે ઝાઝું લખ્યું નથી. પણ એમના કવિત્વની કલ્પનાશક્તિએ એમની નવલકથાને રસિક-ગીત રસિક બનાવી છે. એમની શૈલી સંસ્કૃતમય પણ વિષયને અનુ-સરતી છે. પ્રાઢ વિચારો ક્ષુદ્ર શબ્દોમાં પોતે જ ક્ષુદ્ર શબ્દ ભત, એમના પહેલાંના લેખકોએ હિન્દુ જીવનની આગીઓ વિશેષ ચીતરી હતી અને તેમ કરવામાં પોતાનું કર્તવ્ય તેઓ સમજતા હતા. સાક્ષરશ્રી ગોવર્ધનરામે નવો માર્ગ પકડ્યો. Pessimist ને બદલે Optimist બન્યા. તે જ આર્થ સંસારના સારા અંશો છતિહાસ

તત્વજ્ઞાન અને સંસારશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ આપણને બતાવવાનું અને તેમના તરફ આપણો મોઢા આકર્ષવાનું માન તો ગો. મા, ત્રિપાઠીને જ છે. (ક. મ.)

જમશેદજી નસરવાનજી પૌંટીટ

૪૦ સં ૧૮૫૬—૧૮૮૮

શ્રીની કૃપા અને સરસ્વતીનો શાપ એક જ ઠેકાણે મળવો બહુ વિરલ છે. મરહુમ શેઠ જમશેદજીમાં તે બંને એક સાથે જોવામાં આવતાં હતાં. એ શેઠનો જન્મ પીટીટના જાણીતા કુટુંબમાં મુંબઈમાં ૪. સ. ૧૮૫૬ના જાનેવારીની ૨૪ મી તારીખે થયો હતો.

મુંબઈની ફાટ રસ્તા અને પ્રોપ્રાયટરી સ્કુલમાં મળી તેમણે મેટ્રિક સુધીનો અભ્યાસ કર્યો હતો અને ત્યાર પછી કૉલેજમાં દાખલ થયા હતા. પછી કૉલેજશિક્ષણનો લાભ નશીબમાં માંડેલો નહોતો અને પિતાને તેમના વ્યાપારી અને ઔદ્યોગિક કામમાં સહાય આપવાની જરૂર હતી એટલે જમશેદજીને કૉલેજને હેલ્દી સલામ કરવી પડી હતી.

જીંદગીમાં અનેક જાહેર કામેમાં ભાગ લેવાની સાથે સાહિત્ય-વાંચનનો શાપ જરૂર જ હતો. શેક્સપિયર ઉપર તેમની ખાસ પ્રીતિ હતી. 'જ્ઞાનવર્ધક' અને 'વિદ્યામિત્ર' માસિકામાં તેઓ પોતાની કવિતા છપાવતા હતા. આ કવિતાઓનો સંગ્રહ તેમના મિત્ર મિ. જીજ્ઞાસાઈ પેસ્તનજી મીસ્ત્રીએ 'માહરી મજેહ તથા ખીજી કવિતા' એ નામથી પ્રગટ કર્યો છે.

'શરસી બેત'ના લયને લીધે અને અંદરની પારસી લખાવટને લીધે એ કવિતાઓ ગુજગતીઓમાં બહુ જાણીતી થઈ નથી. તો પછી કોઈ કોઈ જગાએ સુંદર કવિત્વની ઝાંખી થતી માલુમ પડે છે. અને

મોટા જથ્થાના પ્રમાણમાં પૂરેપૂરે નહિ, તો બહોળે અંશે પણ તેના વાંચનથી કવિતાવાંચનનો કંઈક સતોષ ફાઇવાર મળી શકે તેવું છે.

શૈક જમસૈદજી જુવાન વયમાં (ઇ. સ. ૧૮૮૮ ના માર્ચની ૧૮ મી તારીખે) પોતાનાં હેતુમર્યાં માતાપિતાની હયાતીમાં જ બેહેસ્તનશીન થયા. તેમના માતાપિતાએ આ ઉદાર અને ઉમદા ખવાસના પુત્રનું નામ અનેક ઉપયોગી સંસ્થાઓ સાથે બેરૂં છે- જેમાંની મુખ્ય અને સર્વોત્તમ સંસ્થા 'ધી જ. ન. પીટીટ પારસી ઓરફને'જ છે. (હિ. બ. અ.)

દયારામ

વિ. સં. ૧૮૨૩-૧૯૦૮. ઇ. સં. ૧૭૬૭-૧૮૫૨

ગુજરાતના કવિવરોમાં પ્રથમ વર્ગમાં દ્વિતીય પદ માટે શામળ સાથે હરિદાસ કરનાર આ આપણો સ્ત્રીલો, રંગીલો, ફાડીલો, ફાંકડો જોલ, લાલાજી, “લોડ” આયરન” ચાણોદનો સાઠોદરો નાગર હતો. બાલ્યાવસ્થામાં જ માતાપિતા ગુજરી ગયાં અને એથી શરૂ કીધેલો ગામઠી અભ્યાસ પણ કાચો રહી ગયો. દેવનાગરી લિપિ સિવાય ગુજરાતી તો લખતાં પણ નહોતો જાણતો. ધરની સ્થિતિ પૈસે ટકે નખળી હતી, વળી બાઇસાહેબ મિળજી હતા, એટલે કન્યા નહોતી મળી અને મોટા થયે બાળકુંવારા જ રહ્યા હતા. ૨૧ વર્ષે વતન છોડી ડાકાર, શ્રીનાથજી, ગોકુળ, મથુરા, કાશી વગેરે યાત્રાઓ કીધી. પર્ષટનમાં વ્રજભાષાનો અભ્યાસ કીધો. પાછા ફર્યા પછી ડોહાઈમાં મુકામ રાખ્યો, અને જીંદગી ત્યાંજ પુરી કરી.

ડાકારના ઇચ્છારામ ભટે એ નરસિંહ મહેતાનો અવતાર હતો એમ કહ્યું હતું. કંઈક પોતાની પ્રકૃતિએ અને કંઈક આ માનવાથી નરસિંહ મહેતાના રાસ ભજવવા માંડ્યા. લોકવાયકા ચાલી, અને પુસ્તકરજુ કરતાં થોડું ઘણું સત્ય પણ જણાવ્યું હતું.

દયારામ વલ્લભી સંપ્રદાયને માનનારો હતો, પણ મહારાજને માનતો નહિ, તેમ તેમની કંઠી બાંધવાની પણ પરવા રાખતો નહિ. રાજ્યાશ્રયનો પણ તેટલો જ બેદરકાર હતો. આટલું છતાંયે એને આત્મપ્રશંસા ધણી મીઠી લાગતી.

એણે ધણા ગ્રંથો લખ્યા છે;—ગુજરાતીમાં ૪૬ અને હિન્દીમાં ૪૧. તે ઉપરાંત ૫૬ પણ લખ્યાં છે. તે ગુજરાતીમાં ૭૦૦૦, હિન્દીમાં ૧૨૦૦૦, મરાઠીમાં ૨૦૦, પંજાબીમાં ૪૦, સંસ્કૃતમાં ૧૫ ને ઉર્દુમાં ૭૫ છે.

એની કવિતામાં કૃષ્ણનો શૃંગાર જ્યાં ત્યાં તરી આવે છે. આ શૃંગાર ઉધાડો છે. તોપણ હલકી પકિતનો નથી. નરસિંહ મહેતા પછી આ વિષય ઉપર લખનાર આ પહેલો જ કવિ હતો. એની કવિતામાં લાગણી ધણી છે અને આપણા ગમે તેવા વિચાર હોય પણ વાંચતી વખતે તો તે આપણને એવું છે. શૃંગાર ઉપરાંત નીતિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય પણ અહિં તહિં દેખાય છે. એણે ગુજરાતીમાં ગરખીઓ લખેલ કીધી.

૨૯. ગોવર્ધનરામની છેલ્લી પ્રસાદી ‘દયારામનો અક્ષરદેહ’ દયારામનાં જીવન અને લેખનને ધણી સારી રીતે સમજાવે તેવો છે. (ક. મ.)

દલપતરામ

ખ. સ. ૧૮૨૦—૧૮૬૮

કુવીશ્વર દલપતરામ ડાહ્યાજીનો જન્મ કાઠિયાવાડના વઢવાણ શહેરમાં સને ૧૮૨૦ માં થયો હતો. એ શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ હતા. તે વખતે ત્યાં હાલના જેવી શાળાઓ ન હોવાથી એમણે માત્ર મામઠી શાળામાં અભ્યાસ કર્યો હતો. ઉમ્મરે પહોંચતાં સ્વામીનારાયણના પંથમાં

ભાભા અને સાધુકવિ દેવાનંદસ્વામી પાસે આ ભવિષ્યના કવિવરે કવિતાનો અભ્યાસ આરંભ્યો. હીરાને પાસા પાડતાં ઝળકી ઉઠે તેમ દલપતરામની પ્રાકૃતિ કાલ્પશક્તિ ખીલી નીકળી. એટલામાં સાહિત્ય-વિદ્યાસી દાર્જિલિંગ સાહેબ સાથે પ્રસંગ પડ્યો અને રાસમાળાના શોધનારે જૂના લેખ અને દંતકથાઓ ભેગાં કરવામાં કવિએ મદદ કરી. આ સંબંધે કવિને કહિવાવાડના ખૂણામાંથી બહાર કાઢ્યા. સાહેબે તેમને રાજ્યનગરમાં લાવી નવી સ્થપાએલી ગુજરાતઝૂનાંકિયુલર સોસાયટીમાં જોડ્યા; ‘બુદ્ધિપ્રકાશ’ ના તંત્રી બનાવ્યા. એ જ કાળે ગુજરાતી શાળાઓ માટે તૈયાર થતી વાચનમાળામાં કવિતા લખવાનું એમને સોંપવામાં આવ્યું અને આ પ્રમાણે ૬૦ ૬૦ ૩૦ નું નામ ગુજરાતી બોલતી પ્રજામાં જાણીતું થયું. અંગ્રેજ સરકારે કવિની કદર બુજી સી. આઈ. ઇ. નો કિતાબ આપ્યો. ઘણાં દેશી રાજ્યોએ પણ એમને પોતાના રાજકવિ નીમી પેન્શન બાંધી આપ્યાં હતાં. એ સને ૧૮૯૯ માં અવસાન પામ્યા.

એમની કવિતા સંબંધે સ્વ. સા. નવલરામના શબ્દોમાં કહીએ તો “ઠાવકું હાસ્ય, મર્મળા કટાક્ષ, વાણીની મીઠાશ અને રચનામાં વિવિધ પ્રકારનું ચાતુર્ય એ વડે દલપત શૈલીનાં શાંત અને સુખોદક વર્ણન ઝગઝગી રહ્યાં છે.” એ જમાનાના દલપતરામના પ્રતિસ્પર્ધી નર્મદાશંકર સાથે સરખાવતાં એ જ સાક્ષર ઉમેરે છે કે; “No wonder, they cannot agree, One is a type of cold formalism, while the other personates the dancing egotism of a youth.” આમ દલપતરામની કવિતાને સભારંજની અને ‘ભાષા જહેન સાથે વાંચી શકે’ તેવી કહી શકાય. વળી ‘સારી ચોપડીઓ શોભાય’ નો લખનાર અધરા વિષય ઉપર પણ તેટલીજ સરળતાથી લખી શકે છે, એ જોઈ આપણને એ કવિના કાવ્યચાતુર્ય અને વાગ્મયણને માટે માન ઉત્પન્ન થયા વિના રહેતું નથી.

(ક. મ.)

ધોરે।

વિ. સં. ૧૮૦૬—૧૮૮૧: ઇ. સં. ૧૭૫૩—૧૮૨૫.

અ. બાધક અને મસ્કરો બ્રહ્મભટ્ટ વડોદરા જીલ્લામાં સાવલી પાસે જોડડા ગામનો વતની હતો. ગુજરાતીનું પદ્ય માત્ર સાધારણ જ્ઞાન હતું અને તે જ્ઞાન પ્રેમાનંદની માફક ગુરૂપ્રસાદથી મળ્યું કહેવાય છે, જેમ અખો 'કવિ' કરતાં 'વેદાંતી' વધારે હતો, તેમ ધીરો પદ્ય હતો, અને આત્મજ્ઞાનમાં માત્ર અખો જ તેનાથી ચઢે. ધીરાએ બધાં મળી ૨૫-૩૦ હજાર પદ લખ્યાં કહેવાય છે. કેટલાંક હિન્દીમાં છે. એણે કાશીનો નવો રાગ ગુજરાતીમાં દાખલ કરીધો. એનાં કાવ્યો: ૧ સ્વરૂપ, ૨ મતવાદી. ૩ આત્મબોધ, ૪ જ્ઞાન કકડો; ૫ યોગમાર્ગ. ૬ પ્રશ્નોત્તરમાલિકા. ૭ અવળવાણી, ૮ છુટક પદ વગેરે.

(ક. મ.)

નરસિંહ મ્હેતા

વિ. સં. ૧૪૭૧-૧૫૩૭: ઇ. સં. ૧૪૧૫-૧૪૮૧.

ગુજરાતના આદિ કાવ્યનું માન નરસિંહ મ્હેતાને છે. તે પંદરમાં સૈકામાં થયો હતો. અને જુનાગઢનો વતની નાગર હતો.

એના જીવનચરિત્ર વિશે ઐતિહાસિક પૂરાવો નહિ જોવો છે. એનાં પોતાનાં કેટલાંક કાવ્યો, પ્રેમાનંદનાં કાવ્યો અને દંત કથાઓ-માંથી જોઈતી હકીકત શોધવી પડે છે.

સૌરાષ્ટ્રના છેલ્લા મંડળિકના સમયમાં તે હતો. તેનું કુટુંબ રાજ્યની નોકરીમાં હતું. જ્ઞાનપદ્યમાં પિતા ગુજરી ગયા અને કાકાના કુટુંબ સાથે રહેવું પડ્યું. પિતરાઈ ભાઈ ભોજાઈનાં મ્હેતાં અંતરમાં સચોટ લાગ્યાં; સંસાર ઉપર વૈરાગ્ય ઉપજ્યો; અને પરમબક્ષિતથી તેનાપર વિષ્ણુનો અનુગ્રહ થયો. ગુજરાતનો પહેલો વૈષ્ણવ કવિ એ હતો.

નરસિંહ મહેતા રાત દિવસ ભજન કીર્તનમાં ગાળતો. કુટુંબનું પોષણ મંડળિકના વૈષ્ણવ મા તરફથી થતું. સંવત ૧૫૧૨ માં તેમના ગુર્જા પછી ઠાણ બીજા વૈષ્ણવે આશરો આપ્યો હોય અથવા કંઈ કથાઓમાં શ્રદ્ધા રાખીએ તો કૃષ્ણે પોતે અનેક રૂપે ભોળતું પૂર્વું હતું,

શ્રી અને પુત્રનાં મરણ સંવત ૧૫૦૬-૭ માં થયાં. મહેતા દીક્ષગીર થવાને બદલે ગાવા લાગ્યો કે: “ બહુ થયું રે ભાંગી જન્મળ, મુખે ભજ્યું શ્રી ગોપાળ.”

મહેતાએ શાંતિઅંધન સાથે છુટા લેવા માંડી હતી. એક વખત ઢેડને ત્યાં કીર્તન કરવા ગયા હતા. નાગરોએ ન્યાતખ્દાર મુક્યા, પણ પાછળથી તેમને ન્યાતમાં ફરી લેવા પડ્યા. આ બનાવ પછી મહેતા સ્વચ્છદે વર્તતા.

નરસિંહ મહેતાનાં કાવ્યોમાં નીચેનાં મુખ્ય છે:—

૧. હારમાળા, ૨. શામળદાસનો વિવાહ, ૩. હાણુલીલા, ૪. ગોવિંદગમન, ૫. બાળલીલાનાં તથા રાસનાં પદો.

એની ભાષા સરળ છે. કૃષ્ણનો શૃંગાર, ભક્તિ અને આત્મજ્ઞાન જ્યાં ત્યાં સ્ફુરી આવે છે. એણે પ્રજાતિવાનો નવો રાગ ગુજરાતીમાં લખાઈ કીધો.

એનાં કાવ્યો વાંચતાં જણે ૨૦ માં સૈકાનું ગુજરાતી વાંચતા હોયએ એમ લાગે છે, પણ એના સમકાલીન બાલણના લખાણમાં તો એટલું બધું પ્રાકૃત છે કે અપરિચિત વાચક દુરથી જ નમન કરી સંતોષ પામે. આ એક જ જમાનાના એ કવિની ભાષાના વિરહભાસનું કારણ એમ હોય કે નરસિંહ લોકપ્રિય ભક્તકવિ હતો અને જે સમયમાં મુદ્રણાલયનું નામ પણ નહોતું તેવે સમયે લોકોએ પોતાનાં વખતમાં વપરાતી ભાષા પ્રમાણે અહિં તહિં સ્વેચ્છાનુસાર ફેર કીધો હોય.

નરસિંહ મહેતાએ પોતાના જીવનમાં એક લાખ પદ કરવાનો

નિશ્ચય કીધો હતો. તેમાંનાં એના મરણ સમયે પોણો લાખ થયા હતાં. બાકીનાં એની પુત્રવધૂએ પૂરાં કીધાં કહેવાય છે. એમ પણ દંતકથા છે કે લાલા ભક્ત નામે પૂરુષ નરસિંહનો અવતાર હતા. આપણા આધુનિક યુગમાં થએલા દયારામ કવિ વિશે પણ એ નરસિંહ મહેતાનો અવતાર હતા એમ લેખાય છે.

આમ દંતકથાઓની બુલબુલામણીમાં કવિના જીવનની હકીકત તેમજ પાછળની હકીકતના સત્ય સંબંધે ગુંચાવું પડે છે.

(ક. મ.)

નર્મદાશંકર

ખ. સ. ૧૮૩૩-૧૮૮૬

એક માણસ પોતાના એકલા જ આત્મપ્રયત્નથી શું કરી શકે એનો ધણો સારો બોધ નર્મદાશંકર આપણને હમેશાં આપશે. ગુજરાતી ક્રાશકાર, પિંગળકાર, રસાલંકારની સમજ આપનાર, રૂઢ ગણ લખનાર, રાજકીય વિષયો ઉપર વિચાર કરનાર તથા ચર્ચા ચલાવનાર તરીકે તે પ્રથમ જ બહાર પડ્યા હતા. તેમ સંસાર સુધારક તરીકે પણ ગુજરાતમાં પ્રથમ હતા. ટુંકમાં પોતાના યુગની સમયમૂર્તિ હતા.

તેઓ સુરતના નાગર હતા. મુંબાઈની એલ્ફીસ્ટન સ્કૂલ અને એલ્ફીસ્ટન કોલેજમાં અભ્યાસ કીધો હતો. કોલેજના અભ્યાસમાં બાળકમ અને કુટુંબની જરૂરીયાતોએ એ વખત વિદ્યન નાખ્યાં હતાં. તે વખતની ફેળવણીમાં આજના જરૂર (qualifying) કરતાં સંગીનતા (qualitity) ઉપર વધારે લક્ષ્ય દેવાતું. માનવતંત્ર દાદાભાઈ એમના પ્રેક્ટિસરોમાંના એક હતા.

એ મુંબાઈ હતા ત્યારે એમણે “જીવાન મુશ્કેલીના આન્ધેન

બુદ્ધિવર્ધક સભા ” ઉભી કીધી હતી. આ સભા પછવાડેથી “બુદ્ધિવર્ધક હિન્દુ સભા ”માં બદલાઈ ગઈ. સુરત ગયા પછી તેમણે “સ્વદેશ હિતેચ્છુ મંડળી ” અને “જ્ઞાનસાગર” ન્યુસપેપર હસ્તીમાં આપ્યાં, પણ તે બન્ને માત્ર એક વર્ષ ચાલ્યાં. એ દરમિયાન જદુરામ નામના એક ગૃહસ્થના પરિચયમાં તેઓ આવ્યા. આ જદુરામે પાછળથી તેમને ઘણી મદદ કીધી હતી.

૧૮૫૫ માં તેમણે પ્રથમ કવિતા રચવી શરૂ કીધી. નવીન શક્તિ અને તેથી વધુ નવીન વિષયે વાચકનું મન તરતજ આકર્ષ્યું. આ વખતે દક્ષપતરામની ખ્યાતિ ઘણી હતી; ૧૮૫૬ માં બન્ને કવિ મુંબાઈમાં ભેગા થયા. કવિત્વદ્વંદ્વ ગોઠવાયું. “પારશી પંચે” પાછળથી રમુજી ચિત્ર આપ્યું. લોકોને આનંદ થયો પણ બન્ને કવિવરોનાં મન ઉંચાં થયાં—હમ્મેશ માટે ફરી તેઓ સાથે મળ્યા નહિ.

નર્મદાશંકરને સરકારી નોકરી ઉપર અણગમેો હતો. જાહેંગીની શરૂઆતમાં થોડીક નોકરી કીધી હતી અને પાછળથી મુંબાઈમાં શેઠ ગોકળદાસ તેજપાલના ધર્મખાતાના સેક્રેટરી હતા; પણ સાહિત્યસેવા કરી તેના ઉત્પન્નમાંથી જ નિર્વાહ ચલાવવો તેમને ઘણો ગમતો. એમના સુરતના ખંગલા ઉપરના પાટીઆ ઉપર ક્લબ અને ગુલાબના પુલનું ચિત્ર હતું. અને નીચે “પ્રેમ-શૌર્ય” એ જીવનસૂત્ર હતું. એ ઉપરથી એમના આશ્ચર્ય સ્પષ્ટ દેખાય છે.

એમનાં પુસ્તકો :—૧. નર્મદકવિતા, ૨. નર્મગણ, ૩. નર્મદાશ ૪. થોડાંક નાટકો, ૫. દયારામ કાવ્યસંમ્મલ, ૬. પ્રેમાનંદકૃત દશમસ્કંધ તથા નળાખ્યાનનું પ્રગટ કરવું અને ૭. શ્રીમદ્ભાગવતનું ભાષાંતર.

એમની કવિતા ઘણા ઉંચા પ્રકારની તો નથી જ; પણ લાગણીથી ભરપુર છે. સુધારો અને સ્વદેશાભિમાન લીટીએ લીટીમાં વહે

છે. ગુજરાતીનો આધુનિક યુગ એમનાથી શરૂ થાય છે. જેમ પ્રેમાનંદે બાષા માટે તેમ નર્મદે માતૃભૂમિ માટે અભિમાન પ્રકટાવ્યું.

(ક. મ.)

નવલરામ

ઇ. સ. ૧૮૩૬--૧૮૮૮

નવલરામ લક્ષ્મીરામ સુરતના નાગર હતા. એમનો જન્મ સને ૧૮૩૬માં થયો હતો. બાળપણમાં જ પિતાને ખોયા. અબણ માતાની સંભાળ નીચે અભ્યાસ કરી સુરત ઇંગ્લીશ સ્કૂલમાં ફ્રી સ્કોલર તરીકે દાખલ થયા. ઘરની નાણાં સંબંધી સ્થિતિ સારી ન હોવાથી અભ્યાસ વધારવા મુંબાઇ જવાયું નહિ. ૧૭ મે વરસે સંસારશાળાના વિદ્યાર્થી થયા અને પરિણામે ૧૮ મે વરસે સુરત હાઇસ્કૂલમાં ફ. ૧૦ ને પગારે નોકરી લેવી પડી. સરકારી ફેળવણી ખાતામાં ક્રમ વાર ઉપર ચઢ્યા અને આખરે સુરત ટ્રેનિંગ સ્કૂલના હેડમાસ્તર, પછી અમદાવાદ અને રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રીન્સીપાલ તરીકે આખરું જીવન સમાજની ઉન્નતિ અને સાહિત્યસેવામાં ગાળ્યું. તેઓએ રાજકોટમાં સને ૧૮૮૮ માં આ ક્ષણિક સંસારનો ત્યાગ કરીધો.

સને ૧૮૩૩ માં મુંબાઇમાં મહારાજા લાયબલ ફેસ ચાલતો હતો તે વખતે તે વિષય ઉપર ઇનામી કવિતા માટે ૨૦૦ પાનાની એક લાંબી કવિતા લખી ઉમેદવારી કરી લેખક તરીકે પહેલવહેલા બહાર પડ્યા હતા. આ કવિતા અપ્રસિદ્ધ છે. ત્યાર પછી એમણે સ્વતંત્ર “વીરમતી નાટક” લખ્યું; અને ફ્રેન્ચ મોલિયરના અંગ્રેજીમાં Mook Doctor ઉપરથી “ભટનું બોપાળું” એ નામે ગુજરાતીમાં બાષાન્તર કર્યું. યુવાન લેખકને પોતાની શક્તિમાં હજી વિશ્વાસ ખેડેલો ન હોવાથી સ્વતંત્ર ગ્રંથ રહેવા દઇ બાષાન્તર ૧૮૬૬ માં

પ્રથમ છપાવ્યું. અમદાવાદમાં 'શાળાપત્ર'ના તંત્રી થયા અને એ માસિક એમની સાથે રાજકોટ પણ ગયું. નવલરામે અંથકાર તરીકે સાહિત્યમાં જોટલું કર્યું છે તેના કરતાં તંત્રી તરીકે ગુજરાતિગિરાને વધારે ઉપકૃત કાઢી છે. પ્રતિષ્ઠિત લેખકાની ખામીઓ દેખાડી, સુધારવા વિનવી, ઉગતા લેખકોને તેમના પ્રમાણમાં શિખામણ આપી, નવો રસ્તો સુઝાડી, ઉત્તેજન આપતા હતા. આજના સાક્ષરો માત્ર ભુવન્યુક અને હિંદ દેખાડી ઉછરતા છાત્રાઓને પહેલેથીજ મરડી નાખે છે; તેમણે આ રીત અંગીકાર કરવી જોઈએ. નવલરામ ખરા અંતઃકરણથી માનતા હતા કે આમ કર્યા વિના આપણા સાહિત્યમંડોળમાં વધારો થઈ શકશેજ નહિ.

નવલરામના સઘળા લેખ “નવલઅંથાવળી”ના ૪ ભાગના પુસ્તકમાં છપાયા છે. ખીજે ભાગ એમ. એ. ના ગુજરાતી માટે ટેક્સ્ટ છે અને સૌથી અગત્યનો છે. એમણે પોતાના મેધદ્રુત કાવ્યમાં મેધજંદ વાપર્યો છે તે પોતાનો જ નવો અનાવેલો છે.

(ક. મ.)

પ્રેમાનંદ

વિ. સં. ૧૬૯૨-૧૭૯૦:

ઈ. સ. ૧૬૩૬-૧૭૩૪.

નૂરસિંહ મહેતા બહે ગુજરાતીના આઠ કવિતું માન ખાટી જાય, પણ સર્વ કવિવરોમાં શ્રેષ્ઠ પદ તો પ્રેમાનંદનુંજ છે. એ વડોદરાનો ચોવીસો વાઘાણુ હતો. એનું સંસ્કૃત ઘાન ધણું સાફ હતું. દંતકથા પ્રમાણે તે ગુરૂપ્રસાદથી થયું હતું. સંસ્કૃત ઉપરાંત મરાઠી, હિંદી વગેરે સાહિત્યનો પણ પ્રેમાનંદે અભ્યાસ કર્યો હતો. એના સમયમાં નાટક માટે સંસ્કૃત અને કવિતા માટે હિંદી ભાષાઓજ વપરાતી. ગુજરાતીને સાહિત્યમાં સ્થાન નહોતું. પ્રેમાનંદે ‘પણુ’ લીધું હતું કે ગુજરાતીને હિંદી મરાઠીની સમ પંક્તિમાં આણવી અને ત્યારેજ

માથે પાઘડી મુકતી. એણે મહાભારત યત્ન કીધો. પોતાની સાથે પોતાના સમકાલીનમાંથી શિષ્યો ભેગા કીધા, તેમની સંખ્યા ૩૭ ની હતી. તેમાં ૧૨ તો સ્ત્રીઓ હતી. દરેકને પ્રેમાનંદે જીવું કામ સોંપ્યું હતું. આ બીજીરથ મથનને પરિણામે ગુજરાતીની ઉન્નતિ થઇ. એક વખતે પ્રેમાનંદના પુત્ર વલ્લભે એક ઘણું સરસ કાવ્ય રચી પિતાને ખુશ કરી પાઘડી માથે મુકાવી. પણ પ્રેમાનંદે પાછળથી, હજી જોઇએ તેટલું કામ થયું નથી એમ માની, પાઘડી મુકતી બંધ કરી અને તે મરણ પર્વત.

પ્રેમાનંદના કાવ્યોનું વસ્તુ સંસ્કૃતમાંથી લીધેલું છે. પદ્ધતિનું મુળ આગલા સૈકામાં થઇ ગયેલા વસ્તુ અને તુલસીનાં કાવ્યોમાં જડે છે. છતાં પાત્રોની વિકાસશક્તિ અને મનરંજક શૈલી એ તો પ્રેમાનંદનાં પોતાનાં જ છે. એના કાવ્યોમાં ઘણે ભાગે દેવકથા છે. તે વખતના જનસમાજના રસને અનુકૂળ વસ્તુ શોધ્યું હોય એમ જણાય છે. તોપણ તે કથાઓને માનુષી અસંકારો પહેરાવ્યા છે. આમ કરી જીનાં ભક્તિકાવ્યો અને નરાં માનુષીકાવ્યો વચ્ચે પૂલ મુકી આપ્યો છે.

એનાં કાવ્યો ઘણાં છે. એમાંથી નીચેનાં મુખ્ય છે; ૧ ઓખા-હરણ. ૨ અભિમન્યુ આખ્યાન. ૩ મદાલસા આખ્યાન. ૪ હુંડી, ૫ હારમાળા. ૬ સુદામા ચરિત્ર. ૭ મોસાળું. ૮ રણયજ્ઞ. ૯ રૂક્મણી-હરણ. ૧૦ વિવેક વલ્લભારો. ૧૧ દાણસીલા. ૧૨ શ્રાદ્ધ. ૧૩ વામન-ચરિત્ર. ૧૪ અષ્ટાવક આખ્યાન. ૧૫ દ્રૌપદીહરણ વગેરે.

આ કાવ્યો ઉપરાંત એણે નાટક પણ લખેલાં કહેવાય છે. અગિયાર નાટકો તેણે લખેલાં એવું કહેવામાં આવે છે. પણ તેમાંથી હજી સુધી તો માત્ર ત્રણ જ હાથ આવ્યાં છે. તે ત્રણે રાષ્ટ્રશિક્ષા, લક્ષ્મી આખ્યાન, અને પાંચાલી પ્રપન્નાખ્યાન, 'પ્રાચીન કાવ્યમાળા'માં છપાયાં છે.

(ક. મ.)

બાળાશંકર

બાળાશંકર ઉદ્ધાસરામ કંથારિયા નડીયાદના સાઠોદરા નાગર હતા અને યૌવનપ્રારંભ સુધીમાં સાક્ષર મણિલાલ નથુભાઈ તથા કવીશ્વર દલપતરામના પ્રીતપરિચયનો લાભ તહેમને મળ્યો હતો. તહેમણે કૌલેજના અભ્યાસક્રમ સુધીનું અધ્યયન તથા અંગ્રેજી સંસ્કૃત, ફારસી. વ્રજ વગેરે ભાષાઓનું સારું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. સરકારી નોકરી કેટલાંક વર્ષ કર્યા પછી તે છોડી દઇ, અમદાવાદની ગુજરાત બહાઈકલ્પર સોસાયટીમાં તથા વડોદરાના કલાભવનમાં તેઓ રહ્યા હતા; અને ભારતીશૂષણ, ઇતિહાસમાળા અને બુદ્ધિપ્રકાશના તંત્રી તરીકે ભાષા સાહિત્યની ઉન્નતિ માટે તહેમણે ઉમંગ બર્યા પ્રયત્ન કીધા હતા. પરંતુ તહેમની કીર્તિને અમરતા અર્પનાર તો કલાન્ત કવિ તથા હરીપ્રેમ પંચદશીનાં તહેમનાં લોકપ્રિય, સ્વાનુભવથી જલકાતાં, મધુરાં કાવ્યો અને મૃગજકટિક તથા હાશીઝનાં સુંદર, રસિલાં ભાષાન્તરો છે. ઇશિકની મસ્તી અને પાનીની મિઠાશમાં દયા-રામ તથા અધ્યાત્મદૃષ્ટિ અને હૃદયરાગની મોહિનીમાં મણિલાલના જેવી પ્રતિભાકળા તહેમનાં લલિત કવનમાં પ્રતીત થાય છે; અને તેમાં ખાચરન, બન્સ તથા મૂરના કાવ્યરંગની ઝાંખી પણ સહૃદય વાચકને થયા વિના રહેતી નથી. શ્રીમાન્ પિતાને ઘેર જન્મ્યા છતાં જીવંતની અનિયમિતતાને લીધે એ કવિવર બહુધા દ્રવ્યહીનતાથી વ્યથિત રહેતા; પણ તહેમના “નિહર અને નિખાલસ” જીવનના ઉચ્ચ આશય તેથી કોઇ રીતે મ્હાન થઇ શક્યા નહોતા, એ આપણે તહેમનાં લખાણમાંથી નિઃસંશય જોઇ શકીએ છીએ.

(મળેલું.)

બુલાસીરામ ચક્રભાઈ

ષ. સ. ૧૮૫૨-૧૮૮૬.

કૃષિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈના શિષ્યોમાં ઉત્તમ સ્થાન ભોગવનાર બુલાખીરામ અમદાવાદમાં ઇ. સ. ૧૮૫૨ માં જન્મ્યા હતા. જ્ઞાતિએ ઔદિચ્ય સહસ્ત્રબ્રાહ્મણ હતા.

અમદાવાદ હાઇસ્કુલમાં કંઈક અભ્યાસ કરી, ખાનગી રીતે કવિશ્રી દલપતરામ પાસે કવિતાનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેમનામાં કવિતાનો વિકાસ સોળ વરસની તાજી ઉમરે થઈ ચૂક્યો હતો અને તેમણે ‘સત્યમાર્ગદર્શક સભા’ સ્થાપવામાં સારો ભાગ લીધો હતો.

તેમનાં પુસ્તકોમાં “કાવ્યકૌસ્તુભ” એ ભાગ, અને “રીપન રંગ” પ્રસિદ્ધ થયાં છે. અન્ય અપ્રસિદ્ધ લેખો સાગરમતીની રેલમાં તણાઈ ગયા કહેવાય છે.

બુદ્ધિપ્રકાશ, ઔદિચ્યહિતેચ્છુ, વિજ્ઞાનવિલાસ આદિમાં વખતો-વખત લખતા હતા.

ઈ. સ. ૧૮૮૬ માં ૩૪ વર્ષની જુવાન ઉંમરે તેમણે સંસાર છોડ્યો.

(મળેલું)

મનોહરસ્વામી

વિ. સં. ૧૮૪૪-૧૯૦૧:

ઈ. સ. ૧૭૮૮-૧૮૪૫.

મનોહરસ્વામી પૂર્વાશ્રમમાં વડનગરા નાગર હતા અને કાશી-યાવડમાં આવેલા વસાવડના રહીશ હતા. તે ધણા જ વિચક્ષણ તથા સ્વતંત્ર મિત્રજવાળા હતા અને પોતાના બાપે મુકેલી પુંજ ‘ઉંધા ઉંધા વેપાર કરીને તમામ ખોઈ નાખી હતી.’ તેને સંસ્કૃત અને ફારસીનું પણ સારું જ્ઞાન હતું. જૂદા જૂદા પંથ અને સંપ્રદાયોના

ફાટી નીકળેલા રાહડા પર પ્રહાર કરવાની તેની વૃત્તિ સતેજ હતી અને તેથી તેના લખાણમાં તેવા પ્રહાર તથા બહાદુરની આનંદની વાત તરી આવતાં દેખાય છે. તે ધોધમાં વક્રીલાત કરતા હતા અને તેથી બાવનગરના પ્રખ્યાત દિવાન ગવરીશંકર ઉર્ફે ગગા ઓઝા સાથે તેને ધણો સારો સંબંધ થયો હતો. ‘સ્વામી’ થયા પછી ‘ધણંખર’ બાવનગર જ રહેતા, અને ત્યાંજ સંવત ૧૯૦૭ ના વૈશાખ વદ ચૌદસે તે સમાધિસ્થ થયા.

(મળેલું.)

ભાલુજી

વિ. સં. ૧૪૯૫-૧૫૮૫:

ઇ. સ. ૧૪૩૯-૧૫૨૯

ભાલુજી પાટણનો મોઢ બ્રાહ્મણ હતો. હાલ પણ એની ગાદી વગેરેની પૂજા ત્યાં થાય છે.

એના પિતા વિદ્વાન હતા અને એણે યુવાવસ્થામાં સંસ્કૃત અને હિંદીનો અભ્યાસ કર્યો હતો. એનાં કાવ્યો ધણાંખરાં બાષાંતર છે અને તેથી કદાચ એને વિશે આપણે ધણું સાંભળ્યું નથી. એ ખાસ ખ્યાનમાં ભેવા ભોગ છે કે એણે પોતે એના કાંઈ પણ ગ્રંથમાં “કવિ” નામનો દાવો કર્યો નથી.

એના ગ્રંથોમાં નીચેના મુખ્ય છે: રામબાળલીલા એ સ્વતંત્ર લેખ છે. અને ૧ કાદમ્બરી, ૨, નળાખ્યાન. ૩, ભાગવત દશમસ્કંધ, ૪ ધ્રુવાખ્યાન, ૫. ઋકમણ્ડીહરણ તથા ૬ સતેશ્વરી એ બાષાંતર છે.

(ઈ. મ.)

ભોજી

વિ. સં. ૧૮૪૧-૧૯૦૬: ઇ. સં. ૧૭૮૫-૧૮૫૦,

ભોજી ભક્ત કાઠીયાવાડમાં જેતપુર પાસેના દેવકી ગામેના નામના ગામડામાં જન્મ્યા હતા. જાતે સાવલીઆ કણ્ઠી હતા અને નાનપણથી જ ભક્તિ અને હરિપૂજામાં ચિત્ત લાગ્યું હતું. કણ્ઠીના ઊંઠરાને વિદ્યા સંસ્કારની હાથ પડવાનો સંભવ નહોતો, અને તેને લખતાં કે વાંચતાં પણ આવડતું નહોતું. તો પણ ઇશ્વરદત્ત બુદ્ધિથી મનુષ્યસ્વભાવની સારી પિછાન કરી શક્યા હતા અને તેના લખાણમાં સંસારના દંભ અને મિથ્યાત્વનું, જ્ઞાન અને ભક્તિની એકતાની આવશ્યકતાનું અને પ્રભુપર અડગ શ્રદ્ધાના લાભનું વિવેચન સાફ મળી આવે છે.

અમરેલી પાસેના ફતેહપુર ગામમાં તેની જગા છે અને હજી તેના ભાખતો પૌત્ર ભોગવે છે. તેના અનેક શિષ્યોમાંથી કાઠીયાવાડમાં જાણીતા લુહાણા જલા ભક્ત તરફ તેનો પક્ષપાત હતો અને વીરપુરમાં તે ભક્તની જગામાં ભોજી ભક્ત વારંવાર જતા આવતા. તેનું મૃત્યુ પણ તે જ જગામાં સં. ૧૯૦૬ માં તેની ૬૫ વર્ષની ઉંમરે થયું હતું.

ભોજી ભક્તની કૃતિ જુદી જુદી જાતની છે અને તે બધીમાં ભોધનો મુખ્ય ભાગ છે. તેનો ચર્ચેશો, કાચખો કાચખી વગેરે પ્રશ્ન-શ્રદ્ધામાં દ્રઢતા આપનાર નાના આખ્યાનરૂપ પદો લોકોમાં બહુ પ્રચલિત છે. જેમ નરસિંહનાં પ્રભાતિયાં, શામળાના છપ્પા, ધીરાની કાશી, દયારામની ગરખી વખણાય છે તેમ ભોજીના ચાગખા વખણાય છે.

તેની કવિતાનો સંગ્રહ પ્રાચીન કાવ્યમાળાના પાંચમા ભાગમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે.

(દિ. મ. અ.)

મણિલાલ નમ્મુભાઈ

ઇ. સ. ૧૮૫૮-૧૮૬૮

એ નડીઆદના વતની હતા. પોતાની જન્મભૂમિમાં અંગ્રેજ અબ્યાસ કરી મુંબઈની એક્ષીન્સ્ટન કોલેજમાં જઈ બી. એ. ની ડિગ્રી મેળવી હતી. નડીઆદ હાઈસ્કૂલમાં આસિસ્ટન્ટ માસ્ટર અને મુંબઈમાં ગુજરાતી નિશાળોના ઇન્સ્પેક્ટર તરીકે થોડો વખત સરકારી નોકરી કરી ૧૮૮૬ માં ભાવનગર શામળદાસ કોલેજમાં સંસ્કૃત પ્રોફેસર તરીકે ગયા હતા. કોલેજના કમલાગ્યે પણ સાહિત્યના કંઈક સદ્-ભાગ્યે સ્વરને હાન થઈ અને ટુંક વખતમાં જ રાજીનામું આપવું પડ્યું. પ્રોફેસર થવાને આગલે વર્ષે શરૂ કીધેલું “સુદર્શન” નામનું માસિક ત્યારથી વધારે ઉત્સાહથી ચલાવવા માંડ્યું. અવકાશના સમયમાં યોગનો અભ્યાસ કીધો અને પાશ્ચાત્ય મેસમેરીઝમ સાથે સરખાવ્યો.

એમણે ન્યાયકૌમુદી, રાજયોગ, અદ્વૈતમત, પ્રાણવિનિમય, બાલ-વિલાસ, ચારિત્ર્ય, નારીપ્રાતઃકાં એટલાં ગદ્યમાં, અને આત્મનિમ-જ્ઞાન પદ્યમાં લખ્યાં છે. એમનામાં સંસ્કૃત અને ફારસી સ્કૂલોનું મિશ્રણ હતું. એઓ કવિ નર્મદાશંકરની માફક સુધારક હતા; પણ નર્મદાશંકરના સુધારો ઉચ્છેદક હતો ત્યારે એમનો સંરક્ષક હતો.

(ક. મ.)

મોરાં

ઇ. સ. ૧૪૦૩-૧૪૭૦

ગુજરાતી સ્ત્રીકવિઓમાં મોરાં પ્રથમ પદે વિરાજે છે. એને વિશે

અનેક દંતકથાઓ ચાલે છે. ઇતિહાસની ચાળણીમાં ચાળતાં માત્ર નીચેની હકીકત બાકી રહે છે; એ મેડતીયા ગામની રહીશ હતી. એના બાઈનું નામ જયમલ રાઠોડ હતું. એનું લગ્ન મેવાડના રાણા કુંભાના કુટુંબમાં થયું હતું. આ કુંભો રાણો ગુજરાતના અસલના વલ્લભિપુરના રાજાઓનો વંશજ હતો. એનો એકાદ પૂર્વજ, ઇરાનના શાહ નોશીરવાનની કન્યા સાથે પરણ્યો હતો. મોગલ રાજ્ય સ્થાપનાર બાબર સાથે લડનાર રાણો સંગ આ કુંભો રાણાનો પૌત્ર હતો.

મીરાંને પોતાના પતિગૃહનું વાતાવરણ માફક ન આવ્યું. પોતે જન્મથી જ કૃષ્ણદ્વનૈયાની ઉપાસક હતી. દરરોજ સાંધુ સંતોનાં ટોળાં ભેગાં કરી તેમની સાથે ભજનમાં દિવસ ગાળતી. રાણાને આ પસંદ ન પડ્યું. મીરાં ગુજરાત ગઇ. અને ત્યાંથી દ્વારકાની જાત્રાએ ગઇ. રાણો પાછળથી સમજ્યો અને મીરાંને બોલાવવાં માણસ મોકલ્યાં. પોતે ન આવી અને બદલામાં રાણાને કહેવરાવ્યું કે ગાદી છોડી તમે પણ ભજન કરવા આવો. ગુજરાતમાં જ મીરાં ગુજરી ગઇ,

મીરાંનાં કાવ્યો હજી સંપૂર્ણ છપાયાં નથી. બૃહત કાવ્યદોહનના ભાગોમાં, અને ખાસ કરી સાતમા ભાગમાં, ઘણાંક દાખલ કરવામાં આવ્યાં છે. એનામાં ભક્તિરસ પ્રાધાન્ય ભોગવે છે. વૈષ્ણવ ભક્તો અને ખાસ કરી સ્ત્રીઓ એની કવિતા રસભરે વાંચે છે, અને મ્હેંડે કરે છે.

મીરાંનાં ભજન વાંચતાં જાણે કે ૨૦ માં સૈકાનું ગુજરાતી વાંચતા હોમ્સએ એમ લાગે છે. એજ યુગના મીરાંના સમકાલીન ભાલણના કાવ્યોમાં એટલું બધું પ્રાકૃત છે કે અપરિચિત વાચકને અન્ય ભાષાસમ અગમ્ય રહે છે. કદાચ એમ હોય કે લોકપ્રિય સ્ત્રી કવિનાં ભક્તિકાવ્યો તે જમાનામાં મુદ્રાલયોને અભાવે હસ્તલિખિત

પત્રોમાં સ્વેચ્છાનુસાર પ્રચલિત થયાં હશે. ઓક કવિ હોમરના કાવ્યોનો
ઇતિહાસ સામ્ય પૂરશે. (ક. મ.)

શામળ

વિ. સં. ૧૭૪૭-૧૮૦૦

ઇ. સ. ૧૬૮૪-૧૭૪૪

અમદાવાદ પાસે વેગલુપુર, જેને હાલ ગોમતીપુર કહે છે, તેનો
એ મેવાડો બાહ્ય હતો. ગુજરાતી કવિઓના વર્ગ પાડતાં પ્રથમ
વર્ગમાં, માત્ર પ્રેમાનંદથી જ ઉતરતું શામળને સ્થાન મળે છે. બન્ને
સમકાલીન હતા; છતાં બન્નેના વિષયો તદ્દન ભિન્ન છે. કારણ ધણે
ભાગે એમ હોય કે શામળનો આશ્રયદાતા ડાકોર પાસે આવેલા
સિંહુજનો કંચુખી હતો. શામળની ઘણીખરી કવિતાઓ એ ચોરામાં
જ ગવાતી. અને જેમ પ્રેમાનંદે દેવક્યાઓ પસંદ કરવામાં પોતાનાં
શ્રોતાજનોના રસને અનુમોદન આપ્યું છે તેમ શામળને પોતાના
શ્રોતાજનના પરિતોષ ખાતર માનુષોકથા કરવી પડી હોય. શામળના
વિષય અને પદ્ધતિનું ખીજ ૧૬ મા સૈકાના વહરાજમાં છે, પણ
શામળે તેને અત્યંત પોષ્યું છે, એટલે સુધી કે સંખળું ૩૫ બદલાઈ
ગયેલું જાણે છે.

શામળનો પણ સંસ્કૃત અને વ્રજભાષાનો અભ્યાસ સારો હતો.
ગુજરાતી દોહરા, ચોપાઈ, છંપા અને કવિત દાખલ કરવાનું માન
એને છે. વળી અગ્નિ લોકોને કવિતા તરફ રુચિ કરાવી અને નીતિ
પણ બતાવી. એનાં કાવ્યોમાં તર્કશક્તિ અને બોધ આકર્ષે છે.
કુદરત બહુ થોડી છે.

એનાં કાવ્યોમાં નીચેનાં મુખ્ય છે. બત્રીસ પુતળીની વાર્તાઓ,
મુઝાબોતેરી, અંગદવિષ્ટિ. રાવણ મદોદરી સંવાદ, પદ્માવતીની વાર્તા,
મદનમોહના, નંદમત્રીસી. પ્રશ્નોત્તરી છંપા છત્યાદિ. (ક. મ.)

તારેલાલ હર્ષદરાય ક્રુષ

ષ. સ. ૧૮૫૬-૧૮૬૬

નૃમદાનાં શૌર્ભખીજને શરતરંગિણી આદિ કાવ્યોમાં જાળવી રાખનાર સ્વ. હરિલાલનો જન્મ ગાયકવાડી દેહગામ પ્રગણાના બહિયલ ગામમાં ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં થયો હતો.

સુકુમાર વયમાં જ નવીન ઉત્સાહનો ઉદય થયો અને પંદર વર્ષની વયે તો અમદાવાદમાં 'સત્યમાર્ગ દર્શક' સભા સ્થાપી અને 'ભોમિયો' પત્ર કાટયું.

ઈ. સ. ૧૮૮૦ માં એલએલ. બી. ની પદવી મેળવી, થોડો વખત કેળવણી ખાતામાં નોકરી કરી; ઇ. સ. ૧૮૮૩માં સુરતમાં વકીલાતનો આરંભ કર્યો; ઇ. સ. ૧૮૮૭માં ગાયકવાડી નોકરીમાં દાખલ થયા.

યુરોપમાં ભરાતી 'ઓરિએન્ટલ કોન્ગ્રેસ'માં વડોદરા રાજ્યના પ્રતિનિધિ તરીકે ઇ. સ. ૧૮૮૯ માં ગયા. ઇ. સ. ૧૮૯૩-૯૪ માં વિલ્સન ક્રાઇમોલોજીકલ લેક્ચર્સ આપવા ચુંટી કઢાયા.

ઈ. સ. ૧૮૯૬માં ગાયકવાડી નોકરી છોડી સુરતમાં ફરી વકીલાતની શરૂઆત કરી; તેજ વર્ષમાં પાઠું નીકળવાથી સ્વર્ગસ્થ થયા.

તેમની પ્રવૃત્તિ પ્રશંસનીય અને અનુકરણીય હતી. છેક નાની ઉંમરથી મરણપર્યંત, આજીવિકા માટેના નોકરી ધંધા ઉપરાંત પણ અનેક સાહિત્ય પ્રવૃત્તિઓમાં લાગી રહ્યા હતા. તેમની પ્રવૃત્તિના ફળ રૂપ નીચેનાં પુસ્તકો અને ભાષણો છે:—

ગુજરાતી કાવ્યોમાં કુંજવિહાર, કૌમુદી માધવ અને યુરોપ પત્ર-પુષ્પાંજલિ. નાટકોમાં આર્યોત્કર્ષ, વિક્રમેદય, વસંતવિલાસિકા; ગદ્યમાં આદારમીમાંસા, યુરોપયાત્રા. [ગુજરાતદર્પણમાં] ગુજરાતી ભાષા અને તેનો કૌટુંબિક સંબંધ (સુબંધની જ્ઞાનવર્ધક સભામાં.)

અંગ્રેજીમાં વિલ્સન ક્રાઇમોલોજીકલ લેક્ચર્સ, ભારતનાટ્યશાસ્ત્ર વૈદિક અને દર્શનકાળ.

સંસ્કૃત મુગ્ધાવબોધ અને રેસાસાગર નો સમુદ્ધાર કર્યો છે, અને ધર્મસૂત્ર તથા છુટક કવિતા સંસ્કૃતમાં પણ કરેલ છે.

આ ઉપરાંત બુદ્ધિપ્રકાશ, આર્યજ્ઞાનવર્ધક, નાગરઉદય વગેરે માસિકોમાં અને ગુજરાતદર્પણ, દેશીમિત્ર આદિ સાપ્તાહિકોમાં અવારનવાર લેખો મોકલતા; અને 'ચન્દ્ર' નામનું માસિક કાઢી, તેના તંત્રી તરીકે નવા લેખકોને ઉત્તેજક આમંત્રણ આપવાની સાહિત્યસેવા કરતા. તેમના ત્રણ પુત્રો પૈકી સ્વ૦ નરસિંહરાવ- 'નરહરિ'-'અરવિન્દ' ઉપનામથી લખતા; ખંગાલી વાંચનની, અને સરળ વાર્તાલેખનની સારી પિછાન આપી જીવન વયે તેઓ મૃત્યુના ભોગ થઈ પડ્યા છે.

(ક. મ.)

